

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johanna Peltoniemi

VALTATYHJIÖSTÄ VÄKIVALTAAN.

Kehitys kohti kansallista konfliktia Suomessa 1917–1918 ja Espanjassa 1930-luvulla.

Historian pro gradu –tutkielma

Tampere 2012

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

PELTONIEMI, JOHANNA: Valtatyhjiöstä väkivaltaan. Kehitys kohti kansallista konfliktia Suomessa 1917–1918 ja Espanjassa 1930-luvulla.

Pro gradu -tutkielma, 88 s.

Historia

Toukokuu 2012

Tutkielmassa selvitetään kolmen yhteiskunnallisen tekijän, talouden, kansainvälispoliittisen tilanteen sekä kirkon ja uskonnon vaikutuksia kahteen sisällissotaan, Suomen 1918 ja Espanjan 1936–1939. Vertailevan tutkimuksen hypoteesina on, että molempien sotien tärkein taustatekijä oli valtatyhjiö, joka täyttyi tai täytettiin väkivallalla.

Tutkielman keskeisimmät tutkimuskysymykset ovat: *minkälaisia yhtymäkohtia kahden eri maan sisällissodan taustat sisältävät? Millainen oli maiden yhteiskunnallinen tilanne sotien alkaessa? Miten talous, kansainvälisten joukkojen osallistuminen sekä kirkko vaikuttivat sisällissotiin? Mitä tapahtui valtiovalle Suomessa 1917–1918 ja Espanjassa 1931–1939?*

Onko Suomen ja Espanjan sisällissotien yhtymäkohtien rinnastaminen mielekästä yhteiskuntahistorian näkökulmasta? Onko näin poikkeavien asioiden vertaaminen mahdollista ja onko siinä mitään mieltä? Tutkimuskysymyksiin etsitään vastausta vertailevan historian tutkimuksen metodin avulla. Analyysiosion pohdinnan tukena käytetään Sidney Tarrow'n mahdollisuusrakennetta. Tutkielmassa haetaan uutta näkökulmaa ja syvyyttä 1900-luvun eurooppalaisten sisällissotien historian tutkimukseen kahden tapauksen osalta.

Tutkielma kartoittaa aluksi sisällissotiin johtaneet yhteiskunnalliset tekijät laajan tutkimuskirjallisuuden avulla. Tällä luodaan mahdollisuus tarkastella kummankin maan yhteiskunnallista tilannetta ennen sisällissotaa ja mahdollistetaan kahden erikokoisen, kulttuuriltaan sekä kansainvälispoliittiselta merkitykseltään toisistaan poikkeavan valtion vertaaminen. Oma tärkeä merkityksensä on myös sillä, että sisällissodat käytiin eri aikaan – Suomessa 1910-luvun lopussa ja Espanjassa 1930-luvun puolivälin jälkeen.

Käytetty lähdeaineisto perustuu sekä vanhempaan että tuoreempaan tutkimuskirjallisuuteen. Tällä voidaan osoittaa, että sisällissodan tutkimuksessakin on erilaisia aikaan sidottuja aaltoja. Tämä myös sitoo tutkielman sisällissotien historian tutkimuksen traditioon. Vanhempaa tutkimuskirjallisuutta edustavat Suomen sisällissodan osalta muun muassa Tuure Lehénin, Jaakko Paavolaisen, Tuomo Polvisen, Viljo Rasilan, Hannu Soikkasen ja Anthony F. Uptonin teokset. Kahden uudemman aallon keskeisiä tutkimustuloksia löytyy muun muassa Risto Alapuron, Pertti Haapalan, Tuomas Hopun ja Marko Tikan teoksista.

Espanjan osalta keskeisintä perinteistä tutkimuskirjallisuutta edustavat Harry Gannesin sekä Theodore Repardin aikalaisteoksen ohella Raymond Carrin klassikkotutkimus Espanjan sisällissodasta sekä Joseph Harrisonin ja Stanley G. Paynen teokset. Uudempaa tutkimusta Espanjan sisällissodan historiasta edustavat esimerkiksi Antony Beevorin, Julián Casanovan, Andrew Forrestin, Pablo Martín Aceñan, Pío Moan ja María Ángeles Montoya Tamayon teokset.

Suomen vuoden 1918 sisällissota aloitti sekä symbolisesta että kulttuurisesta näkökulmasta sellaisen sisällissotien aikakauden, jossa vastakkain olivat punainen ja valkoinen osapuoli. Jako määritteli myös sotien kansainvälisten tukijoiden ideologista asennoitumista.

Tutkielma osoittaa, että sisällissotia edeltäneissä yhteiskunnallisissa olosuhteissa oli useita merkittäviä yhtäläisyyksiä valtarakenteiden heikkouden luotua tilaisuuden sisällissodalle. Sosiaaliset ongelmat olivat kumuloituneet, kirkon rooli oli sodan edetessä tärkeä kummassakin maassa, mutta erityisesti Espanjassa, missä papistoon kohdistui laajaa terroria.

Poliittinen valta oli karannut vallanpitäjien käsistä, taloudellinen kriisi kiristi työväestön ja porvariston välejä, oli puutetta sekä leivästä että työstä. Lisäksi sekä Suomessa 1918 että Espanjassa 1936–1939 sodan molemmat osapuolet saivat tukea ulkomailta. Siksi kansallinen konflikti herätti kansainvälistä huomiota; aikakauden ja sodan keston vuoksi Espanjassa Suomea enemmän. Espanjassa kansainvälinen huomio oli poikkeuksellisen suurta, ja kansainvälisen tuen voidaankin nähdä lopulta ratkaisseena Espanjan sisällissodan. Molemmissa maissa poliittista tilannetta voidaan kuvata sanalla valtatyhjiö joka sitten myöhemmin täyttyi väkivallan yleistyessä sisällissodaksi.

Suomessa ja Espanjassa valtatyhjiö ilmeni muun muassa siinä, että menetettyään väkivallan monopolinsa valtio ei enää kyennyt estämään etuoikeutettuihin luokkiin kohdistunutta tai etuoikeuksia menettäneiden valtaan paluuta tavoitteleiden väkivaltaista vallankumousprosessia. Molempiin maihin ilmaantui kilpailevia vallanpitäjiä; kaksi erillistä hallitusta piti valtaa ja toimi suurten joukkojen hyväksymänä vallanpitäjänä. Kummassakaan maassa vallankumoukselliset eivät myöskään kyenneet ottamaan haltuunsa keskitettyä valtaa, eli toteuttamaan ”todellista” vallankumousta. Valtatyhjiö loi sisällissotaan mahdollistaneet yhteiskunnalliset olosuhteet.

Espanjassa poliittisia ongelmia ja sosiaalisia konflikteja ei voitu ratkaista parlamentaarisiin keinoin. Suomessakin parlamentaariset keinot ohitettiin käytännössä – millään instituutiolla ei ollut riittävän vahvaa legitimiä valtaa ylläpitää yhteiskunnallista järjestystä. Espanjassa tämä järjestelmä oli käytännössä olemassa, mutta ongelma oli, ettei silläkään ollut tarvittavaa voimaa estää sisällissodan syttyminen.

Kansainvälinen poliittinen ilmapiiri oli kiristynyt kummankin sisällissodan aikana. Vuonna 1918 ensimmäinen maailmansota oli loppuillaan, Euroopan maiden rajat olivat muuttuneet, uusia valtioita oli syntynyt tai syntymässä. Vuonna 1936 Neuvostoliitto oli noussut Saksan tavoin ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä alennustilastaan. Lisäksi kumpikin maa toteutti uutta ideologiaa, johon liittyi pyrkimys levittää omaa aatettaan kansallisten rajojen ulkopuolelle. Kansainvälisen tilanteen kiristyessä Espanjan sisällissodasta tuli toisen maailmansodan esinäytös.

Tutkielma osoittaa, että huolimatta hyvin erilaisesta kansainvälisestä asemastaan ja historiastaan, Suomi ja Espanja kävivät hyvin samankaltaiset sodat. Mielenkiintoista on myös, että maiden yhteiskunnallinen kehitys oli samankaltainen myös sisällissodan päättyttyä: molemmat sodat päättyivät oikeiston voittoon ja johtivat oikeiston diktatuuriin Espanjassa ja erittäin oikeistolaiseen politiikkaan myös Suomessa kahden vuosikymmenen ajaksi. Kaiken kaikkiaan Suomi ja Espanja kulkivat läpi 1900-luvun toisiaan muistuttavaa kehityspolkua kolmannen valtakunnan ”myötäkulkijuudesta” kohti integroituvaa Eurooppaa ja Euroopan unionia.

SISÄLLYS

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskysymys	2
1.2. Metodi ja aiempi tutkimus	3
1.3. Tutkimuskirjallisuus ja tutkielman rakenne	10
2. Poliittinen tilanne sodan kynnyksellä	12
2.1. Suomi luisuu valtatyhjiöön	12
2.2. Legitimiteetin hiipuminen Espanjassa	21
3. Perustekijät taustalla	27
3.1. Taloudelliset tekijät	27
3.1.1. Suomen talous sisällissodan kynnyksellä	28
3.1.2. Espanjan talous sisällissodan kynnyksellä	33
3.2. Kansainvälinen tilanne ja ulkomaiset joukot	39
3.2.1. Ulkomaiset joukot Suomen sisällissodassa	39
3.2.2. Espanjan sisällissota kansainvälisen kiinnostuksen kohteena	46
3.3. Kirkon rooli	54
3.3.1. Kirkko Suomen sisällissodassa	54
3.3.2. Kirkko Espanjan sisällissodassa	60
4. Valtatyhjiöstä väkivaltaan: Suomen ja Espanjan tilanteiden vertailua Tarrow'n mahdollisuusrakenteen kautta	67
5. Johtopäätökset	74
Lähteet ja kirjallisuus	80

1. JOHDANTO

Tammikuun lopussa vuonna 1918 Helsingin työväentalon torniin nostettiin punainen lyhty merkiksi vallankumouksen alkamisesta. 18 vuotta myöhemmin, 17–18.7.1936, Espanjan oikeistolaiset upseerit aloittivat vallankaappauksen, joka toimi lähtölaukauksena Espanjan sisällissodalle. Vallankaappauksen johtoon nousi 20.7.1936 43-vuotias kenraali Francisco Franco.

Suomessa vasemmisto päätti ottaa vallan, minkä jälkeen maa jakautui varsin nopeasti kahtia, punaiseen ja valkoiseen vyöhykkeeseen. Espanjassa valtaa tavoitteli konservatiivinen oikeisto, joka yritti syöstä laillisen tasavaltalaishallituksen vallasta. Espanjassa upseerien kapinaa tuki laaja oikeisto sekä kirkko. Molemmissa maissa taloudellinen tilanne oli jokseenkin heikko, Suomessa ensimmäisen maailmansodan ja Espanjassa kansainvälisen laman takia. Molemmissa maissa sodat herättivät kansainvälistä kiinnostusta, Suomessa valkoisten puoli sai apua Saksasta ja Ruotsista ja punaiset Neuvosto-Venäjältä, Espanjassa fasistinen Italia ja kansallissosialistinen Saksa sekä Yhdysvaltojen suuryritykset tukivat kansallismielisiä, Meksiko ja Neuvostoliitto tasavaltalaisia. Suomessa sota päättyi 100 päivän jälkeen, kun Espanjassa sisällissota kesti kymmenen kertaa kauemmin, 1000 päivää. Stanley G. Paynen mukaan Suomen ja Espanjan sisällissodat olivat länsimaisen historian verisimmät sisällissodat, molemmissa sodissa väestöntappiot olivat huimat – yli prosentin luokkaa kummassakin.¹

Suomessa punaisten kapina päättyi häviöön, Espanjassa oikeiston aloittama vallankaappaus voittoon. Kummassakin maassa oikeisto voitti ase-in. Pitkän aikavälin tarkastelussa voi havaita, että kummankin kansakunnan poliittinen tilanne ja ilmapiiri ovat nyt, vuosikymmeniä myöhemmin, hyvin samankaltaiset, samoin yhteiskunnalliset olot. Molemmat maat ovat Euroopan unionin jäseniä, sekä Suomessa että Espanjassa on monipuoluedemokratia ja kummassakin maassa hallitusvaltaa ovat vuosien kuluessa käyttäneet sekä oikeisto että vasemmisto. Poliittisissa voimasuhteissa kuitenkin on ero: Espanjaa ovat Francon kauden jälkeen johtaneet sosialistit 21 ja konservatiivit 13 vuotta², kun Suomessa vasemmiston rooli on ollut vähäisempi; eduskunnassa on ollut vain kahdesti, vuosina 1958–1962 ja 1966–1970, vasemmistoenemmistö. Poliittiset olot ovat vakaat molemmissa maissa.

---

¹ Kekkonen 1995, 12; Payne 1987, 209-210.

² Vuoden 1977 vapaista vaaleista alkaen

1.1. Tutkimuskysymys

Tässä tutkielmassa selvitetään sisällissotaan johtanutta yhteiskunnallista tilannetta Suomessa vuonna 1917 ja alkuvuonna 1918 ja Espanjassa 1930-luvun alusta vuoteen 1936. Tarkoitus on selvittää molempien maiden yhteiskunnallisten ilmiöiden välittömät vaikutukset sodan alkuun ja vertailla niitä. Tutkimuksen keskeisin tavoite on siis luoda yhtenäinen kuva Suomen ja Espanjan yhteiskunnallisista oloista ja poliittisesta tilanteesta ennen sisällissotia ja niiden aikana sekä vertailla sodista löytyviä yhtäläisyyksiä.

Rajaus on ajallisesti epäsymmetrinen, koska Suomessa yhteiskunnallisen tilanteen kehittyminen kohti sisällissotaa voidaan nähdä alkaneen todella vasta Venäjällä tapahtuneen helmikuun vallankumouksen jälkeen. Juuria sisällissodalle voidaan toki nähdä jossain määrin jo vuoden 1905 suurlakon aikana ja myös 1890-luvun keskusteluissa. Espanjassa sen sijaan kehitys kohti sisällissotaa näkyi maan yhteiskunnallisessa tilanteessa jo vuoden 1931 huhtikuussa julistetun, niin kutsutun koko toisen tasavallan ajan. Espanjassa yhteiskunnallinen kehitys kohti sisällissotaa oli tietysti mielessä hitaampaa kuin Suomessa, joten vaikka Espanjassa esimerkiksi pelkästään vuoden 1935 tarkastelu olisi suhteessa Suomen osalta käyttämäni rajaukseen nähden symmetrisempi, olisi rajaus melko väkivaltaisesti tehty. Espanjan osalta pidempi tarkastelu-aika onkin mielekkäämpi, jotta tutkimuskysymyksiin pystytään paremmin vastaamaan.

Keskeinen tutkimuskysymys on: *minkälaisia yhtymäkohtia kahden eri maan sisällissodan taustat sisältävät*. Tähän pyritään vastaamaan selvittämällä vastaukset myös seuraaviin kysymyksiin: *Milainen oli maiden yhteiskunnallinen tilanne sotien alkaessa? Miten talous, kansainvälisten joukkojen osallistuminen sekä kirkko vaikuttivat sisällissotiin? Mitä tapahtui valtiovallalle Suomessa 1917–1918 ja Espanjassa 1931–1939?*

1.2. Metodi ja aiempi tutkimus

Yhteiskuntatieteissä ja historian tutkimuksessa on mahdotonta tehdä kokeellista tutkimusta luonnontieteiden tapaan varioimalla olosuhteita ja uusimalla koe. Ihmistieteissä voidaan sen sijaan harrastaa epäsuoraa kokeilua käyttämällä vertailevaa metodologiaa. Sodanjälkeisessä tutkimuksessa vertailu perustui pääasiassa kvantitatiivisten menetelmien soveltamiseen laajoihin tilastoaineistoihin, ja kylmän sodan päätyttyä uutena suuntauksena on kiinnitetty enemmän huomiota historiallisiin aineistoihin ja laadullisiin tutkimusmenetelmiin.³

Opinnäytetyön menetelmällinen kivijalka on vertailevan historian tutkimuksen metodi. Päämetodin lisäksi apumenetelmänä on Jukka Kekkonen kolmen aallon teoria sekä tapahtumahistoriallinen tutkimusote. Lisäksi analyysiosiossa tukeudutaan Sidney Tarrow'n mahdollisuusrakenteeseen.

Vertailevalla metodilla pystytään historian tutkimuksessa tuomaan esille uutta syvyyttä tutkittavista aiheista. Vertailun avulla voidaan saada jo aiemmin tutkituista aiheistakin uutta tietoa, sillä vertailemalla sitä muihin kohteisiin voi löytyä uusia selittäviä tekijöitä, joita ei yhtä kohdetta tutkittaessa välttämättä löytyisi. Vertailun avulla käsitteistä ja tapahtumista saadaankin lisää tietoa, jonka voidaan arvioida selittävän myös muissa konteksteissa ilmeneviä, saman yleisen käsitteen alle meneviä tapauksia.⁴

Erik Allardtin mukaan vertailevaa tutkimusta tulee tehdä joko valitsemalla mahdollisimman samantyyppiset tai mahdollisimman erilaiset kohteet. Tässä tutkielmassa tarkasteltaviksi kohteiksi on valittu kaksi mahdollisimman samankaltaista kohdetta, joten onkin kenties osuvampaa puhua rinnastamisesta kuin vertailusta. Vaikka Suomi ja Espanja ovat pintapuolisesti hyvin erilaiset maat monista eri näkökulmista tarkasteltuna, on niiden sisällissotien historia kuitenkin keskenään samankaltainen.⁵

Pohdittaessa vertailua historian tutkimuksen tai yleisestikin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen metodina, nousee usein esille ajatus siitä, että vertaileminen on ”luonnollinen tapa ajatella”. Paitsi arkipäiväisessä ajattelussa, myös tieteellisessä päättelyssä vertaileva näkökulma on rakennettu sisään ajatteluamme. Oikeushistorioitsija Jukka Kekkonen on todennut, että vertailuja voidaan tehdä eri tavoin, samoin vertailujen kohdealue, syvällisyys ja vertailtavien yksikköjen määrä voi olla hyvin

---

³ Myllyntaus 1995, 3-4.

⁴ Black 2000, 106-107.

⁵ Hemminki 2008, 20.

erilainen. Näin ollen ei myöskään ole olemassa yhtä ja ainoa tapaa tehdä vertailevaa tutkimusta. Kekkosen mukaan tulisikin puhua ennemminkin vertailevasta tutkimusintressistä, jota voidaan käyttää tutkimuksessa eri tavoin, sen sijaan että hyväksyttäisiin jonkinlainen erityinen vertaileva metodi.

6

Vertailu avaa paitsi uusia kysymyksiä, mutta myös mahdollisuuksia yleistykseen ja sitä kautta myös uusien teorioiden luomiseen. Vertailun avulla voidaan selvittää, mitkä tekijät ovat kansallisia ja toisaalta mitkä yleisempiä selittäjiä. Lisäksi tutun kohteen peilaaminen vertailukelpoisia tapauksia vastaan saattaa herättää uusia, hedelmällisiä kysymyksiä. Vertailujen etuna voidaankin pitää sitä, että niiden kautta saattaa aueta mahdollisuus eriasteisiin yleistykseen, jotka toistuvat eri paikoissa ja eri aikoina. Näin ollen vertailut voivat toimia myös teorianmuodostuksen perustana. Yleistysten kautta vertaileva historiantutkimus voikin antaa aineksia myös nykyaikaisten kriisien hallinnasta käytävään keskusteluun. Onkin todettu, että juuri vertailut tekevät historiallisesta tutkimuksesta yhteiskuntatieteellisiä.⁷

Vertailevan historiantutkimuksen yhtenä erityispiirteenä voidaan nähdä se, että yksittäinen tapaus asetetaan usein osaksi laajempaa kokonaisuutta. Risto Alapuron mukaan kuuluisin tämän ”strategian” kehittäjä oli Immanuel Wallerstein, jonka tutkimus modernin maailmanjärjestyksen synnystä 1500-luvulla ei lähtenyt yksittäisistä valtioista vaan kansainvälisestä järjestelmästä, joka asetettiin yksittäisten valtioiden kokonaisuuden asemaan.⁸

Tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, että konkreettisista historiallisista tutkimuksista pitäisi edetä historiallisesti erityisten teorioiden kehittämiseen jäljittelemällä ensin niin kutsuttuja syviä analogioita tarkasteltavista tietokokonaisuuksista ja sen jälkeen erittelemällä niiden avulla kausaalisesti tutkittavia prosesseja. Toisin sanoen, historiallisia tapauksia analysoimalla voitaisiin prosesseihin perustuen muodostaa käsitteitä ja teorioita. Syvät analogiat ylittävät yhden tarkasteltavan tapauksen ja näin ollen pätevät ”tietyissä historiallisesti rajoitetuissa yhteiskunnallisissa oloissa”. Teoriaa ei siis sovelleta historiaan vaan historiaa käytetään teorian kehittelyyn.⁹

Tutkielman tarkoitus ei ole muodostaa uutta teoriaa, vaan luoda jonkinlainen syvä analogia kahden historiallisen tapauksen välille, jolloin saattaisi olla mahdollista löytää päteviä yhtäläisyyksiä teori-

---

⁶ Kekkonen 2008, 33.

⁷ Kekkonen 2008, 34 ja 37; Alapuro 2004, 53.

⁸ Alapuro 2004, 55.

⁹ Alapuro 2004, 53-54.

an luomiseksi. Tutkielmassa selvitetäänkin ensin Suomen ja Espanjan sisällissotien yhtymäkohtia ja lopulta analyysiosiossa pohditaan niiden rinnastamisen mielekkyyttä yhteiskuntahistorian näkökulmasta. Analyysiosion pohdinnan tukena käytetään Sidney Tarrow'n mahdollisuusrakennetta, jolla voidaan selittää kollektiivista toimintaa.

Alapuro on todennut, ”käsitteet ja vertailut voivat auttaa havaitsemaan, mikä pitää selittää, mikä on tutkimista kaipaava ongelma”. Tämän tutkielman tarkoitus onkin tuoda uutta näkökulmaa ja syvyyttä 1900-luvun eurooppalaisten sisällissotien historian tutkimukseen selvittämällä ja aiemman tutkimuskirjallisuuden eri näkökulmia esitellen, kuinka eri asiat vaikuttivat sisällissotien syntyyn ja niiden lopputulokseen.

Vertaileva tutkimus tutkielman metodina on perusteltu useastakin syystä. 1800–1900-luvun vaihteessa ”vanha yhteiskunta”, ancien régime, hajosi ja korvautui modernilla yhteiskunnalla. Tätä muutosta Pertti Haapala on kuvannut modernisoitumiskriisiksi. Vuosisadan vaihteessa alkanut eurooppalaisten imperiumien hajoaminen jatkui aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan mutta kulminoitui esimerkiksi Espanjan ja Venäjän osalta 1900-luvun alun vuosiin ennen ensimmäistä maailmansotaa. Koskaan aikaisemmin ei ollut käyty niin totaalista sotaa kuin ensimmäinen maailmansota oli. Sen seurauksia olivat täysin ennennäkemättömät tuhot (ihmiskunnan kannalta), laaja kansainvälinen lama, useiden pienten eurooppalaisten valtioiden synty ja monta eurooppalaista sisällissotaa läpi 1900-luvun. Muihin mantereisiin nähden Euroopassa elettiin hyvin poikkeuksellista aikaa. Silti on mielenkiintoista, kuinka samansuuntainen kehitys pienellä, vasta itsenäistyneellä Suomella ja vuosisatoja vanhalla, laajan imperiumin rakentaneella, Espanjalla oli 1900-luvulla.

Tarkasteltaessa Suomen ja Espanjan sisällissotien historiankirjoituksen historiaa, voi jo pienelläkin selvityksellä saada esiin joitain selkeitä kehityslinjoja. Suomen osalta varsinaista objektiivista ja tieteellistä tutkimusta alkoi ilmestyä vasta 1960-luvulla. Siihen asti tutkimus oli hyvin pitkälti voittajien historiaa ja vapaussodan tradition narratiiviiä. Oikeastaan vasta Väinö Linnan romaanitrilogian *Täällä Pohjantähden alla* (1959–1962) ilmestymisen jälkeen ja 1960-luvun uusvasemmistolaisuuden myötä syntyi otollinen ilmapiiri myös sodan toisen osapuolen tutkimiseen. Espanjassa sisällissodan historiankirjoitus oli Francon kuolemaan saakka voittajien historiaa sekä häviäjien vääräuskoisuuden todistelua. Vasta 1970–1980-luvun vaihteessa Espanjassa alkoi ilmestyä historiantutkimusta, jossa sodan molempia osapuolia tutkittiin ikään kuin samalta lähtöviivalta.

Historian muistamisessa nähdään olevan eri vaiheita. Ulla-Maija Peltonen on esittänyt, että Suomen sisällissodan käsittelyprosessi käsittää neljä vaihetta. Ensimmäinen näistä ajoittuu sisällissodan päättymisestä 1930-luvulle. Tänä aikana voittajien näkökulma ja tulkinta vapaussodasta oli yhteiskunnan virallinen näkemys. Valkoinen totuus oli virallinen totuus, joka leimasi punaisten toimet raakalaisten teoiksi ja ”martyrisoivat” valkoisten toimet, esimerkiksi peitellen valkoisen osapuolen tekemiä rikoksia ja terroria. Näkyvin muoto valkoisen totuuden osuudesta yhteiskunnassa oli sodassa kaatuneiden perinteiset hautajaisseremoniat, erilaisten muistomerkkien pystytykset ja akateemisen tutkimuksen sekä taiteen tuki valkoisen puolen tulkinnoille. Punaisten surutyö rajattiin ulkopuolelle ja se hoidettiin salailleen ja näkymättömästi.¹⁰

Toisen maailmansodan jälkeen alkoi muistamisen toinen vaihe. Tuolloisten taisteluiden on sanottu yhdistäneen Suomen kansan ensimmäistä kertaa sisällissodan päättymisen jälkeen. Tämä näkyi sotien jälkeen yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoksessa. Esimerkiksi punaisten hautapaikkoja alettiin kunnostaa, hauta-alueita siunata ja muistomerkkien pystyttämiseen myöntää ensimmäistä kertaa yhteiskunnan varoja. Yhteiskunnalliset vääryydet ja virallisen valkoisen totuuden virheiden ja laittomuuksien peittely nousivat työväenliikkeessä myös poliittiseksi kysymykseksi, ja kirjallisuudessa ja tutkimuksessakin alettiin kyseenalaistaa valkoista totuutta 1950-luvun lopulta alkaen.¹¹

Peltosen mukaan sisällissodan muistamisen kolmas vaihe alkoi 1960-luvulla, jolloin jyrkkiä tulkin-toja sodasta pyrittiin tasoittamaan, ja akateeminen tutkimus alkoi tuottaa uusia näkökulmia ja tietoa sisällissodasta. 1960-luvulla lisäksi pystytettiin lähes yhtä paljon punaisten ja valkoisten muistomerkkejä. Lisäksi 1960-luvulla julkisiin arkistoihin alettiin tallentaa kansalaisten omia kokemuksia sisällissodasta ja sen seurauksista. Viimeisin vaihe sisällissodan muistamisessa ja käsittelyssä alkoi 1980–1990-luvun vaihteessa, ja Peltosen mukaan se jatkuu edelleen. Tähän vaiheeseen sisältyvät ilmapiirin liberalisoituminen¹² sekä rakennemuutos, jotka edistivät osaltaan hävinneen puolen symbolien näkyvyyttä. Sisällissotaa alettiin tarkastella uudesta näkökulmasta, yhteiskunnallisena poikkeustilanteena, joissa monesta osasyystä johtuen väkivalta ja pahuus pääsivät valloilleen. Peltosen mukaan tärkein asia tässä neljännessä vaiheessa on kuitenkin sotien ja julmuuksien säilyttäminen muistissa, jotta vastaavien mielettömyyksien toistuminen voitaisiin estää. Kuitenkin sisällissodan muiston käsittelyprosessi on edelleen kesken, ja sen loppuunsaattaminen vaatii tiedostamista tehdyistä rikoksista ja niiden sovittamisesta. Välineenä Peltosen mukaan tulee käyttää avointa dialogia,

---

¹⁰ Peltonen 2009, 465-467.

¹¹ Peltonen 2009, 467.

¹² Peltonen tarkoittanee Neuvostoliiton hajoamisen vaikutusta termillä ilmapiirin liberalisoituminen.

jotta ideologiset instituutiot eivät pääse ohjailemaan sisällissodan muistoa ”vaientamalla yksiä ilmaisukanavia ja vahvistamalla toisia”.¹³

Jukka Kekkonen on esittänyt, että paitsi sisällissotien muistamisen, myös sen tutkimuksen voi jakaa eri vaiheisiin. Kekkonen jaottelee sisällissodan tutkimuksen kolmeen aaltoon. Suomen sisällissodan tutkimuksessa ensimmäinen aalto keskittyy vuosiin 1918–1945, jolloin vallalla oli niin kutsuttu ”valkoisen totuuden” tutkimus. Voittajien historian tutkimus tulkitsee tapahtumia kuitenkin usein liioitellen. Pauli Kettunen on kuvannut tätä historiankirjoituksen aikaa suomalaisen identiteetin rakennukseksi, Kettusen mukaan ”suomalaishistorioitsijat suuntautuivat rakentamaan ’vapaussodalla’ itsenäisyytensä lunastaneen kansakunnan muistia”. Tämä näkökulma edellytti, että sodan oli voittanut Suomen kansa, jolloin voidaan todeta, että sisällissodan tutkimuksen ensimmäinen vaihe tutki sodan näkökulmista ainoastaan valkoisten sotaa venäläisiä ja kommunismia vastaan, sillä siinä rajataan punaisten luokkasota-näkökulma tyystin pois tarkastelusta.¹⁴

Toinen aalto Suomen sisällissodan tutkimuksessa alkoi toisen maailmansodan jälkeen, jolloin niin kutsuttua kulttuurikonservatiivista jatkuvuutta vastaan suuntautuivat ensin työväenliikkeen omat historian tulkinnat, modernistinen kirjallisuus ja Väinö Linnan historialliset romaanit. Kekkonen mukaan tässä tutkimuksen toisessa aallossa alettiin ymmärtää myös sodan toista – hävinnyttä – osapuolta, ja punaisia ja valkoisia pyrittiin molempia kohtelemaan tutkimuksessa samalla tavalla, ihmisinä ja subjekteina. Kekkonen mukaan ei voida puhua niinkään siirtymästä ”valkoisesta valheesta punaiseen totuuteen”, kuten aiemmin on ajateltu, vaan toisen aallon tutkimus perustuu ensimmäisestä aallosta poiketen pääosin vankkaan tutkimukselliseen näyttöön. Toisen aallon keskeisimpinä tutkijoina Kekkonen on maininnut muun muassa Juhani Paasivirran, Jaakko Paavolaisen, Hannu Soikkasen, Anthony F. Uptonin ja Heikki Ylikankaan.¹⁵

Sisällissodan tulkinnan kolmas aalto, maasta ja sisällissodasta riippumatta, vaatii lukijaltaan kriittisyyttä, mutta se osoittaa myös yhteiskunnan kypsymistä, sillä vain demokraattinen ja sisällissodan henkisistä arvista toipunut yhteiskunta kykenee tuottamaan aidosti objektiivisuuteen pyrkivää historian tutkimusta.¹⁶

---

¹³ Peltonen 2009, 467-469 ja 472.

¹⁴ Kekkonen 1996, 208-211; Kettunen 2008, 54.

¹⁵ Kettunen 2008, 54; Kekkonen 1996, 208-211; Kekkonen 28.1.2008.

¹⁶ Kekkonen 1996, 208-211; Kekkonen 28.1.2008.

Kolmatta aaltoa Suomen sisällissodan tutkimuksen historiassa on kutsuttu revisionistiseksi tulkinnaksi. Kylmän sodan päättymisestä alkaneessa kolmannen aallon tutkimuksessa on palattu takaisin lähemmäs ”valkoista totuutta”, josta tulee nimitys uusioikeistolainen tulkinta. Kettunen on kuvannut tätä, että ”moni historioitsija on kuitenkin elvyttänyt vanhaa vapaussotatulkintaa, jonka mukaan venäläisten bolshevikkien ja suomalaisten punakapinallisten tavoitteet yhtyivät ja vaaransivat Suomen vapauden”. Keskeisimpinä kolmannen aallon tutkijoina Kekkonen pitää erityisesti Marko Tikkaa ja Jari Ehrnroothia sekä Risto Alapuroa. Uusioikeistolaisella tulkinnalla Kekkonen tarkoittaa nimenomaan tutkijoiden tulkintaa sisällissodasta, ei välttämättä tutkijan omaa poliittista suuntautuneisuutta.¹⁷

Kekkonen esittämä kolmen aallon teoria on selvästi nähtävissä myös Espanjan sisällissodan tutkimuksessa. Ensimmäinen aalto ulottui Francon kuolemaan vuoteen 1975 saakka, johon asti tutkimuksessa kirjoitettiin voittajien historiaa. Toisen aallon käynnistyminen mahdollistui yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa Francon kuoleman jälkeen, jolloin vasta siirryttiin häviäjiä ymmärtävään tutkimukseen. Espanjassa tutkimuksen ensimmäinen aalto kesti siis jokseenkin saman verran kuin Suomessa, noin 40 vuotta sodan päättymisestä. Toisen aallon historioitsijoista aluksi keskeisimpiä olivat ulkomaiset tutkijat, lähinnä englantilaiset ja yhdysvaltalaiset, joista ehkä kaikkein merkittävimpänä oli walesilainen Hugh Thomas, mutta Espanjan siirryttyä demokraattiseen ja tasaisempaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen, saivat ulkomaiset tutkijat rinnalleen myös espanjalaisia toisen aallon tutkijoita. Kekkonen mainitsee heistä esimerkkinä Ramon Salasin.¹⁸

Tutkimuksen kolmas aalto käynnistyi Espanjassa vasta 2000-luvun alkuvuosina. Nyt revisionistista tulkintaa on ilmentynyt esimerkiksi Francon diktatuurin negatiivisten vaikutusten vähättelemisenä ja Francon hallinnon positiivisten puolien korostamisena. Yhtenä esimerkkinä näistä tutkijoista on Pío Moa, joka vaikkakaan ei ole akateemisesti suuntautunut tutkija, on tehnyt merkittävää työtä Espanjan sisällissodan tapahtumien tulkinnassa. Moan tutkimukset ovat mielenkiintoinen osa uudempaa Espanjan sisällissodan tutkimusta, sillä hänen teoksensa ovat herättäneet valtavaa kiinnostusta ja kritiikkiä. Espanjalaiset historiantutkijat ovat arvostelleet niitä värityneisyydestä (Moa on entinen vasemmisto-aktivisti mutta on myöhemmällä iällä siirtynyt konservatiivisen oikeiston piiriin). Moan ei voida sanoa harrastavan poliittisesti objektiivista tarkastelua, mutta teokset ovat kuitenkin mielenkiintoinen osa uutta espanjalaista sisällissodan tutkimusta. Erityisesti Moaa ovat kritisoineet useat akateemiset tutkijat kuten Paul Preston ja Santos Juliá. Sen sijaan Stanley G. Payne,

---

¹⁷ Kekkonen 1996, 208-211; Kettunen 2008, 54-55.

¹⁸ Kekkonen 1996, 208-211; Kekkonen 28.1.2008.

hänkin arvostettu Espanjan sisällissodan tutkija, on ylistänyt Moan teoksia. Tässä tutkimuksessa on pyritty käyttämään tasapuolisesti eri historioitsijoiden teoksia lähteinä, jotta kuva aiheen historiankirjoituksen moninaisuudesta välittyisi koko kirjossaan. On kuitenkin otettava huomioon, että esimerkiksi Antony Beevor on todennut Espanjan sisällissodan olevan yksi ”niitä harvoja nykyajan yhteenottoja, jonka historiaa hävinneet ovat kirjoittaneet tehokkaammin kuin voittajat”.¹⁹

Tässä tutkielmassa tarkoituksena ei kuitenkaan ole arvioida aikaisemman tutkimuksen todenmukaisuutta tai oikeudenmukaisuutta (normaalia historiantutkimuksen lähdekritiikkiä kuitenkin unohtamatta) tai asettaa eri tutkijoita vastakkain, vaan pyrkiä vastaamaan asetettuihin tutkimuskysymyksiin aiemman tutkimuksen tuottamilla vastauksilla ja vetämään yhteen niitä kokonaislinjoja, joita aiempi tutkimus on tuottanut. Siinä mielessä tutkielmassa yhdistetään puhtaaseen historiantutkimuksen perinteeseen myös yhteiskunnallisen tutkimuksen perinteitä, mikä on poliittiseen historiaan orientoituneen tutkimuskysymyksen vastaamisen kannalta välttämätöntä. Tutkimusmenetelmänä käytetään siis vertailun metodia.

Viimeisten vuosikymmenten aikana vertaileva tutkimus on kasvattanut suosiotaan erityisesti sekä yhteiskunta- että humanististen tieteiden parissa. Kekkonen on esittänyt selitykseksi Euroopan integraatiokehityksen luomat puitteet ja tarpeen niin kutsutulle yleiseurooppalaiselle (*allmänuropeiska*) historiankirjoitukselle, jossa kansallisia ja eurooppalaisia ilmiöitä, ratkaisuja ja instituutioita tutkitaan vertailevalla tutkimusotteella. Tässä tutkielmassa pyritään nimenomaan esittämään yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia Suomen ja Espanjan sisällissotien historiasta, ja selvittämään, miksi molemmissa maissa tapahtui, kuten de facto tapahtui. Kekkonen mukaan vertailevalla tutkimusotteella voidaan saada myös uusia näkökulmia esiin, esimerkiksi tutkimalla Espanjan sisällissotaa voidaan saada uusia näkökulmia myös Suomen sisällissodasta.²⁰

---

¹⁹ Beevor 2006, 26.

²⁰ Kekkonen 1995, 4-5 ja 7.

1.3. Tutkimuskirjallisuus ja tutkielman rakenne

Tutkielmassa painottuu tutkimuskirjallisuus alkuperäisaineistoon nähden. Primääriaineiston vertailuun ei opinnäytteen työekonomisista syistä johtuen ole ollut mahdollista ryhtyä, vaan aineisto pohjautuu aiempaan tutkimuskirjallisuuteen. Ratkaisu on perusteltavissa myös sekä aineiston sijainnilla (Suomessa ja Espanjassa), että monipuolisella kansainvälisellä tutkimuskirjallisuudella.

Tutkimuskohteena olevia sisällissotia on tutkittu paljon. Esimerkiksi Jyrki Juusela teki vuonna 2003 kattavan tutkimuksen suomalaisista Espanjan sisällissodassa. Lisäksi Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan yhteiskuntahistorian laitoksella pelkästään Espanjan sisällissotaa on erilaisten tutkimuskysymysten kautta tutkittu kolmessa eri pro gradu -työssä.²¹ Myös Tampereen yliopistossa Espanjan sisällissodasta on tehty useampi pro gradu -työ, esimerkiksi Teemu Sinkkonen vuonna 2002 ja Mikko Aho vuonna 2006.

Oikeushistorian puolella Jukka Kekkonen on tutkinut aihetta. Kuitenkaan vertailevaa tutkimusta sisällissodista ei ole yhteiskuntahistoriallisesta näkökulmasta aiemmin tehty, lukuunottamatta Julián Casanovan aiheesta kirjoittamaa artikkelia (julkaisussa *International Journal of Politics, Culture and Society*).

Casanova on todennut, että Suomi ja Espanja (samoin kuin Kreikka) olivat sisällissotiansa aikana pieniä tai ainakin kansainvälisen politiikan ja talouden kannalta merkityksettömiä maita, josta saat-
taa johtua, ettei vertaileva tutkimus näiden maiden osalta ole juurikaan herättänyt kiinnostusta ai-
emmin. Casanovan mukaan on kuitenkin ymmärrettävä, että sekä symbolisesta että kulttuurisesta
näkökulmasta tarkasteltuna Suomen sisällissota oli aikakautensa ensimmäinen sisällissota, jossa
punainen ja valkoinen puoli ottivat yhteen punaisten taistellessa vallankumouksellista luokkasotaa
samanaikaisesti valkoisten taistellessa vapaudestaan ajaessaan venäläisiä joukkoja maasta. Espan-
jassa sota käytiin niin ikään punaisten ja valkoisten välillä, demokratian kannattajien ja fasististen
joukkojen välillä. Keskeisimpiä vastakkainasetteluja näissä kahdessa sisällissodassa olivatkin pu-
naiset vastaan valkoiset, fasismi vastaan demokratia, kapitalismi vastaan kommunismi ja vallanku-
mous vastaan vastavallankumous.²²

---

²¹ Juusela 2003 ja Enomaa, 1966, Ukkonen, 1975 sekä Sirvio, 1999.

²² Casanova 2000, 515-516.

Suomen sisällissodan taustojen kartoittamisessa tutkielmassa on käytetty sekä perinteistä vanhempaa (Tuure Lehénin, Jaakko Paavolaisen, Tuomo Polvisen, Viljo Rasilan, Hannu Soikkasen ja Anthony F. Uptonin teoksia) että tuoreempaa (Risto Alapuron, Pertti Haapalan, Tuomas Hopun ja Marko Tikan teoksia) tutkimuskirjallisuutta. Espanjan osalta keskeisintä perinteistä tutkimuskirjallisuutta edustavat Harry Gannesin sekä Theodore Repardin aikalaisteoksen ohella Raymond Carrin klassikotutkimus Espanjan sisällissodasta sekä Joseph Harrisonin ja Stanley G. Paynen teokset. Uudempi tutkimusta Espanjan sisällissodan historiasta edustavat esimerkiksi Antony Beevorin, Julián Casanovan, Andrew Forrestin, Pablo Martín Aceñan, Pío Moan ja María Ángeles Montoya Tamayon teokset.

Tutkielman toisessa luvussa esitellään Suomen ja Espanjan sisällissotien kannalta olennaisia historiallisia tapahtumia maiden aiemmasta historiasta, Suomen suurlakkoa vuonna 1905 ja Espanjan poliittista kuohuntaa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Luvun tarkoitus on asettaa sisällissodat historialliseen ja poliittiseen kontekstiinsa. Kolmannessa luvussa pureudutaan syvemmin niihin perustekijöihin, joiden voidaan nähdä myötävaikuttaneen kansallisen valtatyhjiön ja konfliktin syntyyn.

Perus- tai taustatekijöistä on nostettu tarkasteltavaksi taloudellisten tekijöiden, kansainvälisen politiikan ilmapiirin sekä uskonnon ja valtionkirkon merkitys sisällissodissa. Nämä kolme teemaa on valittu pitäen mielessä aiemman tutkimuskirjallisuuden painopisteet. Talouden ja yhteiskunnallisen tilanteen merkitys niin kutsutuissa luokkasodissa on kiistatta merkittävä, eikä toisaalta voida sulkea pois kansainvälistä poliittista ilmapiiriäkään pohdittaessa sisällissodan taustatekijöitä. Myös uskonnolla ja kirkolla oli merkittävä rooli tutkittavissa sisällissodissa ja aivan erityisesti Espanjan sisällissodissa, samoin kuin kansainvälisten joukkojen osuus. Molemmissa sodissa ne vaikuttivat lopputulokseen.

Neljännessä luvussa teoria ja tapahtumahistoria punotaan yhteen ja arvioidaan vaikuttiko valtatyhjiö kansallisen konfliktin syntyyn ensin Suomessa ja myöhemmin Espanjassa. Analyysiosion pohdinnan tukena käytetään Tarrow'n mahdollisuusrakennetta, jonka uskotaan tuovan yhteiskuntateoreettista tukea tutkielman analyysiin. Viidennessä luvussa esitellään tutkielman johtopäätökset.

2. POLIITTINEN TILANNE SODAN KYNNYKSELLÄ

2.1. Suomi luisuu valtatyhjiöön

Suomen vuoden 1918 sisällissodan asettaminen historialliseen ja poliittiseen kontekstiinsa on ajallisesti alettava vuosisadan alkuvuosien tapahtumista. Suomi ei vielä tuolloin ollut itsenäinen, joten suuriruhtinaskunnassa tapahtuneiden yhteiskunnallisten muutosten pitää nähdä kehittyneen osana Venäjän pitkään syventynyttä yhteiskunnallista kriisiä. Suomessa, kuten sitten myös Venäjällä, kriisi johti valtiolliseen muutokseen ja sisällissotaan.

Sisällissotiin liittyy useita ongelmia, joista ei vähäisempänä se, että koska sodan lähtökohta on useimmiten vallankaappaus tai sen yritys, selvää rintamalinjaa ei synny sodan alkuvaiheessa, vaan se hahmottuu vasta taisteluiden mukana kummankin osapuolen haltuunsa saamien alueiden välille. Lisäksi jokaisella kansalaisella on teoreettinen mahdollisuus valita puolensa, jolloin taisteluiden alkaessa ystävät ja viholliset ovat usein hajallaan ympäri maata, eivätkä taistelijat pysty erottamaan ystävää vihollisesta ilman ulkoista tunnusta.²³

Pertti Haapala on todennut, että sisällissota liittyy usein köyhien maiden vapautumiseen ulkoisesta vallasta, ja kun vanha valta on romahtanut, johtaa uuden järjestyksen luominen valtataisteluun.²⁴ Tarkasteltaessa Suomen sisällissotaan johtanutta sisäpoliittista tilannetta vallanpitäjien legitiimiyden hiipumisen näkökulmasta, on tarkastelu aloitettava viimeistään vuoden 1905 suurlakosta. Vaikka kehitys kohti Suomen sisällissotaa käynnistyi varsinaisesti syksyn 1917 aikana, voidaan sisällissotaan johtaneita tekijöitä nähdä ilmenneen jo ennen ensimmäisen maailmansodan alkua ja vuoden 1918 tapahtumissa on havaittavissa myös vuoden 1905 suurlakosta periytyvää jännitettä.

Sääty-yhteiskunnan hajoamisprosessi samanaikaisesti teollisuustyöväestön syntyminen kanssa loi puitteet sosialismin tulolle Suomeen. Yhteiskunnallisen ilmapiirin muutos syntyi usean eri ”henkisen maaperän” mullistuksen kautta, joista Hannu Soikkanen on maininnut esimerkiksi 1880-luvun liberalismiin, 1800-luvun lopun kirjallisen realismiin, perinteisten katsomusten ja tapojen murtumisen (yhtenä näistä uskonto ja herätysliikkeet sekä aiemmin tärkeimpinä pidetyt sosiaaliset ryhmät),

---

²³ Rasila 1968, 9.

²⁴ Haapala 2009a, 14.

suomalais- ja ruotsalaiskansallisen liikkeen, kansakoulun ja kansanvalistustoiminnan synnyn ja kehityksen sekä wrightiläisen työväenliikkeen.²⁵

Sosialismin leviämisen edellytyksenä oli perinteisen vanhaluterilaisen ja sääty-yhteiskunnallisen käsitystavan horjuminen. Samanaikaisesti myös työnantajien ja työntekijöiden välisten patriarkaalisten suhteiden murtuminen jatkui ja teollistumisen vaikutukset syvenivät maatalousyhteiskunnan piirissä. Sortovuosien poliittinen tilanne raivasi tilaa sosialismille ja työväenliikkeelle yhtäältä niin, että henkinen ilmapiiri tuli suopeammaksi sosialismin aatesisältöön kuuluville katsomuksille, ja toisaalta työväenliikkeen luonnollisessa kannattajakunnassa tapahtui poliittista heräämistä ja aktiivisuuden lisääntymistä. Radikaalinen ajattelutapa alkoi levitä vuosisadan vaihteessa, ja uuden asennoitumistavan leviämisestä kertoivat lakot, joita oli vuoden 1896 aikana kaikkiaan 19. Näistä suurimmat puhkesivat Helsingissä ja liittyivät sekä työväenyhdistyksessä että ammattiyhdistyksissä vallalle päässeeseen radikaaliin suuntaukseen. Vuoden 1896 lakoista merkittävin oli kolme kuukautta kestänyt rakennustyöläisten lakko, joka käsitti noin 1 000 työntekijää. Toisaalta lakko itsessään myös joudutti radikaalistumista esimerkiksi Helsingin työväenyhdistyksessä, sillä lakko terävöitti ja toi esiin piilevänä olleita mielipide-eroja.²⁶

Työväenliikkeen keskeiset vaatimukset 1900-luvun alussa liittyivät erityisesti työaikaan ja palkkoihin, samoin kuin äänioikeuskysymykseen, maatalouskysymykseen, kansallisuus- ja Venäjän kysymykseen, kulttuurikysymykseen sekä kirkon ja työväenliikkeen suhteeseen.²⁷

Venäjän tappiollisen Japanin sodan (1904–1905) pettymykset ja levottomuudet samoin kuin Venäjän armeijan heikkoudentila aiheuttivat ja mahdollistivat syksyllä 1905 suurlakon. Venäjän maaseutuvirkamiehistö, kaupunkiporvaristo ja järjestäytynyt työväestö pyrkivät murtamaan Nikolai II:n autokraattisen, korruptoituneen ja jähmeän hallinnon. Kyse oli myös Marko Tikan mukaan pitempiaikaisesta prosessista, ”jossa oli nähtävissä venäläisen sivistyneistön, porvariston ja teollisuustyöväestön nousu merkittäväksi toimijaksi tilanteessa, jossa niillä ei ollut vielä sanottavampaa yhteiskunnallista valtaa.” Venäjän suurlakkoa onkin pidetty osittain spontaanina kansanliikkeenä, osittain vallankumousyrityksenä. Lakko levisi lokakuun lopussa kaikkiin keisarikunnan myös ei-venäläisiin osiin, Puolaan, Baltiaan ja Suomeen. Lakko kärjistyi lokakuun 29. päivänä, jolloin Pietarin-radan rautatietyöläiset yhtyivät lakkoon estäen hallituksen joukkojen siirrot ja pakkovallan käytön myös

---

²⁵ Soikkanen 1961, 1-21.

²⁶ Soikkanen 1961, 54-55, 72, 76 ja 80.

²⁷ Soikkanen 1961, 112-160.

Suomessa. Tämän johdosta keisari Nikolai II:lle ei jäänyt muuta mahdollisuutta kuin luvata saattaa valtakunnassa voimaan kansalaisvapaudet ja laajentaa poliittisia oikeuksia. Tätä toimintoa on kutsuttu myöhemmässä historiankirjoituksessa vapausmanifestiksi.²⁸

Venäjän suurlakko antoi ensimmäistä kertaa mahdollisuuden kollektiiviseen toimintaan myös Suomen alueella, ja loka-marraskuun vaihteessa lakko levisikin sitten myös Suomeen. Viikon kestäneen lakon päätavoitteet olivat Osmo Jussilan mukaan ensin palauttaa Suomeen ”lailliset olot” eli niin kutsuttu status ante Bobrikov. Suomessa kenraalikuvernööri Nikolai Ivanovitš Bobrikovia pidettiin venäläistämiskehityksen päädemonina, ja vaikka Eugen Schauman olikin eliminoinut tämän ”sortokauden” hirmun, eikä myöhemmässä historiantutkimuksessa ole voitu todistaa, että Bobrikovilla olisi ollut sen enempää aikomuksia ajaa Venäjän yhtenäisyyttä Suomen Suuriruhtinaskunnan kustannuksella kuin muillakaan ajanjakson kenraalikuvernööreillä, kirjattiin tavoitteeksi kuitenkin juuri tuo Bobrikovia edeltävään aikaan (statukseen) paluu. ”Laillisten olojen” palauttaminen viittasi siis niin kutsuttua sortokautta edeltävään aikaan, siis karkeasti ottaen 1800-luvun puoliväliin, josta Venäjän yhdentymiskehityksen ja niin kutsutun venäläistämisen voidaan nähdä alkaneen. Keisari peruutti helmikuun manifestin (1899) perusteella laaditut ja laittomina pidetyt säädökset jo muutaman päivän kuluttua lakon alkamisesta.²⁹

Laillisten olojen palautusvaatimusten lisäksi lakossa ollut työväestö alkoi kuitenkin pian esittää myös sosiaalisia uudistusvaateita. Tavoitteet julkaistiin tamperelaisten sosialidemokraattien esittämässä niin kutsutussa punaisessa julistuksessa. Punaisen julistuksen perusvaatimus oli edelleen sama, laillisten olojen palauttaminen, mutta lisänä oli myös sosiaalisia uudistustavoitteita. Lisäksi suunniteltu toimintatapa - vallankumouksellinen kansalliskokous - poikkesi porvarillisesta linjasta. Tikka on korostanut, että Suomen suurlakossa eri kansanryhmillä oli erilaisia tavoitteita ja merkityksiä: porvarit toimivat, ainakin jonkinasteisen, separatismien puolesta, tavoitteenaan puolustaa Suomen erillisasemaa ja autonomiaa, kun työväestö sen sijaan koki suurlakon äänioikeudesta käytävänä kamppailuna, jossa vastakkain olivat säätyvaltiopäivät ja yleinen äänioikeus. Toisaalta Suomen suurlakko edisti myös osaltaan Venäjän itsevaltiuden hajoamisprosessia ja Venäjän vuoden 1905 vallankumousta, jossa keisarikunnan ei-venäläiset osat nousivat vaatimaan oikeuksiaan.³⁰

---

²⁸ Alapuro 2001, 93; Tikka 2008, 15; Jussila 2006, 82.

²⁹ Jussila 2006, 82; Alapuro 2001, 93.

³⁰ Punainen julistus ja Jussila 2006, 82-83; Tikka 2008, 15-16 ja 20.

Ensimmäistä kertaa vastakkain asettuivat myös lakon alkuvaiheessa yhteiseksi perustetuista kansalliskaarteista irtautuneet Gösta Thesleffin johtama porvarillisten kaarti ja työläisistä koostunut Johan Kockin ”punakaarti”. Verenvuodatukselta vältyttiin – tosin Jussilan mukaan ainoastaan siitä syystä, että Kock käski lopulta joukkojaan perääntymään. Kuitenkin pienenä historiallisena yksityiskohtana Helsingin Stockmannin edessä käyty välikohtaus oli merkittävä, kun yhteisistä kansalliskaarteista jakauduttiin käytännössä ensimmäistä kertaa myöhemmin sisällissodassa kohdanneisiin kaarteihin.

31

Risto Alapuron mukaan toinen merkittävä seuraus suurlakosta Suomen poliittisen tilanteen myöhemmälle kriisiytymiselle oli, että vuoden 1905 suurlakko avasi portit yleisemmillekin poliittisten oikeuksien laajentamisvaatimuksille ja itse asiassa koko poliittisen kulttuurin muutokselle. Tämä oli mahdollista, koska valtio oli lamaantunut. Keisarikunta ei ensin ollut kykenevä käyttämään pakkovaltaansa suurlakon johdosta ja myöhemmin sen kaikki voimavarat kuuluivat vastarinnan kukistamiseen valtakunnan muissa osissa – tosin sanoen vuoden 1918 tapahtumiin johtanut valtatyhjiö oli jo alkanut kehittyä. Sosialidemokraatit tarttuivatkin tilanteen tarjoamiin mahdollisuuksiin, ja ajoivat laajan mobilisaation tukemina läpi vaatimuksen yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta ja yksikamarisesta eduskunnasta, tunkeutuen näin yhdellä kertaa poliittisen järjestelmän piiriin.³²

Suurlakon seurauksena Suomessa toteutettiin eduskuntaudistus, jonka myötä aatelisto ja porvaristo korvattiin vaaleissa valittavalla eduskunnalla. Kaikki kansalaiset saivat yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Senaatti jätettiin eräänlaiseksi ylähuoneeksi ja sen nimi muutettiin vasta vuonna 1919 valtioneuvostoksi. Suurlakon jälkeen poliittinen toiminta aktivoitui kaikissa poliittisissa puolueissa ja puolueet rakensivat kenttäorganisaatioita ja perustivat lehtiä. Erityisesti maaseudun väki ja työväestö aktivoituivat.³³

Helmikuussa 1917 Venäjällä tapahtuneen vallankumouksen voidaan nähdä olleen selkeää jatkoa vuoden 1905 suurlakolle, esimerkiksi Jussila on kuvannut tapahtunutta toteamalla, että ainoa ero helmikuun vallankumouksella vuoteen 1905 oli oikeastaan se, että vuonna 1917 mentiin vain paljon pidemmälle. Myös Tikan mukaan Venäjän vuoden 1905 tapahtumista voidaan käyttää nimitystä vallankumous – kumosihan se (ainakin hetkellisesti) keisarin autokratian ja antoi venäläisille ja

---

³¹ Jussila 2006, 82-83. Ks. myös Paavolainen 1966.

³² Alapuro 2001, 93-95.

³³ Haapala 1995, 43

suomalaisille demokraattisen kansanedustuslaitoksen sekä yhteiskunnalliset oikeudet. Suomen osalta lakko päätti ensimmäisen sortokauden.³⁴

Suurlakon taustalla työväenliikkeellä oli merkittävä osuus, sillä työväenliikkeen toimesta poliittisesti valveutuneiden piiri oli laajentunut huomattavasti. Jo ennen vuoden 1905 suurlakkoa työväenliike oli järjestänyt mielenosoituksia, joihin oli osallistunut suuret väkijoukot. Kansainvälisten esikuvien mukaan Suomen työväenliikkeessä oli pitkään ollut esillä ajatus keskeisten vaatimusten läpiviemiseen yleisellä lakolla. Hallitusvallan joutuessa perääntymään vuonna 1905 usko yleiseen laksoon sekä ulkoparlamentaaristen painostuskeinojen tehokkuuteen alkoi kasvaa. Suurlakon puhjettua Venäjällä 25.10.1905 työväenliikkeen edustajat ja aktivistit Suomessa päättivät, että lakkoa oli käytettävä hyväksi.³⁵

Muiden yhteiskunnallisten uudistusten lisäksi suurlakon merkittävä seuraus oli punakaartin syntyminen. Mielenkiintoista on, että kun yhtäältä työväenliikkeen aatesisältö muuttui suurlakon vaikutuksesta rationaalisemmaksi, niin toisaalta suurlakon jälkeen työväenliikkeessä nousi ajatus väkivaltaisesta kumouksesta, jolle loi pohjaa osaltaan suurlakon tapahtumat, osaltaan punakaartin syntyminen. Soikkasen mukaan tämä johti siihen, että sosialismin periaatteiden oli oltava sopusoinnussa tieteen tulosten kanssa ja niitä oli punnittava tieteen pohjalta, eli aiempaa vähemmän vedottiin eettisiin ja tunneperäisiin asioihin. Käytännössä etupäässä työväenliikkeen vanhempi polvi oli periaatteessa kokonaan väkivaltaista toimintaa vastaan, kun taas osa erityisesti nuoremmista oli vakuuttuneita, että tietyissä olosuhteissa aseellinen toiminta tai aseellinen vallankumous saattoivat olla tarkoituksenmukaisia.³⁶

Poliittinen tilanne säilyi Suomessa kuitenkin varsin rauhallisena aina vuoden 1917 helmikuun vallankumoukseen saakka. Tuomo Polvinen on todennut, että vallankumouksen äkillisyys ja rajuus tulivat yllätyksenä kaikille. Näin nopeaan kehitykseen eivät olleet varautuneet sen paremmin duuman edustajat kuin vallankumouksellisten puolueiden johtajatkaan, ennakko-odotuksistaan huolimatta. Vallankumouksen edetessä hallituksen toiminta lamaantui täysin, ja sen jäsenet vangittiin yksi toisensa jälkeen. Duuma jäi ainoaksi elimeksi, joka saattoi ottaa vallan käsiinsä. Duuma valitsi keskuudestaan valiokunnan, jonka tehtäväksi annettiin järjestyksen palauttaminen. Tämä olikin myöhemmin kuuluisaksi tullut väliaikaisen hallituksen alku. Samanaikaisesti duuman valiokunnan

---

³⁴ Jussila 2006, 91 ja 95-96; Tikka 2008, 40-41.

³⁵ Soikkanen 1961, 224-225.

³⁶ Soikkanen 1961, 229-231, 235 ja 252.

kanssa perustettiin kuitenkin myös toinen vallankumouksellinen elin, työläis- ja sotilasneuvosto, joka vakiintuessaan käsitti 2 500 jäsentä. Syyt sille, miksi tämä neuvosto ei ottanut valtaa käsiinsä, olivat sekä ideologisia että reaalipoliittisia – katsottiin että oli tapahtunut porvarillinen mullistus eikä sosialistinen vallankumous.³⁷

Tsaari Nikolai II:n kukistuminen synnytti ylisuuria odotuksia yhteiskunnallisten epäkohtien korjaantumisesta. Keisarinvallan kukistuminen ei kuitenkaan toiveista ja uskomuksista huolimatta saanut aikaan yhteiskunnan ”ihmeperantumista”, päinvastoin. Keisarin kaatuminen ja väliaikaisen hallituksen valtaantulo herättivät Suomessa kysymyksen korkeimman vallan haltijasta. Helmikuun vallankumousta oli kaiken kaikkiaan seurattu Suomessa passiivisesti. Tapahtumat olivat suomalaisille yhtä äkillisiä ja yllättäviä kuin muillekin keisarikunnan kansoille. Omatoimisuudesta pidättäytyttiin, sillä maasta puuttuivat kaikki voimakeinot – Itämeri kuului sotavyöhykkeeseen ja emämaa Venäjän sotaväki vastasi Suomenkin alueesta. Näin ollen ei olekaan yllättävää, että suurlakon toimeenpano tuntui liian uhkarohkealta yritykseltä.³⁸

Vastausta vaille oli kysymys siitä, kuka oli perinyt keisarilta Suomen suuriruhtinaan vallan ja aseman? Pelon ja kapinamielialan synnylle olikin ratkaisevaa se, että keisarin kukistumisen aikaansaaman vapauden ohella seurasi sotilaallinen, taloudellinen ja poliittinen kriisi – toisin sanoen kansalaisten toimeentulo vaikeutui entisestään. Kun sitten Venäjän väliaikainen hallitus kukistui lokakuussa 1917, otti vallan Pietarin neuvosto sekä sen sotilasvallankumouksellinen komitea. Tämän muutoksen on nähty radikalisoineen Suomen työväenliikkeen.³⁹

Lokakuun vallankumous aiheutti Suomen Sosialidemokraattiselle puolueelle ideologisen ja poliittisen kriisin. Aiemmin huomio oli kohdistettu parlamentaariseen työhön ja päivänpoliittisten ongelmien pitkän tähtäimen suunnitteluun, kun taas aseellinen toiminta kapinavalmisteluineen, joka vaikkakin periaatteessa sallittiin, pysyi puolueelle outona. Ratkaiseva muutos sosialistien asennoitumisessa tapahtui keväällä 1917 keisarinvallan kaatumisen ja Kokoomusjohtoisen senaatin muodostamisen yhteydessä. Puolue jakautui parlamentaarista ja vallankumouksellista politiikkaa kannattaviin siipiin, mikä ennakoiti Polvisen mukaan työväenliikkeen myöhempää jakautumista sosialidemokraatteihin ja kommunisteihin.⁴⁰

---

³⁷ Polvinen 1987, 3-5.

³⁸ Polvinen 1987, 22.

³⁹ Polvinen 1987, 202; Jussila 2006, 91 ja 95-96; Haapala 2009b, 88.

⁴⁰ Polvinen 1987, 116-117.

Kysymys korkeimman vallan haltijasta sai väliaikaisesti ratkaisun V. I. Leninin bolševikkihallituksen tunnustaessa Suomen itsenäisyyden joulukuun viimeisinä päivinä vuonna 1917. Päätyneen vuoden 1917 aikana vallan voidaan nähdä siirtyneen konkreettisesti kaduille joukkokokousten, lakkojen ja mielenosoitusten myötä. Poliittinen tilanne porvarillisten ryhmän ja sosialidemokraattien välillä oli kiristynyt äärimmilleen jo marraskuun yleislakon aikana, ja monilla paikkakunnilla oli ollut väkivaltaisia yhteenottoja, jotka puolestaan ”tulehduttivat ilmapiiriä entisestään”. Lisäksi jo keväällä alkaneiden suojeluskuntien kokoamisen rinnalla oli alettu koota myös punakaarteja. Punakaartia pidettiin poliittisena taistelujärjestönä, jonka tuli joko täydentää parlamentaarista toimintakoneistoa tai korvata se köyhälistön diktatuurilla. Juuri itsenäistynyt Suomi ei ollut parlamentaarinen demokratia tammikuussa 1918, eikä hallituksen legitimizeettikään ollut kiistaton.⁴¹

Helmikuun vallankumoukseen 1917 saakka suomalaisten sosialistien vallankumousajattelu oli ollut lähinnä teoreettista ja etäisempään tulevaisuuteen tähtäävää. Kesän 1917 aikana Suomessa kärsittiin levottomuuksista, lakoista, työttömyydestä ja nälästä. Vasemmisto kuitenkin tyytyi toimimaan eduskunnan kautta ja enintään painostuksella saataviin uudistuksiin. Venäjän lokakuun vallankumouksen jälkeen ja syksyn levottomuuksien yhteydessä niin punakaartit kuin suojeluskunnatkin alkoivat tiivistää rivejensä. Marraskuun lopussa, kun P. E. Svinhufvudin puhtaasti oikeistolainen senaatti muodostettiin, kävi vasemmistolle selväksi, että porvariston valta voitiin murtaa ainoastaan aseellisen vallankumouksen keinoin.⁴²

Keskeisin hypoteesi tämän tutkielman kysymyksenasettelussa on se, että poliittinen valtatyhjiö täytettiin väkivallalla. Tätä ajatusta on puoltanut esimerkiksi Markku Kuisma, jonka mukaan Venäjän imperiumin valtarakenteiden murtuminen aiheutti Suomessa valtatyhjiön, jossa työväen vallankumous pääsi etenemään. Valtatyhjiön täyttämiseksi rauhanomaisin keinoin olisi vaadittu vahva valtio, joka lujan järjestyskoneistonsa ja armeijansa avulla olisi kyennyt puolustautumaan sekä sisäisiä että ulkoisia uhkia vastaan.⁴³

Legitiimin poliittisen vallanpitäjän tai organisoidun poliittisen koneiston puute johti kuitenkin kaaokseen ja kansalliseen konfliktiin. Muun muassa Alapuro on päätenyt siihen näkemykseen, että keisarinvallan horjunta vuosina 1905–1906 johti uusien poliittisten subjektien esiinnousuun, kun

---

⁴¹ Jussila 2006, 96-101; Hentilä 2006, 98-104; Haapala 2009b, 86; Polvinen 1987, 202-203.

⁴² Rasila 1968, 16-17.

⁴³ Kuisma 2010, 90.

murros loi suuren ja yhtenäisen työväenliikkeen, joka ajautui (Alapuron mukaan vastentahtoisesti) vallankumouksen tekijäksi poliittisessa valtatyhjiössä.⁴⁴ Kuitenkin pohdittaessa suomalaisen yhteiskunnan hajoamista, kuten Haapala vuoden 1918 tapahtumia nimittää, on otettava huomioon, ettei suomalaista valtiollista tai poliittista parlamentaarista yhteiskuntaa ollut de facto edes olemassa.

Näin ollen Suomen sisällissodan alkaminen oli erityisesti valtiovallan epäonnistumisen seuraus. Ensin Venäjän sotakabinetin epäonnistui yrityksessään pitää suomalainen yhteiskunta järjestyksessä tai edes jonkinlaisessa hallinnassa. Seuraavaksi epäonnistui Oskari Tokoin senaatti ja lopulta kaikki poliitikot yhdessä. Suomessa valtaa ei Haapalan mukaan ryöstetty vallanpitäjiltä, vallanpitäjät vain todella päästivät vallan käsistään, poliitikot hajottivat sen itse. Taloudellisen ja poliittisen kriisin kärjistyessä syntyi tilanne, jossa aseisiin tarttuminen nähtiin ainoana mahdollisuutena tai ratkaisuna Markku Kuisman mukaan ”pulalla keinottelevien mustan pörssin kauppiaiden rikastuminen, kriisiin varautumattomien viranomaisten voimattomuus ja pulasta sekä jyrkästi kohoavista elinkustannuksista kärsivän väestön nälkäinen levottomuus muodostivat näin myös Suomessa poliittisesti räjähdysalttiin yhdistelmän”.⁴⁵

Suomessa punaisten ja valkoisten välinen sisällissota ei alkanut ”yhdestä laukauksesta”, vaan kolmen eri konfliktin tai tapahtuman seurauksena. Sotaa kohti edettiin samanaikaisesti kolmelta eri suunnalta: Viipurin alueella sota alkoi paikallisten punakaartien ja porvarillisten järjestyskaartien eli suojeluskuntien keskinäisillä taisteluilla 27.1.1918, Helsingissä nostettiin punainen lyhty työväentalon torniin merkiksi vallankumouksen alkamisesta myös tammikuun 27. päivänä ja kolmas lähtölaukaus sisällissodalle oli senaatin julistus 25.1.1918 nimittää suojeluskunnat hallituksen joukoiksi.⁴⁶ Kenraali Mannerheimin johtamat suojeluskunnat alkoivat Pohjanmaalla riisua venäläisiä aseista 28.1., mikä osoitti, ettei alkanut sota ollut ”veljessota”, kahden osapuolen välinen konflikti, vaan se oli samanaikaisesti sisällissotaa, kapinaa, vallankumousta, luokkasotaa ja vapaussotaa.⁴⁷

Sota sai Viljo Rasilan mukaan alkunsa kahden taustan yhteentörmäyksestä: valkoisesta vapaussota-taustasta ja punaisesta kansalaissotataustasta. Vapaussota oli tähdätty Venäjän valtaa ja venäläisiä sotavoimia vastaan, mikä korostui entisestään kun Venäjällä nousi bolševikkihallitus valtaan. Suomalaisien vallankumouksellisten pyrkimykset liittyä sosialistiseen järjestelmään saivat valkoiset näkemään nämä kaksi tekijää yhtenä punaisena vihollisena. Rasilan mukaan oikeiston vapaussota

---

⁴⁴ Alapuro 2001, 307.

⁴⁵ Haapala 1995, 223; Haapala 2009a, 16; Kuisma 46-47.

⁴⁶ Lehen 1967, 164.

⁴⁷ Paavolainen 1967, 40. Ks. myös Upton 1980, 511-514.

onkin ymmärrettävä myös taisteluksi punaisia oman maan kansalaisia vastaan, sillä pelko siitä, että Suomi liitettäisiin punaisten voiton myötä uudestaan Venäjään, oli valkoisten näkökulmasta todellinen.⁴⁸

Haapalan mukaan ”erilaiset selitykset vuoden 1918 sodalle eivät johdu vain erilaisista näkökulmista, vaan itse tapahtumien moninaisuudesta, jolloin yhden puolen nostaminen koko totuudeksi on totuuden peittämistä. Samalla kun kaikki sodalle tarjotut nimitykset ovat oikeita, ovat ne myös vääriä”.⁴⁹ Risto Alapuro on todennut, että Suomen sisällissodassa hävinneet puolustautuivat kotimaista porvaristoa vastaan, kun voittanut osapuoli koki vapauttavansa Suomen Venäjältä. Alapuron mukaan kysymys olikin ”kahdesta erilaisesta, kokonaan eri viitekehyksiin sijoittuvasta tapahtumasta”. Voidaankin ehkä todeta, että Suomessa alkoi vuonna 1918 kolme eri sotaa ja päättyi kaksi eri sotaa.⁵⁰

---

⁴⁸ Rasila 1968, 12-13.

⁴⁹ Haapala 1993.

⁵⁰ Alapuro (1994) 2001, 307.

2.2. Legitimiteetin hiipuminen Espanjassa

Espanjan sisällissota oli, samoin kuin Suomessa, vasemmiston ja oikeiston yhteentörmäys. Tämä on kuitenkin harhaanjohtava yksinkertaistus, sillä Espanjassa vastakkain olivat myös kaksi muuta konfliktiakselia, valtiosentralismi ja alueellinen itsenäisyys sekä autoritarisuus ja yksilönvapaus. Oikeiston puoli oli varsin yhtenäinen kaikissa näissä näkökohdissa, sillä kansallismieliset olivat yhtäaikaisesti oikeistolaisia, keskittäjiä ja autoritaarisia. Sen sijaan vasemmiston joukot jakautuivat kahdessa jälkimmäisessä.⁵¹ Tässä luvussa selvitetään erityisesti vasemmisto-oikeisto aspektille sijoittuvia kysymyksiä.

1800-luvun lopulta 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin Espanjassa elettiin poliittisesti kuohuvaa aikaa. Aluksi maata hallitsi kuningas Alfonso XII. Hänen jälkeensä valtaan nousi kuningas Alfonso XIII, jonka valtakausi päättyi vuonna 1931 maan hallitusmuodon muututtua monarkiasta tasavallaksi.⁵² Kuitenkin Alfonso XIII:n valtakaudella vuosina 1923–1931 valtaa piti de facto Primo de Rivera, joka oli noussut valtaan Alfonso XIII:n tukemassa vallankaappauksessa.

Vuosisadan vaihteessa Espanjassa oli kuohunut lisäksi paitsi eri yhteiskuntaluokkien, niin myös alueellisen itsenäisyyden tavoittelijoiden ja keskusvaltaa kannattavien väillä. Pahimpina riita-alueina on pidetty Andalucian ja Extremaduran suuria maatiloja, Asturian ja Vizcayan kaivoslaaksoja sekä teollistunutta Kataloniaa. Kataloniassa työläisiä närkästyttivät esimerkiksi Barcelonan uusrikkaat, joiden mahtailu näkyi ja kuului sekä arkkitehtuurissa (esimerkiksi Antoni Gaudíltä tilatut työt) että seuraelämässä.

Barcelonassa koettiin kesällä 1909 Suomen vuoden 1905 suurlakkoa muistuttava tapahtuma, ”la semana trágica” eli traaginen viikko. Traaginen viikko alkoi käytännössä pääministeri Antonio Mauran Marokon sotaa varten määräämiä reserviläiskutsuntoja vastaan organisoidulla yleislakolla. Väkivaltaisessa taistelussa vasemmisto ja oikeisto olivat vastakkain käytännössä ensimmäistä kertaa. Kuolleita ja loukkaantuneita oli yhteensä satoja.⁵³ Kuitenkin, esimerkiksi Beevor on huomauttanut, että levottomuuksissa kuoli ainoastaan puolenkymmentä ihmistä, varsinainen verilöyly alkoi

---

⁵¹ Beevor 2006, 26 ja 40.

⁵² Suomen asiainhoitajana Espanjassa vuosina 1923–1929 toiminut G. A. Gripenberg on kuvannut kuningasta: hoikka, notkea, nopealiikkeinen, elegantti, varmakäyttöksinen, hyvin rakastettava, vapaalla tavalla suorasukainen, nelikymppinen mies, joka joutui 12:n murhayrityksen kohteeksi. Yksi niistä kohdistui hänen ja juuri vihityn puolisonsa hääsaattueeseen. Pommi tappoi useita kunniavartioston jäseniä. Kuningas oli tarttunut nuorikon käteen ja auttanut tämän varaunuun todeten tyynesti ja suurta mielenmalttia osoittaen: ”Ammatin vaaroja”. Gripenberg 1965, 22-23.

⁵³ Terrero ja Regla 2002, 350-351. Ks. myös Lalaguna 1992, 145. Vasemmistoon kuuluivat anarkistit ja äärivasemmisto.

vasta armeijan saavuttua palauttamaan järjestystä. Viikon aikana kuoli kymmenkunta sotilasta ja poliisia ja eri arvioiden mukaan noin 100-150 siviiliä. Kapinasta tuomittiin teloitettavaksi tai elinikäisiin vankeusrangaistuksiin yhteensä noin 60 henkilöä. Kapinalla ei ollut johtajia eikä julkituotuja päämääriä, mikä toisaalta vaikutti myös siihen, etteivät Barcelonassa alkunsa saaneet levottomuudet levinneet muualle maahan. Organisatorista heikkoutta on siis pidetty keskeisenä syynä kapinan tai jopa vallankumousyrityksen epäonnistumiseen. Barcelonaa on kuitenkin jälkeensä pidetty muun muassa juuri anarkistien ”ydinpaikkana”.⁵⁴

Syksyllä 1923 kenraalikapteeni Miguel Primo de Rivera kaappasi vallan asevoimien tukemana ja julisti ensitöikseen Espanjan sotatilaan estääkseen kaikki levottomuudet ja protestit. Vallankaappauksella eli pronunciamientolla oli myös kuninkaan suostumus. Juan Lalaguna on arvioinut, että Primo de Riveran kaapattua vallan maan vanha poliittinen johto olisi jopa ”huokaissut syvään helpotuksesta”: edellisen kahdenkymmenen vuoden aikana maassa oli ollut yli 30 hallitusta – keskimäärin hallitus istui vain noin seitsemän kuukautta.⁵⁵ Primo de Riveran diktatuurin mielenkiintoinen piirre oli, että vanhaa yhteiskuntajärjestelmää ei kaadettu, vaan kuningas Alfonso XIII jatkoi kuninkaana nimittäen vallankaappaja-kenraalin pääministeriksi. ”Don Miguel” hallitsi kuitenkin Espanjaa diktaattorin rautaisella kädellä seuraavat kuusi ja puoli vuotta.⁵⁶

Primo de Rivera epäonnistui Espanjan uudenaikaistussuunnitelmissaan ja tammikuussa 1930 Alfonso XIII hyväksyi de Riveran eronpyynnön. Primo de Rivera lähti maanpakoon ja kuoli Pariisissa ainoastaan muutamaa viikkoa myöhemmin. Primo de Riveran kauden päättyessä Espanjan talous oli kääntynyt voimakkaaseen laskuun ja peseta oli menettänyt arvostaan lähes 50 prosenttia. Diktatuurin aika jätti jälkeensä Espanjassa syvää tyytymättömyyttä.⁵⁷

Huhtikuussa 1931 julistettiin Espanjan toinen tasavalta. Sisäpoliittinen tilanne oli vellonut sekavana käytännössä pronunciamientosta alkaen. Kuningas Alfonso XIII pakeni Espanjasta tasavallan julistuksen myötä, mutta ei kuitenkaan koskaan luopunut virallisesti kruunustaan. Toisen tasavallan aikana kuninkaan paikan maan johdossa sai presidentti, joksi nimitettiin vallankumouskomitean johtaja, katolinen maanomistaja Niceto Alcalá Zamora.⁵⁸

---

⁵⁴ Bookchin (1977) kirjasta *The Spanish Anarchists* kappale VII; Beevor 2006, 52-53.

⁵⁵ Lalaguna 1992, 151. Ks. myös Beevor 2006, 58.

⁵⁶ Beevor 2006, 57. Ks. myös Payne 1962, 21-37.

⁵⁷ Beevor 2006, 58-59; Reglá ja Terrero 2002, 366-367.

⁵⁸ Reglá ja Terrero 2002, 368-369.

Lyhyen tasavaltalaiskoikeilun aikana 1931–1936 Espanjassa järjestettiin kolmet Cortesin (parlamentin) vaalit, vuosina 1931, 1933 ja 1936.⁵⁹ Ensimmäiset vaalit heinäkuussa 1931 voitti vasemmisto, Partido Socialista Obrero de España (PSOE) suurimpana puolueena 24,5 % kannatuksellaan. Toiset vaalit marraskuussa 1933 voitti oikeisto. Vaaleissa naiset saivat äänestää ensimmäistä kertaa, ja Antony Beevorin mukaan suuri osa naisista äänesti, ehkä ennako-odotusten vastaisestikin, keskusta-oikeistoa. Espanjan autonomisen oikeiston liitto CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) sai 24,3 % äänistä kun vaalitappion kokenut PSOE sai vain 12,2 %. Vaalitappio radikalisoi sosialistit ja Cortesin ulkopuoliseen toimintaan keskittynyt joukko perusti työläisten liiton, Alianza Obreran, joka helmikuussa 1934 organisoivat vallankumouskomitean valmistamaan kansannousua.⁶⁰

Pío Moa on esittänyt, että vasemmiston vaalitappion jälkeen vuonna 1933 anarkistien, ja myöhemmin valtaosan sosialisteista, ajatuksissa kypsyi varsin nopeasti ajatus siirtymisestä pois porvarillisesta demokratiasta kohti proletariaatin diktatuuria. Moan käsitystä voitaneen kuitenkin pitää varsin kärjistettynä. Vaikka joltain osin vasemmiston piireissä olisikin kypsynyt ajatus Venäjän vuoden 1917 vallankumouksen toistamisesta ja unelmasta espanjalaisesta proletariaatin diktatuurista, on myöhemmässä historian tutkimuksessa osoitettu, että sisällissodan aikaanakaan ei siihen suoranaisesti pyritty. Kyse oli lähinnä useiden erilaisten kiistakysymysten ratkaisemisesta. On myös otettava huomioon, että sisällissota alkoi nimenomaan oikeistolaisten, monarkiaa kannattaneiden, upseerien vallankaappauksesta, ei työväenluokan (proletariaatin) kansannoususta.⁶¹

Keskeinen kiistakysymys oli maareformi, jonka Radikaalipuolueen (Partido Republicano Radical, PRR) muodostama, pääministeri Alejandro Lerrouxin hallitus päätti keskeyttää. Vuonna 1934 seurasi ensin ammatillisen keskusjärjestön UGT:n (Unión General de Trabajadores) organisoima lyhyeksi ja vaikutuksiltaan vähäiseksi jäänyt yleislakko. Sitä seurasi kuitenkin uusi yleislakko 5.10.1934, joka Asturiassa laajeni vallankumoukseksi. Kaksi viikkoa kestäneeseen vallankumoukseen osallistui 15 000-30 000 työläistä ja se päättyi armeijan väkivaltaisesti tukahduttamana. Vallankumouksessa menetti henkensä noin 1 000 ihmistä ja se aiheutti laajat aineelliset tuhot. Lisäksi tuhannet työläiset menettivät työpaikkansa osallisuudestaan kansannousuun ja useita tuhansia vangittiin. Kaikkiaan 20 ihmistä tuomittiin kuolemaan, mutta lopulta vain kaksi näistä tuomioista panttiin käytäntöön. Raymond Carr on todennut, että Asturian kapina jakoi Espanjan lopultakin kahtia,

---

⁵⁹ Reglá ja Terrero 2002, 369, 372-373 ja 376. Ks. myös Payne 1962, 89-100.

⁶⁰ Beevor 2006, 67, 72-73 Ks. myös Carr 1977, 27-28.

⁶¹ Moa 2004, 44.

ja Stanley G. Paynen mukaan kaikki keskeisimmät Espanjan sisällissotaa tutkineet historioitsijat, niin vasemmiston kun oikeistonkin piirissä, ovat yksimielisiä siitä, että vuoden 1934 yleislakko aloitti sen väkivallan polarisaation, joka lopulta kaksi vuotta myöhemmin johti sisällissotaan.⁶²

Helmikuussa 1936 pidetyt Cortesin vaalit olivat viimeiset vapaat vaalit neljäänkymmeneen vuoteen. Puolentoista vuoden aikana, Asturian kapinasta Cortesin vaaleihin, Espanjan poliittinen ilmapiiri oli huonontunut poikkeuksellisen rajusti. Kansalaisten välinen vihamielisyys oli noussut voimakkaana pintaan, ja vaalikampanjoiden aikana puolueet käyttivät varsin värikkäitä kuvauksia toisistaan: oikeisto pelotteli äänestäjiä sillä, että PSOE:n vaalivoiton myötä Asturian kapina olisi vain mieto esi-näytös tulevalle. Vasemmiston piirissä CEDA:a ja monarkisteja verrattiin Saksan kansallissosialis-teihin: CEDA:n vaalivoiton myötä syntyisi orjuutta, nälkää, verta ja kurjuutta, keskitysleirejä, kidu-tusta ja teloituksia. Kirjavan vaalitaistelun jälkeen vaalit voitti vasemmisto ja suurimmaksi puolue-eksi nousi PSOE. Vasemmisto sai valtavan enemmistön, 277 paikkaa kun oikeisto joutui tyyty-mään 132 Cortesin 473 edustajapaikasta. Kevään 1936 aikana ulkoparlamentaarinen toiminta poliit-tisen järjestelmän muuttamiseksi kasvoi sekä oikeiston että vasemmiston piirissä. Keskeisimpänä tekijänä oikeiston aloittamaan vallankumoukseen ja sisällissotaan on pidetty nimenomaan helmi-kuun 1936 vaaleja. Oikeisto oli hukannut vuoden 1933 vaalivoiton ja sen oli vaikea niellä vasem-miston vaalivoitto ja nousu valtaan. Oikeiston vaalitappion onkin nähty toimineen laukaisijana si-sällissodalle jo ennestäänkin kireässä poliittisessä ilmapiirissä.⁶³

Espanjassa järjestettiin toisen tasavallan aikana kolmet Cortesin vaalit, alle viiden vuoden aikana, ja joka vaaleissa valta vaihtui käytännössä yhdeltä ääripäältä toiselle. Tämä ei sinänsä ole poikkeuk-sellista tai vaarallista demokraattisessa maassa, mutta Espanjassa se kuitenkin muotoutui ongelmak-si, sillä samanaikaisesti kun valta heilahteli puolelta toiselle, tapahtui myös jatkuvasti poliittista radikalisoitumista.

Tilanne tiedostettiin sekä oikeiston että vasemmiston puolella, ja pääministeri Manuel Azañan joh-tama vasemmistohallitus pyrki estämään viimeiseen saakka ulkoparlamentaarisesti uhkaavan toi-minnan. Yhtenä toimeinaan se lähetti esimerkiksi hallituksen silmissä epäluotettavia kenraaleita vir-koihin kauas Madridista – näistä yhtenä oli Fransisco Franco, joka lähetettiin Kanarian saarille.

---

⁶² Agrarian Reform in Spain; Moa 2004, 17 ja 131-138 ; Carr 1977, 46. Ks. myös Beevor 73-77.

⁶³ Spain: the elections of February 16th 1936, 3; Lalaguna 1992, 165; Carr 1977, 46-48; Moa 2004, 36-37 ja 151.

Toisen tasavallan aikana 1931–1936 tehtiin viisi vallankaappausyritystä, joista vasemmisto neljä ja oikeisto yhden. Sisällissota kuitenkin syttyi vasta kuudennen, oikeiston vallankaappauksen myötä.

Heinäkuun 17. päivänä 1936 upseerit aloittivat vallankaappauksensa. Vallankaappaus lepäsi kahdeksan kenraalin harteilla, joista keskeisimmät olivat José Sanjurjo ja Franco. Sanjurjo oli kenraaleista vanhin ja parhaiten tunnettu etenkin läheisestä suhteestaan Primo de Riveraan. Sanjurjo toimikin vallankaappauksen johtajana kunnes kuoli lentokoneonnettomuudessa vain kolme päivää vallankaappauksen alkamisesta. Kaappauksen johtoon nostettiin armeijan nuorin kenraali, muukalaislegioonassa Marokossa kutsumanimellä ”Teurastaja” mainetta saavuttanut Franco. Franco aloitti oikeistokumouksen Espanjan Marokosta. Upseerien vallankaappauksen tarkoituksena oli toistaa Primo de Riveran onnistunut pronunciamiento. Pyrkimystä olivat rahoittamassa monarkistit, joilla Lalagunan mukaan oli sekä eniten rahaa että ulkomaansuhteita. Poliittinen väkivalta ja lakot lisääntyivät kesän myötä, kunnes syksyllä 1936 voitiin viimeistään todeta Espanjan ajautuneen sisällissotaan.⁶⁴

Sodan sytyttyä Espanja jakautui sekä kansallisesti että alueellisesti: punaiseen, tasavaltalaisten, vyöhykkeeseen ja valkoiseen, kansallismielisten, vyöhykkeeseen. Toisin kuin Suomessa vuonna 1918, Espanjassa ”punaisten” ja ”valkoisten” osapuolet oli koottu kansallisista, pienemmistä ryhmittymistä, poliittinen kenttä oli hyvin pirstaleinen sekä oikealla että vasemmalla. Kansallismielisten puolella taistelivat falangin lisäksi myös monarkistit (eli alfonsolaiset) sekä karlistit. Karlistit kannattivat äärikatolilaista monarkiaa ja vastustivat alfonsolaista, Don Carlosia tukevaa monarkiaa, jonka karlistit kokivat olevan 1800-luvun vapaamielisyyden turmelemaa.⁶⁵

Tasavaltalaisten puolella taisteli useiden eri sosialististen, sosialidemokraattisten ja anarkististen ryhmittymien lisäksi myös kolme baskien ryhmittymää. Sisällissodassa baskien asema ja osallistuminen on hyvin mielenkiintoinen sivujuonne, jolle tutkimuksessa ei ole esitetty vertailukohtaa vuoden 1918 Suomessa. Baskien osallisuudella sodassa ei ollut lopputulokseen ratkaisevaa merkitystä, mutta on mielenkiintoista, että pohjoisen nykyään – edelleen – autonomiaan pyrkivä kansanosaa koki sisällissodan omaksi taistelukseksi siinä missä katalaanit, kastilialaiset, gallegolaiset, andalusialaiset ja muutkin alueellisesti jakautuneet, mutta kuitenkin baskeista kulttuurinsa ja kielensä takia poik-

---

⁶⁴ Gannes ja Repard 1936, 140-142; Lalaguna 1992, 165; Beevor 2006, 99; Moa 2004, 35-36; Moa 2005, 63-64.

⁶⁵ Beevor 2006, 31.

keavat ryhmät. Toki on huomattava, että baskien sisällissodassa kyse oli myös omien tavoitteiden ajamisesta ja pyrkimyksestä vaikuttaa baskien tulevaan asemaan.⁶⁶

---

⁶⁶ Beevor 2006, 30-34.

3. PERUSTEKIJÄT TAUSTALLA

3.1. Taloudelliset tekijät

Perti Haapala on todennut sisällissotaa tutkiessaan, että arjen ongelmat ovat usein poliittisten ongelmien syynä tai sytykkeenä. Mikäli poliittinen päätöksenteko toimii, on arjen ongelmiakin helpompi hallita, mutta esimerkiksi Suomessa vuonna 1917 ja Espanjassa toisen tasavallan aikana kävi päinvastoin: poliittinen päätöksenteko syvensi arjen ongelmia. Taloudelliset tekijät eivät ole ainoa selittäjä valtataistelulle tai valtatyhjiön syntymiselle tai yleensäkin väkivaltaiselle kansalliselle konfliktille, mutta ne selittävät osittain sitä, miksi nupuillaan ollut konfliktitilanne syveni.⁶⁷

Yhteinen nimittäjä Espanjan ja Suomen taloudelle 1900-luvun alussa oli se, että molemmat maat teollistuivat verrattain varsin myöhään. Kun huomioidaan Espanjan asema maailmanpolitiikassa vielä 1700–1800-luvulla, voidaan Espanjasta puhua Rondo Cameronin mukaan myöhään teollistuneena maana. Itse asiassa Cameron liittää näihin myöhään teollistuneisiin maihin kaikki Pyreneitten niemimaan valtiot, joilla yhteisenä nimittäjänä on sijainnin lisäksi (ja siitä johtuen) kivihiilen vähäisyys tai sen puute. Espanjassa oli lisäksi ongelmana ja hidasteena Cameronin mukaan alhainen ihmellinen pääoma. Esimerkiksi lukutaidossa ja koulun aloittamisessa Espanja oli Venäjän ja Italian ohella suurista maista takapajuisimpia 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussakin. Hitaan teollistumisen ohella Espanjan maatalouden tuottavuus oli alhaista, ja vain pieni osa maataloudesta oli kaupallista. Maatalous vastasikin lähinnä oman perheen ja alueen kysyntään. Myös Suomi teollistui myöhään – Haapalan mukaan Suomi oli Euroopan agraarisimpia maita 1910-luvun puolivälin tienoilla, ja sen kansantulo oli Euroopan keskitasoa, eli jäi selvästi alle Länsi-Euroopan tason. Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä oikeastaan vain metsäteollisuus oli suurteollisuutta ja edelleen yli puolet väestöstä sai leipänsä alkutuotannosta. Näin jatkui pitkään, 1900-luvun jälkimmäiselle puoliskolle saakka. Teollistumisessa Suomi olikin siten vuosikymmeniä muita Pohjoismaita jäljessä.⁶⁸

Rautateitä on perinteisesti pidetty taloudellisen kehityksen ja teollistumisen mittarina. Espanjassa ensimmäinen rautatie (Barcelonasta Mataróón) otettiin käyttöön vuoden 1848 lopulla. Vertailun vuoksi, maailman ensimmäinen kaupunkien välinen ja matkustajille tarkoitettu säännöllinen rautatieyhteys avattiin 1830 välille Manchester-Liverpool. Suomen ensimmäinen rautatie valmistui vasta vuonna 1862 välille Helsinki-Hämeenlinna. Sekä Espanjassa että Suomessa rautateiden rakentami-

---

⁶⁷ Haapala 2009, 80.

⁶⁸ Cameron 1995, 247 ja 295-299. Haapala 1992, 21.

nen perustui olennaisesti taloudellisille tarpeille. Suomessa sekä teollisuus että ulkomaankauppa alkoivat Jussilan mukaan kehittyä muun muassa juuri liikenneuudistusten myötä 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Espanjassakin rautatiet kulkivat Lalagunan mukaan talouden kärjessä, Espanjan rautatieverkostossa voidaan vieläkin huomata 1800-luvun kaupan keskuksen, Madridin, pääsy säteittäisen verkon keskipisteeseen.⁶⁹

Sekä Suomessa vuonna 1917 että Espanjassa 1930-luvun alkupuoliskolla voidaan nähdä yhtenevää kehitystä myös talouden saralla. Taloudelliset tekijät vaikuttivat osaltaan eri sosiaalisten luokkien välisten kiistojen kärjistymiseen. Lopultahan molemmissa sodissa olivat vastakkain työväestö ja porvaristo – molempia sotia voidaan muiden nimitysten ohella syystä nimittää myös luokkasodiksi. Suomessa sosiaalisten luokkien välinen jännitys alkoi kasvaa helmikuun vallankumouksen jälkeen. Venäjän yhteiskunnallisen hajoamisen rinnakkaisilmiönä Suomessa työttömyys lisääntyi, elintarvikkeiden hinnat nousivat ja hinnat nousivat. Espanjassa oli ajautettu Primo de Riveran diktatuurin jälkeen talouslamaan, joka syveni merkittävästi toisen tasavallan aikana. Keskeisimmäksi poliittiseksi ongelmaksi Espanjassa nousi se, ettei hallitus kyennyt enää vastaamaan kansan kasvaviin odotuksiin sosiaalisista uudistuksista. Uutena ilmiönä kummassakin maassa alkoi esiintyä aseellista väkivaltaa, joka on pitkälti selitettävissä myös taloudellisista ongelmista johtuvaksi.⁷⁰

3.1.1. Suomen talous sisällissodan kynnyksellä

Suomen 1900-luvun alun taloushistoriaa ja erityisesti sisällissotaa edeltäviltä vuosilta on tutkittu kohtalaisen vähän. Pertti Haapala on tutkinut aihetta kuitenkin varsin kattavasti, samoin Markku Kuisma teoksessaan *Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920* (2010). Tämä luku perustuu pitkälti Haapalan tutkimuksille Suomen taloudellisesta tilasta sisällissodan alussa. Keskeisimpiä lähteitä tässä luvussa ovat Pertti Haapalan *'Suomalainen yhteiskunta'* (Teoksessa *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*, 1992); *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920* (1995) ja *'Vuoden 1917 kriisi'* (Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen* 2009).

Suomen talouden tila ja suvereniteetti sisällissotaa edeltävinä vuosina poikkesi Espanjan asemasta merkittävästi, koska Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa, eikä itsenäinen valtio. Vaikka Venäjä sallikin Suomelle varsin vapaat kädet taloudenhoidossa, oli kuitenkin aina olemassa mahdollisuus,

---

⁶⁹ Jussila 2006, 50 ja Lalaguna 1992, 133-134.

⁷⁰ Paavolainen 1971, 234-235 ja 256; Haapala 1995, 155-158; Upton 1981 453-457; Martín Aceña 1995, 173.

että Venäjä sitoo Suomen talouden tiukasti omaansa. Haapala onkin todennut, että Venäjä-yhteys asetti puitteet Suomen kansainvälisille taloussuhteille.⁷¹

1900-luvun alussa Suomessa tapahtui nopea teollistuminen, joka toi mukanaan suhdannevaihtelut, muuttoliikkeet, kaupungistumisen ja vaurastumisen. Vaikka nämä kaikki olivat merkkejä, kuten Haapala asian ilmaisee, uudesta paremmasta maailmasta, synnyttivät ne kuitenkin samalla uudenlaisia sosiaalisia ongelmia ja epävarmuutta. Kansalaisten keskinäinen tasa-arvo ei toteutunut odotusten ja lupauksen mukaisesti, päinvastoin, eriarvoisuus kasvoi omistavan luokan ja työntekijöiden välillä. Sisällissota voidaan nähdä tuloksena siitä, että yhteiskunnan nopeaa muutosta, modernisaatiota ja siirtymistä sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskuntaan ei onnistuttu hallitsemaan.⁷²

Sisällissodan kynnyksellä Suomessa oli pitkäaikainen ja vakava elintarvikepula, joka kärjistyi helmikuun vallankumoukseen. Keskeinen ongelma oli se, että kun keisarin kaatuminen yhtäällä lakkautti ulkopuolisen määräilyn, niin toisaalta menetettiin kuitenkin se poliittinen tahto, jonka varassa viljansaanti oli ollut. Vaikka väliaikaisen hallituksen kanssa päästiin viljakauppoihin, ei viljaa kuitenkaan saatu. Elintarvikkeita alettiin säännöstellä tiukasti, mutta oikeastaan vain kaupunkien asukkaat saivat määrättyt korttiannokset. Huonoimmin asiat olivat Pohjois- ja Itä-Suomessa, jossa oli aina aiemmin eletty tuontiviljan varassa. Hintojen nousu oli kuitenkin enemmän syy elintarvikekysymyksen poliittiselle räjähdysvoimalle kuin absoluuttinen ruoan puute sinänsä. Puutteeseen nähtiin syylliseksi katsontakannasta riippuen joko tavaraa piilottelevat viljelijät, ahneet kauppiaat, venäläiset tai lakkolaiset ja muut rettelöitsijät.⁷³

Toinen talouskriisiin ja sitä kautta poliittisiin levottomuuksiin johtanut syy oli työttömyyden uhka. Kun satamien ja sahojen työt vähenivät oleellisesti ensimmäisen maailmansodan alettua – vuosien 1915–1916 aikana puunkorjuun ja sahojen työpaikkojen määrä vähentyi jopa 70 000:llä – ja pelkätään elokuussa 1914 irtisanottiin teollisuuden piiristä 6 000 työntekijää, oli vuoden 1917 alussa Suomen talous täysin kytkeytynyt Venäjän sotamenestykseen.⁷⁴

Sotateollisuus työllisti noin 42 000 henkilöä ja samalla muukin vienti keskittyi pitkälti sotateollisuuden tukemiseen. Helmikuun vallankumouksen jälkeen Venäjä lopetti ensin Suomelle tuloja tuoneet linnoitustyöt, jonka jälkeen väliaikainen hallitus peruutti myös sotatarviketilaukset. Suomen

---

⁷¹ Haapala 1992, 20.

⁷² Haapala 2009a, 15.

⁷³ Haapala 2009b, 83-85.

⁷⁴ Haapala 2009b, 85-86.

vienti Venäjälle kävi yhä mahdottomammaksi vuoden 1917 edetessä, kunnes käytännöllisesti loppui elokuussa 1917, kun Venäjä ei pystynyt enää maksamaan tehdystä työstä eikä Suomen valtio enää lainoittanut sitä. Varustelutöiden loppuminen veikin työpaikan noin 20 000:ltä. Syksyllä 1917 työttömiä oli poikkeuksellisen paljon, ja työttömyys sekä sen uhka olivat jatkuvasti esillä.⁷⁵

Ei siis ole yllättävää, että 1800-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta ”vaarallisimpina” yhteiskunnallisina asioina pidettiin Suomessa työväenkysymystä ja torpparien tyytymättömyyttä.⁷⁶ Teollisuustyöväestön asemaa on pidetty merkittävänä yhteiskunnallisen jännityksen taustatekijänä. Esimerkiksi Työväen muistitietotoimikunnan kokoomateoksessa Aatteet ja aseet todetaan, että 1910-luvulla maatalousvaltaisessa Suomessa oli käynnissä syvä yhteiskunnallinen muutos. Teollistuminen oli nopeutunut 1890-luvulta alkaen luoden uuden sosiaalisen luokan. Se syvensi yhteiskunnallisia ristiriitoja teollisuustyöväen noustessa yhdessä maattoman agraariväestön kanssa omistavaa yhteiskuntaluokkaa vastaan.⁷⁷

Suomen kansantulo kaksinkertaistui 1860-luvun nälkävuosien ja vuoden 1910 välisenä aikana, 50 vuodessa. Espanjaan nähden Suomen nopeaan teollistumiseen vaikutti merkittävästi valtioyhteys Venäjään. Keisarikunta salli Suomelle elinkeinovapauden jo 1870-luvun lopussa sekä antoi Suomen toimia omana tullialueenaan. Kuitenkaan taloudellinen toiminta ei Suomessa ollut täysin vapaata, esimerkiksi ulkomaalaisten taloudellinen toiminta oli rajoitettua ja kiinteää omaisuutta saivat omistaa ainoastaan venäläiset ja suomalaiset aateliset. Venäjä ei kuitenkaan puuttunut suoraan Suomen talouselämään, vaan maalla oli oma taloudenhoitonsa ja lainsäädäntönsä. Emovaltio Venäjä ei pyrkinyt koko autonomian aikana nujertamaan Suomen taloutta tai saamaan Suomesta sellaista etua, joka olisi heikentänyt suomalaisten hyvinvointia.⁷⁸

Taloudellisesti kehittynyttä Suomea pidettiin Venäjällä voimavarana. Suomi olikin 1900-luvun alussa osa sekä länsieurooppalaista että myös venäläistä talousaluetta. Suomi hyötyi tästä kaksija-koisesta asemasta, sillä maa sai etua Venäjän korkeista suojatulleista nostamatta itse haitallisia rajoit-aitoja ja toisaalta Suomi sai teknistä osaamista, lähinnä koneita ja asiantuntijoita Länsi-Euroopasta. Suomen talous oli 1900-luvun alussa painottunut merkittävästi ulkomaankauppaan: ulkomaankau-

---

⁷⁵ Kuisma 2010, 54-55; Haapala 2009, 85-86. Työttömyys oli korkea vielä sodan jälkeenkin, ja pahimmin työttömyys koetteli tehdastyöläisiä, sekatyöläisiä ja palvelijattaria. Työnantajilla oli varaa valita työntekijänsä, ja punaisiksi tiedettyjä välteltiin yleisesti palkkaamasta – Tiina Lintusen mukaan punakaartilaiden syrjiminen näkyi jo työilmoituksissakin, ja työhakemuksiin pyydettiin liittämään esimerkiksi suojeluskunnan antama lausunto. Lintunen 2009, 294.

⁷⁶ Kalela 2005, 32.

⁷⁷ Hako ym. (toim.) 1967, 10.

⁷⁸ Haapala 1992, 14-15.

pan arvo oli kansantuotteesta yli 50 prosenttia, eli joka toinen marka ansaittiin vientituotteilla ja voitiin käyttää tuontitavaran ostoon. Suomen kansantaloudessa kansainvälisen kaupan osuus oli yhtä suuri vasta 1980-luvulla.⁷⁹

Suomen talous oli kuitenkin täysin riippuvainen ensimmäisen maailmansodan aikana Venäjän kaupasta, mikä taas oli tärkeä tekijä siinä, miten taloudellinen ja sosiaalinen kriisi liittyivät toisiinsa. Suomen ulkomaankaupan keskeinen ongelma 1910-luvulla oli kuitenkin se, että vienti oli jatkuvasti tuontia pienempi, esimerkiksi vuonna 1913 viennin arvo oli vain 82 prosenttia tuonnin arvosta. Suomen ulkomaankauppa oli siis jatkuvasti alijäämäistä.⁸⁰

Suomi toi lähinnä viljaa ja raaka-aineita. Näiden osuus olikin 60 prosenttia koko tuonnista vuonna 1913. Muita tuontihyödykkeitä olivat kulutus- ja investointitavarat sekä polttoaineet. Sen sijaan teollisuustuotteiden tuontiosuus oli varsin pieni, mikä johtui kysynnän vähäisyydestä ja maatalouden kilpailukyvyyn puutteesta. Haapala onkin kuvaillut, että Suomi oli viljaa tuova maatalousmaa.

Merkittävin osuus viennistä oli metsäteollisuustuotteilla. Jopa kolme neljännestä Suomen kokonaisviennistä perustui metsään. Viennistä kaikkiaan 72 prosenttia oli teollisuustuotteita, josta neljä viidesosaa oli puuta, raakapuuta tai sahatavaraa. Pidemmälle jalostettujen teollisuustuotteiden osuus viennistä oli vain 27 prosenttia, joten Suomen vienti perustui pääosin raaka-aineen, eli puun, vientiin. Kotimarkkinoille Suomessa tuotettiin erityisesti elintarvikkeita, tekstiiliä ja metallia, ja pääosa teollisuustuotteista (60 prosenttia tehdasteollisuuden tuotannosta) myytiin kotimaassa⁸¹

Ensimmäinen maailmansota vaikutti Suomen talouteen merkittävästi, sillä kansainvälisen poliittisen tilanteen ja Suomen aseman (ensin osana Venäjää ja myöhemmin itsenäisenä valtiona) kansainvälisessä poliittisessa ilmapiirissä muututtua myös viennin kohdemaat vaihtuivat. Sodan alettua kauppayhteydet Saksaan, Iso-Britanniaan ja muihinkin läntisiin maihin katkesivat ja ne korvattiin Venäjän kaupalla, kunnes vuoden 1917 jälkeen kauppayhteydet Venäjälle katkesivat lähes kokonaan, jolloin ne pyrittiin korvaamaan uudelleen aloitetuilla kauppayhteyksillä Ruotsiin, Saksaan, Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin. On todettu, että ensimmäinen maailmansota köyhdytti Suomen. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että vuosina 1914–1921 menetettiin sodan vuoksi puolentoista vuoden kansantulo verrattuna tilanteeseen, että kasvu olisi jatkunut sotaa edeltäneellä tasolla. Suomessa

---

⁷⁹ Haapala 1992, 20-21.

⁸⁰ Haapala 1995, 49-51.

⁸¹ Haapala 1992, 21-22 ja 32.

ongelmana ei ollut kuitenkaan ainoastaan maailmansodan vaikutus kauppaan, vaan myös sisällissodan aiheuttamat tappiot. Kun maailmansodassa valtiontalouden menetykset syntyivät pääosin valuuttakaupasta, jolla rahoitettiin Venäjän vientiä ja maksettiin palkkoja, kertyivät sisällissodan myötä tappiot aineellisesta hävityksestä ja kahden armeijan varustamisesta.⁸²

1900-luvun alun Suomi oli luokkayhteiskunta. Tuloerot olivat vuosisadan alun Suomessa suuremmat kuin koskaan aiemmin tai myöhemminkään. Suuri enemmistö kansalaisista oli pienituloisia, pieni vähemmistö suurituloisia. Haapala on huomauttanut, että ääripäiden väliset erot olivat huihmaavan suuria, vaikkakin suurin osa väestöstä oli elintasoltaan lähellä toisiaan. Ylin viisi prosenttia väestöstä sai kaikista tuloista kolmanneksen ja ylin 10 prosenttia jopa puolet. Rikkaimpiin lukeutivat pääasiassa maanviljelijät ja esimerkiksi virkamiesperheissä tulot olivat keskimäärin kaksi kertaa suuremmat kuin työläisperheissä. On kuitenkin huomioitava, että kaikkiaan noin 70 prosenttia väestöstä kuului työväestöön. Vuosisadan alun Suomi ja suomalaiset olivat köyhiä, sillä suhteellinen kansantulo oli nykyisten kehitysmaiden luokkaa.⁸³

Jorma Kalela on todennut, että teollisesta vallankumouksesta tuli Suomen yhteiskuntakehitystä säätelevä tekijä 1870-luvulta alkaen. Kapitalismin läpimurto synnytti muassaan taloudellisia ja sosiaalisia muutoksia, joista aikalaiset puhuivat ”yhteiskunnallisena kysymyksenä”. Vaikka Suomi teollistui eurooppalaisessa viitekehyksessä myöhään, teollistui maa kuitenkin suhteellisen nopeasti. 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tehdasteollisuuden työntekijämäärä kymmenkertaistui ja vuosittainen kasvuvauhti oli yli viisi prosenttia. Vuosina 1870–1910 kaupunkityöväen määrä nelinkertaistui. Teollisuustyöntekijöiden määrä maatalouden ulkopuolisesta työvoimasta olikin vuosisadan vaihteeseen tultaessa jo kolmannes.⁸⁴

Pohdittaessa Suomen taloudellista tilannetta 1910-luvulla, ei voida myöskään unohtaa agraariväestön asemaa. Suomessa agraariväestö on perinteisesti ollut läheisessä yhteistyössä työväenliikkeen kanssa. Kansallisen identiteetin keskeisiin myytteihin lukeutuvat Väinö Linnan Täällä Pohjantähden alla -romaanitilogian Akseli Koskela ja Ilmari Kiannon romaanin torpparipariskunnan, Topin ja Riikan ensimmäinen äänestyskerta: he vetivät punaisen viivan vuoden 1907 eduskuntavaaleissa.

---

⁸² Haapala 1995, 60 ja 156; Haapala 1992, 106-107.

⁸³ Haapala 1992, 61, 66 ja 74.

⁸⁴ Kalela 2005, 31; Haapala 1990, 218.

Se, että punamulta-yhteistyöllä Suomi eheyttiin 1930-luvulla ja 1960–1970-luvulla rakennettiin hyvinvointivaltio, ei ollut elävää todellisuutta vielä vuosisadan ensimmäisten vuosikymmenten aikana. Sisällissotaa ympäröivinä vuosina Maalaisliiton ja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen välit olivat jokseenkin viileät. Yhtenä selityksenä tälle voidaan nähdä vuoden 1917 tapahtumat, eritoten molemmilla puolilla puolueitten kannattajien organisoimat lakkoliikkeet.

Suomalaisessa yhteiskunnassa oli sisällissodan alla eriarvoisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta, joiden juuret olivat syvällä yhteiskunnan ytimessä ja historiassakin. Kansainvälisen politiikan mullistukset samoin kuin Venäjän vallankumousten vaikutukset ajoittuivat Suomen epäonneksi samaan tilanteeseen kuin Suomen itsenäistyminen sekä talouden ja politiikan kriisi. Haapala on kiteyttänyt, että Suomen yhteiskunnassa oli vuonna 1917 suuria ristiriitoja, jotka olisi ennen pitkää pitänyt ratkaista, joskaan ei välttämättä sisällissodan ”keinoin”. Kuitenkin poliittisen ajattelun, pelon ja pettymyksen liitosta syntyi lopulta se tilanne, joka johti kansakunnan jakautumiseen kahtia ja sisällissotaan.⁸⁵

3.1.2. Espanjan talous sisällissodan kynnyksellä

Espanjan sisällissodan historiaa on tutkittu laajalti ja useista eri näkökulmista, mutta Espanjan taloushistorian osuutta sisällissodan historiantutkimuksesta on pidetty varsin riittämättömänä ja sen on sanottu jääneen lapsipuolen asemaan muihin näkökulmiin verrattuna. Yhtenä ongelmana on pidetty tarkan kvantitatiivisen aineiston puuttumista tai ainakin sen löytämisen vaikeutta.⁸⁶ Kuitenkin tehtyjen tutkimusten valossa Espanjan taloushistoriaa on mahdollista tarkastella suhteellisen kattavasti sisällissotaa ympäröivänä aikana. Tässä luvussa on nojaututtu erityisesti Pablo Martín Aceñan ja Elena Martínez Ruizin toimittamaan teokseen ”*La economía de la guerra civil.*” (2006); Joseph Harrisonin teoksiin ”*The Spanish Economy in the Twentieth Century.*” (1985) ja ”*La economía española. De la Guerra Civil a la Comunidad Europea.*” (1995) sekä Stanley G. Paynen teokseen ”*Spain’s First Democracy. The Second Republic, 1931–1936.*” (1993).

Espanjan sisällissodan syttymiseen johti usea eri tekijä, mutta yleisesti sosio-ekonomisia motiiveja on pidetty kaikkein keskeisimpinä tekijöinä. 1910-luvulla espanjalaisten elinajanodote oli ainoas-

---

⁸⁵ Haapala 2009b, 88.

⁸⁶ Martín Aceña & Martínez Ruiz 2006, 9-10.

taan 35 vuotta (Suomessa esimerkiksi vastaava odote oli noin 50 vuotta), ja lukutaidottomuus oli noin 64 prosenttia. Maataloudessa työskenteli kaksi kolmasosaa Espanjan työllisestä väestöstä.⁸⁷

Espanja oli edelleen 1930-luvulla taloudellisesti jälkeenyäännyt, ja maan alhaisen tulotason lisäksi ongelmia muodostivat tulojen epätasainen jakautuminen. Suuri osa Espanjan väestöstä eli juuri ennen sisällissotaa suoranaudessa kurjuudessa. Kuitenkaan Espanja ei ollut varsinaisesti kehitysmaa, jossa ainoa mahdollisuus olisi ollut vallankumous. Itse asiassa Espanjan talous oli kehittynyt varsin paljon edellisten vuosikymmenten aikana, maatalous oli säilyttänyt jalansijansa ja sen rinnalle oli alkanut kehittyä teollisuutta, joka avasi oven myös kansainvälisille markkinoille. Kuitenkin ongelmien, jotka lopulta johtivat sisällissotaan, taustalla olivat erilaisten taloudellisten intressien ja yhteiskunnallisten sosiaalisten näkemysten välillä ollut suuri kuilu.⁸⁸

1900-luvun alussa Espanja oli pohjimmiltaan maatalousmaa. Vuosisadan vaihteessa jopa kaksi kolmesta espanjalaisesta työskenteli maatalouden piirissä. Myös kaupungistumisen taso oli Espanjassa alhainen, vuonna 1900 vain yhdeksän prosenttia väestöstä asui yli 100 000 asukkaan kaupungeissa. Vuosisadan alussa koko Välimeren aluetta koetelleen, alueen perinteisten tuotteiden (viini, vehnä ja oliivit) kysynnän laskusta johtuneen, maatalouskriisin seurauksena oli muun muassa suuri siirtolaisvirta Latinalaiseen Amerikkaan. Joseph Harrison on kuvaillut Espanjan maatalouden tuottavuutta 1900-luvun alussa ”säälittävän alhaiseksi”: vuosien 1900–1930 aikana tuottavuus pysyi 30–40 prosenttia alle kaikkien kehittyneiden Euroopan maiden keskiarvon. Tuottavuus kuitenkin nousi vuosisadan alkuvuosien jälkeen. Tämä johtui erityisesti uusista vientiartikkeleista, mantelien, perunoiden, sokerijuurikkaiden, puutarhahedelmien ja aivan erityisesti sitrushedelmien, lähinnä appelsiinien, kysynnän kasvusta. Appelsiineista tulikin yksi Espanjan viennin suurimmista tulolähteistä 1920-luvun aikana, mutta niiden osuus viennistä laski pian 1930-luvulle tultaessa. 1930-luvulla Espanjan tärkeimpiä vientituotteita olivat lyijy, viini ja oliiviöljy, ja Espanja solmi kahdenkeskeisiä markkinoita Ranskan, Neuvostoliiton ja Argentiinan kanssa. Espanjan tuonti keskittyi Neuvostoliiton tuottamaan öljyyn ja Argentiinasta ostettuun vehnään, mutta lukuunottamatta näitä muutamia maita, Espanja piti tiukasti kiinni korkeista tariffeistaan ja protektionismista.⁸⁹

Maatalouden keskeinen osuus Espanjan taloudessa aiheutti kuitenkin ongelmia, erityisesti tuottavuuden alueellinen epätasaisuus. Keski- ja Etelä-Espanjassa oli valtavia tuottamattomia maatiloja ja

---

⁸⁷ Beavor 2006, 48.

⁸⁸ Barciela López 2002, 332.

⁸⁹ Payne 1993, 149-150; Harrison 1995, 12-15

paljon työttömiä, kun taas Pohjois- ja Luoteis-Espanjassa oli miljoonia pientiloja, jotka eivät kuitenkaan pystyneet tuottamaan juurikaan omavaraisviljelyä enemmän. Maatalouskoneita oli, mutta niitä käytettiin pääsääntöisesti ainoastaan ”uhkana” ehkäisemään maataloustyöntekijöiden palkan-
korotusvaatimuksia.

Samanaikaisesti hinnat pysyivät korkeina omien markkinoiden suojelemiseksi, eikä pesetan devalvoiminen ollut sekään omiaan tuontia lisäämään. Toisin sanoen, kun peseta devalvoitiin, kallistuivat tuontitavaroiden hinnat, mikä vähensi tuontia. Samanaikaisesti, vaikka vientihinnat halpenivat, ei vienti kuitenkaan kasvanut.⁹⁰ Kaiken kaikkiaan maatalouden ajoittaiset kriisit ja sen feodaalinen rakenne sekä erityisesti etelän maanomistusolot olisivat vaatineet kiireellistä maareformia.⁹¹

Erilaisiin maataloutta koskeviin reformeihin oli pyritty aktiivisesti jo 1930-luvun alusta saakka. Suurin panostus maatalouden ongelmia ratkaiseviin uudistuksiin tuli sosialisteilta. Noustessaan valtaan vuonna 1931 he tekivät uudistuksia, jotka tähtäsivät erityisesti maataloustyöntekijöiden työllisyystilanteen parantamiseen, kahdeksantuntisen työpäivän saamiseen maataloustyöntekijöille ja maatalouden oligarkian vähentämiseen. Uudistukset eivät kuitenkaan toteutuneet toivotusti, lähinnä maanomistajien vastustuksen vuoksi. Lopulta oikeistohallitus perui reformit vuoden 1934 lokakuun tapahtumien jälkeen.

Vuonna 1936 kansanrintaman noustua takaisin valtaan maatalouden harvainvalta koki ehkä yllättävänkin muutoksen, kun alkuvuoden 1936 aikana talonpojat alkoivat sosialistien rohkaisemina vallata maata. Maaliskuun lopussa hallitus valtuutti maatalousreformista vastanneen instituutin sallimaan maan valtauksen sosiaalisten syiden perusteella. Viidessä päivässä 60 000 hengen vahvuinen talonpoikien ”armeija” otti vallan yli 3 000 maatilalla. Lisäksi kansanrintamahallitus paitsi korotti maataloustyöläisten palkkoja, myös vahvisti lain, jonka mukaan maanomistajat olivat velvoitettuja käyttämään ensisijaisesti paikallista työvoimaa. Näin ollen ei olekaan ehkä yllättävää, että Espanjan maanomistajat suhtautuivat erityisen myönteisesti armeijan vallankaappaukseen heinäkuussa 1936. Kaiken kaikkiaan maatalouskysymys säilyi ratkaisemattomana ja käytännössä kärjistyi juuri ennen sisällissodan alkua.⁹²

---

⁹⁰ Marraskuussa 1935 Espanjan pankin teettämän tutkimuksen mukaan pesetan arvo oli 10-30 prosenttia yliarvostettu. Harrison 1985, 101.

⁹¹ Harrison 1995, 14-15.

⁹² Harrison 1985, 87-88 ja 95.

Harrison suhtautuu Espanjan talouskehitykseen sekä maatalouden ja teollisuuden keskinäiseen suhteeseen pessimistisemmin kuin esimerkiksi Stanley G. Payne, joka pitää 1920-lukua Espanjan koko historian parhaana taloudellisena kehityskautena. Paynen mukaan tuolloin Espanjassa tapahtui nopeaa kehittymistä paitsi teollisuudessa, myös palvelualoilla sekä erityisen huomattavaa kasvua viennissä. Payne arvioikin, että ilman sisällissotaa Espanjan talous olisi kokenut ennennäkemättömän kasvun 1930-luvun aikana. On merkillepantavaa, että vuonna 1930 Espanjan teollisuudessa työskenteli 26,5 prosenttia koko työvoimasta ja teollisuus tuotti reilun kolmanneksen, noin 34 prosenttia, kansantulosta. Lisäksi, huolimatta maatalousvoittoisesta taloudesta, kaupungistuminen oli 1930-luvun alussa jo vilkasta.⁹³

1930-luvun alkupuoliskolla kansantalous oli kokenut useita takaiskuja. Aluksi maataloudessa sadot olivat huonot ja maataloustuotteiden vienti romahti, kun samanaikaisesti teollisuuden tuottavuus jopa parani. Kansainvälinen lama alkoi vaikuttaa Espanjan teollisuuteen verrattain myöhään, vasta vuonna 1932, jolloin taas maatalouden tuottavuus oli kohentunut. Vuonna 1935 teollisuustuotannon saavutettua jälleen vuosien 1929–1930 tason, oli jälleen maatalouden vuoro kokea laskusuhdanne, tällä kertaa hiljentyivät markkinat. Vaikka Espanjan maatalouden alhaista tuottavuutta pidetään yleisesti maan teollistumisen jarruna, niin Espanjassa oli silti jo ennen sisällissotaa modernia teollisuutta, joskin se rajoittui lähinnä Katalonian puuvillateollisuuteen, Vizcayan metallurgiaan ja telakoihin sekä Asturian hiilikaivostoimintaan.⁹⁴

Paynen mukaan Espanjan toisen tasavallan suuri epäonni oli, että muutos diktatuurista tasavaltaiseen demokratiaan tapahtui juuri samaan aikaan, kun muualla maailmassa oli syvä lama. Maailmanlaajuista lamaa onkin pidetty keskeisenä selittäjänä Espanjan sosiaaliselle ja poliittiselle konfliktille. Laman vaikutukset eivät kuitenkaan iskeneet Espanjaan aivan niin kovasti kuin moniin muihin maihin, joten lamaa itseään ei voida pitää sisällissodan ”syyllisenä”, vaan kyse oli kuitenkin lopulta ideologisesta, poliittisesta, konfliktista, joka oli itänyt jo 1900-luvun alkuvuosikymmenten Espanjassa.⁹⁵

Espanjaa suojelivat lamalta ja sen tuomalta valtavalta työttömyydeltä maan maatalousvaltaisuus ja erityisesti maataloustuotteiden kotimainen kysyntä, takapajuisuus sekä protektionismi. Vaikka Espanja selvisi kansainvälisestä lamasta ”pienillä ruhjeilla” vanhoillisuutensa ja sulkeutuneisuutensa

---

⁹³ Payne 1993, 148.

⁹⁴ Payne 1993, 149; Harrison 1995, 16.

⁹⁵ Payne 1993, 148.

ansioista, niin se ei kuitenkaan onnistunut selviytymään omasta talouskriisistään ennen sisällissotaa. Kansainvälinen lama synnytti uutta taloudellista painetta jo muutenkin kiristyneessä sosiaalisessa ahdingossa, ja tämän voidaankin nähdä vaikuttaneen myös poliittisen konfliktin syntymiseen.⁹⁶

Huolimatta talouden kasvusta Espanjan kansa kärsi jatkuvasti kasvavasta työttömyydestä. Kun tammikuussa 1932 työttömiä oli alle 390 000, oli työttömien määrä noussut jo lähes 670 000:een joulukuuhun 1934 tultaessa. Huippunsa työttömyys saavutti sisällissodan kynnyksellä, kesäkuussa 1936, jolloin jo 10 prosenttia (yli 820 000 henkilöä) aktiivisesta työvoimasta oli työttömänä. Talouskasvu ei luonut työpaikkoja, itse asiassa päinvastoin, sillä vientimarkkinoiden pienentyessä ja työntekijäkulujen noustessa tuottajat pyrkivät rationalisoimaan toimintaansa lisätäkseen tuottavuutta. Työttömyys itsessään ei kuitenkaan kasvattanut tyytymättömyyttä kansassa, kuten Payne muistuttaa. 1930-luvun Espanjassa ei ollut juuri nimeksikään työttömyysturvaa, esimerkiksi vuonna 1933 vain 2,4 prosenttia kaikista työttömistä sai edes jonkinasteista tukea. ”Työttömyysturva” oli 60 prosenttia normaalipalkasta ja sitä maksettiin korkeintaan 60 päivältä vuoden aikana. Sosiaaliturvan puutteen on arveltu johtuneen siitä, että ensimmäisen maailmansodan jälkeinen hidas teollistuminen ei ollut kannustanut kansalliseen sosiaaliseen ja taloudelliseen mielenkiintoon.⁹⁷

Sodan ensimmäisten kuukausien aikana, Espanjan talous käytännöllisesti katsoen romahti. Kesän 1936 aikana useat tekijät – sadonmenetykset, työpaikkojen ja työpajojen sulkemiset, tehtaitten valtauokset, kaupunkien sisäisten ja välisten liikenneyhteyksien lamaan tuminen sekä pankkien ja rakennusliikkeiden toimintamahdollisuuksien heikkeneminen – vaikuttivat negatiivisesti Espanjan jo ennestään vaikeaan taloustilanteeseen. Sodan ensimmäisten kuukausien aikainen talouden kaaostila kuitenkin helpottui Juan Negrínin tultua valtiovarainministeriksi syyskuussa 1936. Negrín painotti täydellistä yhteistyötä valtiovarain-, maatalous-, teollisuus- ja kauppaministeriön kesken sekä maan eri taloudellisten tekijöiden yhtenäistämistä ja koordinoitua.⁹⁸

Vaikka tilanne parani huomattavasti, jatkuivat talousongelmat, pääasiassa taloushallinnon sekavuuden ja jonkinasteisen hierarkian puutteen takia. Ongelmaksi muodostui myös se, että kun tasavaltalaisten hallitsemilla alueilla sijaitseva valtaosa teollisesta kapasiteetista sekä tärkeimmät mineraalivarat, puuttui tasavaltalaiselta hallinnolta kuitenkin kyky hallinnoida niitä tuottavasti. Sen sijaan

---

⁹⁶ Payne 1993, 148-149 ; Harrison 1985, 103.

⁹⁷ Payne 1993, 154-156. Tosin vastaavaan aikaan ei Suomessakaan ollut olemassa kuin vasta sosiaaliturvan alkio, sillä esimerkiksi merkittävä kansaneläkeuudistus tuli voimaan vasta vuonna 1938. Näin ollen ei Espanjan sosiaaliturvan puutteellisuutta voida pitää aikaansa nähden poikkeuksellisenä.

⁹⁸ Martín Azeña 2006, 14 ja 17-21.

kansallisten hallitsemat alueet keskittyivät pitkälti maaseutuun ja keskeisimpiin kalatalousalueisiin. Näin ollen, vaikka Francon joukoilta ei olisi puuttunutkaan sotilaallista johtamistaitoa, ei kansallismielisten alueilla kuitenkaan ollut merkittäviä tehtaita, jossa sitä toteuttaa. Myös maatalouden tuotavuus laski sisällissodan aikana, ja vuonna 1939 maatalouden kokonaistulos jäi 20 prosenttia eli viidenneksen alle vuosikymmenen alun tason. Kuitenkaan kansallismielinen Espanja ei koskaan kärsinyt ruokapulasta tasavaltalaisalueiden tavoin, sillä vuoden 1936 vallankaappaus oli onnistunut tärkeimmillä maatalousalueilla tasavaltalaisten pitäessä valtaa teollisuusvyöhykkeellä.⁹⁹

Sisällissota, sen lisäksi että jakoi kansan ja aiheutti suuria inhimillisiä menetyksiä, aiheutti myös suurta tuhoa rakennuksille, tehtaille ja tätä kautta myös taloudelliselle infrastruktuurille. Suurimmalle osalle talonpojista ja työläisistä 1940-luku ei vielä tuonut helpotusta, vaan vuosikymmen leimautui huonojen satojen, lyhennettyjen työaikojen, vesipulan, säännöstelyn ja nälän vuosikymmeneksi. Harrison on todennut, että pelloilla ja tehtaissa Francon diktatuurin (alku)aika merkitsi köyhyyttä, jälkeenjääneisyyttä, ja lähes koko elinkeinoelämän surkeaa epäonnistumista, ja samalla mustan pörssin kukoistuskautta. Espanja ei osallistunut sodan jälkeiseen Marshall-apuun – tai tarkemmin ottaen apua ei edes tarjottu akselivaltojen sitoutumattomalle kannattajalle. Sen sijaan Francon tukijana tunnettu Argentiinan presidentti Juan Perón rahoitti Espanjaa, samoin Yhdysvallat myöhemmin 1950-luvulla.¹⁰⁰

Vaikka Espanjan sisällissodan aiheuttamat tuhot olivat paljon vähäisemmät kuin monessa muussa Euroopan maassa toisen maailmansodan jäljiltä, oli sisällissota toisaalta vaikuttanut vahvasti Espanjan tärkeimpiin teollisuudenaloihin, tekstiili-, kemian-, ja metalliteollisuuteen. Vasta vuonna 1950 teollisuustuotannossa saavutettiin vuoden 1929 taso ja maataloustuotannossa vuoden 1929 tasoon yllettiin vasta vuonna 1958. Näin ollen vasta 1950-luku toi tullessaan edes jonkinlaista, huteraakin, talouskasvua ja kohentuvaa hyvinvointia.¹⁰¹

---

⁹⁹ Martín Azeña 2006, 14 ja 17-21.

¹⁰⁰ Harrison 1995, 11-12 ja 22-23.

¹⁰¹ Harrison 1995, 11-12 ja 19-20.

3.2. Kansainvälinen tilanne ja ulkomaiset joukot

Mielenkiintoinen yhtymäkohta Suomen vuoden 1918 sodalle ja Espanjan sisällissodalle on se, että molemmat sodat olivat ajallisesti tiukasti kiinnittyneitä maailmansotaan. Suomen sisällissota voidaan nähdä osana ensimmäistä maailmansotaa. Suomessa taisteli kansallisten punaisten ja valkoisten joukkojen lisäksi myös ulkomaalaisia joukkoja, lähinnä saksalaisia ja ruotsalaisia valkoisen Suomen puolella Venäjän tukiessa poliittisesti punaisia. Valkoisten johdossa oli Venäjän tsaarin armeijan kenraali ja valkoisten joukkoja vahvistamaan saapui helmikuussa 1918 ensimmäisessä maailmansodassa Venäjää vastaan taistelleiden saksalaisten kouluttamia jääkäreitä.

Espanjan sisällissota ajoittui juuri toisen maailmansodan kynnykselle. Sitä on historiankirjoituksessa usein pidetty jonkinlaisena toisen maailmansodan esinäytöksenä. Esimerkiksi Andrew Forrest on todennut Espanjan sisällissodan asettaneen kaavan tai rakenteen Euroopan poliittisen tilanteen myöhemmälle kehitykselle.¹⁰² Espanjassa eri osapuolille tukea antoivat Hitlerin Saksan lisäksi Mussolinin Italia, Portugali, Neuvostoliitto ja Meksiko, sekä lisäksi useista eri kansallisuuksista (myös suomalaisista) koostuneet kansainväliset prikaatit.

3.2.1. Ulkomaiset joukot Suomen sisällissodassa

Ensimmäisen maailmansodan vaikutusta Suomen sisällissotaan vuonna 1918 ei voida väheksyä – ilman maailmansodan tapahtumia ei Venäjä olisi ollut sotatilassa ja näin ollen Suomessa ei olisi ollut suurta venäläistä armeijaa. Venäjällä ei myöskään välttämättä olisi tapahtunut vallankumousta eikä näin ollen olisi ollut bolševikkejakaan eikä Saksa olisi tehnyt maihinnousua Suomeen. Nykypäivän näkökulmasta Suomen sisällissota olikin osa yhtä suurta historiallista tapahtumaketjua. Onkin syytä muistaa, että ensimmäisen maailmansodan syttyessä Suomi oli osa Venäjän keisarikuntaa ja Suomeenkin julistettiin sotatila de facto jo 31.7.1914.¹⁰³

Haapala on todennut, että Suomen sisällissotaa käsittelevän tutkimuksen keskeinen puute on kansainvälisen politiikan ja Suomen vuoden 1918 tapahtumien keskinäisen riippuvuuden tutkimuksessa.¹⁰⁴ Tätä ei ole tutkittu riittävästi, jotta olisi mahdollista luoda tarkempi kuva kuin jonkinlainen

---

¹⁰² Forrest 2000, 70.

¹⁰³ Haapala 2009a, 14; Hoppu 2009a, 32.

¹⁰⁴ Haapala 2009a, 16.

yleiskatsaus esimerkiksi Espanja-vertailuun. Tässä luvussa keskeinen tavoite onkin valottaa kansainvälisten joukkojen merkitystä Suomen sisällissodassa tapahtumahistoriallisesta näkökulmasta.

Suomen vuoden 1918 sisällissodassa soti maan omien kansalaisten lisäksi myös ruotsalaisia, saksalaisia ja venäläisiä. Lisäksi nämä maat tukivat sisällissodan eri osapuolia myös niin taloudellisesti kuin sotilaallisestikin. Vielä syksyllä 1918 maassa oli edelleen noin 10 000 vierasmaalaista sotilasta. Nimenomaan saksalaisten osallisuus on mielenkiintoinen leikkauspiste tarkasteltaessa sekä Suomen vuoden 1918 tapahtumia että Espanjan sisällissotaa. Saksalla oli selkeä asema ja omat intressinsä molemmissa tapauksissa, vaikka ne poikkesivatkin huomattavasti konflikteissa toisistaan. Suomen sisällissodan aikana Saksan silloinen keisarikunta oli vielä voitolla ensimmäisessä maailmansodassa, ja valkoinen Suomi taktikoikin tässä mielessä varsin etevästi kumppanuutensa.¹⁰⁵

Ensimmäiset suomalaiset lähtivät Saksaan jääkärioppiin jo helmikuussa 1915. Kaikkiaan lähes 2 000 suomalaista sai sotilaskoulutusta Saksassa Lockstedtissa ja Latvian Liepājassa. Mielenkiintoinen näkökulma on, että vaikka suomalaiset olivat omaksuneet maailmansodan alussa lojaalin kannan Venäjän sotaponnisteluja kohtaan, oli kuitenkin jääkäreiden keskeisin tavoite irrottaa Suomi emämaastaan. Autonomian aika Venäjän yhteydessä oli koettu onnelliseksi ajaksi, eikä näin ollen ollut lainkaan erikoista, että Suomen suuriruhtinaskunta pysyi keisarikunnalle lojaalina. Suomen irrottamisesta haaveilleet jääkärit voitaneenkin leimata, ainakin maailmansodan alkuvuosien ajan, omaksi vähemmistöksen. Kuitenkin maailmansota tarjosi näille aktivisteille ennennäkemättömän tilaisuuden irtautua emämaasta.¹⁰⁶

Jo ennen itsenäistymistä valkoiseksi osapuoleksi myöhemmin identifioitunut joukko pyrki tiivistämään yhteistyötään Saksan kanssa. Saksalta pyydettiin muun muassa apua itsenäistymiseen, ja sen toivottiin tekevän maihinnousun ainakin Ahvenanmaalle. Lisäksi Saksan odotettiin toimittavan aseita valkoisen Suomen joukoille. Saksa ei kuitenkaan tehnyt maihinnousua vielä vuonna 1917, sillä sen rauhanneuvottelut Venäjän kanssa olivat edelleen kesken. Sen sijaan Saksa toimitti aseita salassa valkoiselle Suomelle, ja ensimmäinen näistä asekuljetuksista saapui Suomeen jo marraskuun 1917 alussa. Brest-Litovskin rauhansopimuksen jälkeen keväällä 1918 Saksa nousi maihin Suomessa valkoisten joukkojen tueksi. Samanaikaisesti Saksa tarvitsi kuitenkin kaikki saatavilla olevat joukkonsa länsirintamalle, joten Suomeen saatettiin lähettää ainoastaan rajoitettu määrä joukkoja.

---

¹⁰⁵ Lackman 2009, 56.

¹⁰⁶ Hoppu 2009a, 32 ja 38; Lackman 2009, 48.

Nämä joukot vahvistivat kuitenkin valkoista Suomea riittävästi ratkaistakseen sisällissodan lopputuloksen.¹⁰⁷

Saksa oli kiinnostunut yhteistyöstä periaatteesta kaikkien sen vihollisen, Venäjän, vihollisten kanssa, ja näin ollen Saksan motiiveihin lukeutui Venäjän vallankumouksellisten ja kansallisten vähemmistöjen tukeminen. Saksa rahoittikin kaikkien Venäjän vallankumouksellisten ryhmien, erityisesti V. I. Leninin ja bolševikkien toimintaa. Rahoitusta saivat myös baltit, puolalaiset, irlantilaiset ja suomalaiset.¹⁰⁸

Valkoisen Suomen läheistä yhteyttä Saksaan on myöhemmässä tutkimuksessa selitetty sillä, että jo maailmansodan alussa aktivistit näkivät Saksassa Euroopan johtavan valtion. Suomalainen sivistyneistö oli tuntenut perinteisestikin jonkinlaista henkistä yhteenkuuluvuutta germanismiin. Näin ollen oli luonnollista, että vuosien 1917–1918 epävarmassa tilanteessa senaatti pyrki saamaan Saksalta tukea. Onkin mielenkiintoista, että ennen lokakuun vallankumousta Saksan keisarikunta rahoitti bolševikkeja, mutta vain puoli vuotta myöhemmin tuki bolševikkien vihollisia, Suomen valkoisia. Suomen avustus johti lopulta jääkäri liikkeen syntyyn vuonna 1914.¹⁰⁹

Saksan keskeisin intressi valkoisen Suomen auttamisessa oli saada Suomesta puskurimaa Itämerelle ja Venäjän suuntaan. Valkoinen puoli pyysi Saksalta apua jo heti itsenäistymisen jälkeen vuonna 1917. Lackmanin mukaan Saksa kuitenkin kutsututti itsensä valkoisen Suomen avuksi heti, kun sille itselleen sopi. Vaasan senaatti (eli valkoisen Suomen johto) ottikin avun mielellään vastaan. Vaasan senaatin edustajina toimivat Rafael Erich ja Edvard Hjelt. Erich ja Hjelt joutuivat kuitenkin allekirjoittamaan Suomen kannalta hyvin epäedullisen sopimuksen. Siihen kuului rauhansopimus, kauppa- ja merenkulkua koskeva sopimus ja sopimus siitä, että kaikki avunannosta Saksalle koituneet kulut korvattaisiin. Suomesta tehtiinkin de facto sotilaallinen sillanpääasema Saksalle. Valkoisen Suomen tuli siis ottaa Saksan etu huomioon kaikessa toiminnassaan.¹¹⁰

Brest-Litovskin rauhansopimuksen myötä Saksa sai huomattavia taloudellisia etuja, mutta Saksa oli kuitenkin nälkäinen uusien aluevaltaustensa edessä. Koska ympärysvaltojen saarto kuristi Saksaa, oli itä ainoa suunta, mistä Saksa saattoi saavuttaa uusia huomattavia taloudellisia etuja. Taloudelli-

---

¹⁰⁷ Haapala 2009b, 70; Hoppu 2009f, 200-201.

¹⁰⁸ Lackman 2009, 48.

¹⁰⁹ Hoppu 2009f, 199.

¹¹⁰ Hentilä 2006, 106-124; Lackman 2000.

sia syitä onkin pidetty Saksan kiinnostuksen perustana Suomen osalta, joskin myös sotilasstrategisillä näkökohdilla oli painoarvoa.¹¹¹

Saksan apu valkoiselle Suomelle käsitti sotilas- ja taloustukea ja Saksassa sotilaskoulutusta saamassa olleet jääkärit kotiutettiin valkoiselle puolelle. Niitä jääkäreitä, joiden arveltiin liittyvän taustansa tai aatteidensa puolelle punaiselle puolelle, ei kotiutettu, vaan heidät pidettiin pääosin Latviassa sisällissodan loppuun saakka. Tähän joukkoon kuului reilu 450 miestä, eli noin neljännes kaikista Saksassa koulutusta saamassa olleista jääkäreistä.¹¹²

Jääkäreiden vaikutusta sisällissodan lopputulokseen ei ole viime vuosien historiankirjoituksessa juurikaan väheksytty, vaan on todettu, että ilman jääkäreitä ja jääkäreiden saamaa sotilaskoulutusta valkoinen Suomi olisi tuskin voittanut sotaa. Jääkäreitä tarvittiin muun muassa kouluttamaan ja johtamaan muodostettuja asevelvollisuusjoukkoja ja suojeluskuntayksiköitä. Esimerkiksi Hoppu on arvioinut, että ilman jääkäreitä valkoinen Suomi olisi kyennyt kyllä käymään puolustussotaa, mutta hyökkäyssodassa, erityisesti Etelä-Suomen valloituksessa, jääkärit olivat välttämättömiä valkoisen Suomen näkökulmasta.¹¹³

Lackmanin mukaan ilman Saksan apua valkoisten voitto olisi selvästi vaarantunut tai vähintäänkin lykkääntynyt, ja että valkoisten voiton saamiseksi Saksan apu oli välttämätön. Hentilän arvio on, että Saksan merkittävä apu ei kuitenkaan yksistään ratkaissut Suomen sisällissodan lopputulosta, mutta sillä oli muutamalla viikolla sotaa nopeuttanut vaikutus. On myös arveltu, että Saksan pelotteen vuoksi Leninin hallitus supisti tukensa punaiselle Suomelle mahdollisimman pieneksi. Näin ollen Saksan vaikutusta Suomen sisällissotaan tulisikin arvioida useasta eri näkökulmasta.¹¹⁴

Sisällissodan päättymisen jälkeen voittaneen osapuolen suhde Saksaan säilyi edelleen hyvänä. Tästä voidaan nähdä esimerkkinä muun muassa suunnitelmat punavankien viemisestä Saksan kaivoksiin pakkotöihin. Kesän 1918 aikana valtiopäivillä pohdittiinkin useiden tuhansien sotavankien lähettämisestä Saksaan pakkotöihin, jota perusteltiin elintarvikepulalla ja kurinpidollisilla ongelmilla. Ajatuksesta kuitenkin luovuttiin, sillä pelättiin, että vankien siirtäminen Saksaan aiheuttaisi suomalaisessa työväestössä yleistä vihamielisyyttä Saksaa kohtaan, mikä puolestaan vaikeuttaisi maiden välistä yhteistyötä. Toisaalta Suomessa tarvittiin kipeästi myös työvoimaa. Eduskunnassa säädettiin

---

¹¹¹ Hoppu 2009f, 199.

¹¹² Hentilä 2006, 115-118; Lackman 2000; Lackman 2009, 55-56.

¹¹³ Hoppu 2009c, 137.

¹¹⁴ Hentilä 2006, 115-118; Lackman 2009, 56.

kuitenkin laki, joka mahdollisti vankien lähettämisen pakkotyöhön ulkomaille. Lakia ei kuitenkaan koskaan sovellettu käytännössä. Talousyhteistyön lisäksi Saksan kanssa neuvoteltiin myös sotilasliitosta.¹¹⁵

Pian sodan päättymisen jälkeen käyty vilkas debatti Suomen yhteiskunnassa tulevasta hallintomuodosta päättyi kesän lopulla 1918 siihen, että Suomesta päätettiin tehdä monarkia, ja kuninkaaksi valittiin Saksan keisarin lanko, Essenin prinssi Friedrich Karl. Monarkiahaaveet valuivat, kuten Hentilä kuvaa, kuitenkin hiekkään Saksan keisarikunnan luhistuttua syksyllä 1918 ja Saksan julistauduttua tasavallaksi. Monarkistien seikkailuluontoisesta ulkopolitiikasta ja ulkopoliittisesta erehdyksestä kertoo myös se, että Saksa romahti vain noin kuukausi Suomen valittua kuninkaansa. Tutkijoiden yleinen käsitys on, että tasavaltalaisten sitkeä taistelu pelasti Suomen vasallivaltioasemasta ja Suomen päätyemiseltä maailmansodan häviäjien leiriin. Pian Saksan vallankumouksen jälkeen marraskuussa 1918 saksalaiset sotilaat poistuivat Suomesta.¹¹⁶

Leninin Neuvosto-Venäjä lähetti tammikuun 27. päivänä punaisille 10 000 kivääriä ja kymmenen tykkiä sekä 30 konekivääriä, kuusi vaunulastillista tykinammuksia, kaksi panssariautoa ja yli kaksi miljoonaa kiväärinpatruunaa. Asejuna saapui kuitenkin useiden ongelmien jälkeen Helsingin kautta Tampereelle vasta helmikuun toisena päivänä. Kaikkiaan punaiset saivat venäläisten aselähetyksistä kolme, joista viimeisen helmikuun puolivälissä. Vasta tuolloin oli mahdollista aseistaa kaikki kaartilaiset. Käytännössä punakaartin aseistus olikin lähes kokonaan entisen emämaan alkuperää.¹¹⁷

Pietarissa Leninin hallitus kannusti Suomen työväkeä ottamaan vallan käsiinsä. Avoimeen sisällissotaan ryhtymistä viivytti Suomessa Hopun mukaan epätietoisuus venäläisten toimista. Punaiset pyrkivät luonnollisesti saamaan mahdollisimman paljon tukea Venäjältä, kun taas valkoisen osapuolen, erityisesti senaatin ja Mannerheimin pyrkimys oli päinvastainen – he toivoivat venäläisten palaavan mahdollisimman nopeasti kotimaahansa ja Venäjän jättäytyvän sodan ulkopuolelle. Suomessa oli tammikuussa 1918 reilusti yli 70 000 venäläistä sotilasta. On kuitenkin otettava huomioon, että venäläiset sotilaat olivat useiden eri poliittisten ryhmien kannattajia, eivätkä kaikki olleet bolševikkeja. Vaikka kaikki venäläisjoukot eivät kannattaneetkaan bolševikkihallitusta, tunki kui-

---

¹¹⁵ Lackman 2009, 56-57.; Suodenjoki 2009, 346.

¹¹⁶ Vares 2009, 376-387. Ks. myös Hentilä 2006.

¹¹⁷ Hoppu 2009b, 103-104; Hoppu 2009c, 125-126.

tenkin suurin osa Suomessa olleista venäläisistä sotilaista sympatiaa punakaarteja kohtaan. Oli kuitenkin myös niitä, lähinnä upseereja, jotka tukivat valkoisia ja välittivät näille tietoja ja aseita.¹¹⁸

Vaikka venäläisillä oli suuri merkitys sotilaskouluttajina sekä operaatioiden suunnittelijoina, niin kokonaisuudessaan venäläisten osuus punaisten sodankäyntiin jäi kuitenkin vähäiseksi. Esimerkiksi Hentilä on todennut, ettei venäläisten osuutta Suomen sisällissodassa voida pitää kovinkaan merkittävänä.¹¹⁹

Maaliskuun kolmantena päivänä vuonna 1918 Venäjä ja Saksa solmivat rauhan Brest-Litovskissa. Rauhansopimuksen myötä Venäjä sitoutui vetämään joukkonsa Suomesta. Punaisten pelkäsivät sopimuksen pienentävän Venäjältä saatavan avun, ja todellisuudessa punaisten joukoissa sodassa jatkaneet venäläiset olivatkin sopimuksen solmimisen jälkeen virallisesti vapaaehtoisia. Viimeiset venäläiset sotilaat jättivät Suomen kuitenkin vasta sodan päätyttyä punaisten tappioon. Käytännössä siis sopimuksen merkitys punaisten sodankäynnille jäi varsin vähäiseksi.¹²⁰

Tilanne suomalaisten suojeluskuntien ja venäläisten sotilaiden keskuudessa kärjistyi tammikuussa 1918, kun jo ennen sisällissodan varsinaista alkua suojeluskuntalaiset ryhtyivät riisumaan venäläisiä aseista. Esimerkiksi Vaasassa syntyi yhteenotto suojeluskuntalaisten ja venäläisten välillä. Venäläisiä uhkailtiin Pohjanmaan lisäksi myös muualla Suomessa. Helsingissä valkoisen senaatin jäsenet uhkasivat venäläisiä 70 000 miehen vahvuisella suojeluskunnalla. Punaisten Helsingin aluekomitea puolestaan vaati Suomen köyhälistöön ja venäläiseen sotaväkeen kohdistuneen hyökkäyksen lopettamista. Tammikuun lopussa (26.1.1918) venäläisille joukoille annettiin käsky noudattaa puolueettomuutta suomalaisten taisteluissa, mutta tieto määräyksestä ei ehtinyt ajoissa Suomeen, jolloin Mannerheim antoi käskyn aloittaa venäläisvastainen toiminta Pohjanmaalla.¹²¹

Jo heti ensimmäisen maailmansodan alussa suomenruotsalaiset tahot kääntyivät Ruotsin puoleen ja pyysivät siltä sotilaskoulutusta separatistisille aktivisteille, myöhemmille jääkäreille. Ruotsi kuitenkin kieltäytyi avusta, sillä maa oli jo aivan sodan alussa julistautunut puolueettomaksi. Ruotsi ei ollut halukas avustamaan muuten kuin neuvomalla. Silti ruotsalaisten rooli Suomen sisällissodassa oli varsin laaja ja monisyinen. Jo maailmansodan aikana Ruotsi oli hiljaisesti tukenut Suomen itsenäistymistä, esimerkiksi sallimalla jääkäreiden matkustaa Ruotsin kautta Saksaan. Lisäksi Ruotsi

---

¹¹⁸ Hoppu 2009b, 92 ja 98.

¹¹⁹ Hoppu 2009c, 121; Hentilä 2006, 117.

¹²⁰ Hoppu 2009a, 47; Hoppu 2009c, 121-122; Hoppu 2009e, 173.

¹²¹ Hoppu 2009b, 98 ja 100.

salli jääkäreiden paluun ja Saksasta suojeluskunnille tulevien asetoimitusten kulun Ruotsin laivaston saattamana Ruotsin aluevesillä. Sisällissodan syttyä ruotsalaisten mielipiteet kuitenkin jakautuivat valkoisia ja punaisia kannattaneisiin, joten Nils Edénin muodostama hallitus pysytteli virallisesti puolueettomana ja kielsi aseiden viennin Suomeen.¹²²

Tästä huolimatta Ruotsin upseeristo ja osa niin kutsuttua sivistyneistöä kokosi erilaisia tarvikkeita suojeluskuntien käyttöön, ja valkoiseen Suomeen lähetettiin myös aseita. Lisäksi senaatin tueksi lähetettiin vapaaehtoisista koottu sotajoukko, jossa palveli noin 1100 miestä. Ruotsin tärkein tuki valkoiselle Suomelle oli kuitenkin ruotsalaiset upseerit, joista esimerkiksi neljä palveli Mannerheimin päämajassa. Erityisen vahva vaikutus ruotsalaisilla upseereilla oli valkoisten tykistössä.¹²³

Ruotsissakaan ei yksimielisesti tuettu suojeluskuntia, sillä Ruotsin työväestö tunsu myötätuntoa punaisten taistelua kohtaan. Tästä huolimatta ruotsalaiset eivät tukeneet punaisten taisteluita millään tavoin, vaan pyrkivät ainoastaan aikaansaamaan rauhaa sotivien osapuolten välille. Sodan jälkeen punapakolaisia pääsi Ruotsin kautta turvaan Neuvosto-Venäjälle ja myös muun muassa Amerikkaan.¹²⁴

Ruotsilla oli myös omat intressinsä Suomen sisällissodassa. Ruotsalaiset olisivat halunneet liittää Ahvenanmaan Ruotsiin, ja osa saaren asukkaistakin kannatti aietta. Keskeisin intressi Ruotsille oli kuitenkin venäläisten ja suomalaisten sotajoukkojen häätäminen saaristosta ja korvaaminen ruotsalaisilla joukoilla. Helmikuussa ahvenanmaalaiset alkoivat jo riisua venäläisiä aseista, mutta toiminta keskeytyi ruotsalaisten alettua oma-aloitteiseksi rauhanvälittäjiksi suomalaisten ja venäläisten välillä. Virallisesti ruotsalaiset naamioivat tämän toiminnan humanitaariseksi avuksi, mutta todellisuudessa sen on kuitenkin katsottu liittyneen nimenomaan Ahvenanmaan saariston hallintaan. Lopullisesti Ahvenanmaa-kysymys ratkaistiin Kansainliitossa 1920-luvun alussa.¹²⁵

Sekä Saksalla, Venäjällä että Ruotsilla oli siis omat motiivinsa sekaantuessaan Suomen sisällissotaan. Tavoitteet eivät kuitenkaan toteutuneet kummankaan suurvaltion osalta – Saksa hävisi ensimmäisen maailmansodan ja vastoin Venäjän tavoitteita punaiset hävisivät Suomen sisällissodan. Suomen sisällissodassa kuolleista kaikkiaan noin 38 400 henkilöstä, oli punaisia noin 30 000 ja valkoisia reilu 5 000. Ulkomaalaisten kuolleiden luku on epätarkka erityisesti venäläisten osalta. Tä-

---

¹²² Lackman 2009, 48; Hoppu 2009c, 130.

¹²³ Hoppu 2009c, 130.

¹²⁴ Hoppu 2009c, 130.

¹²⁵ Hoppu 2009d, 161-162.

mänhetkisen tiedon perusteella sodassa kuoli kaikkiaan noin 2 000 venäläistä, 345 saksalaista ja 55 ruotsalaista.¹²⁶

3.2.2. Espanjan sisällissota kansainvälisen kiinnostuksen kohteena

Kapinallisten epäonnistuttua sotilasvallankaappauksessaan ja hallituksen sekä ammattiliittojen epäonnistuttua sen torjumisessa, kehitys johti pitkittyvään sotaan Espanjassa. Pitkässä sodassa molemmat osapuolet tarvitsivat aseita, mikä johti yhtenä syynä sisällissodan kansainvälistymiseen. Mutta jo aivan alusta alkaen Espanjan sisällissota herätti valtaisaan kansainvälistä kiinnostusta. Jo pian kenraalien aloittaman kansannousun alun jälkeen oli ilmiselvää, että Espanjan sisällissodasta tulisi laajempi kuin pelkästään Espanjan sisäinen asia.¹²⁷

Espanjan sisällissodan kansainvälistä kontekstia pohdittaessa on otettava huomioon, että Euroopan poliittinen kartta muuttui jatkuvasti pitkin 1930-lukua – merkittävimpana muutoksena ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen nykyisen historiantuntemuksen näkökulmasta oli Adolf Hitlerin johtamien kansallissosialistien nousu valtaan Saksassa vuonna 1933 (vain kolme vuotta ennen Espanjan sisällissodan alkua). Myös Neuvostoliitto vahvisti jatkuvasti kansainvälispoliittista asemaansa. Lisäksi 1930-luvun aikana syntyi uusia liittoumia esimerkiksi Benito Mussolinin Italian aloittaessa tiiviin yhteistyönsä Saksan kanssa.

Sekä Suomessa että Espanjassa soti ulkomaisia joukkoja, mutta Espanjan saama kansainvälinen huomio oli täysin omaa luokkaansa. Kaiken kaikkiaan 200 000 vapaaehtoista ympäri maailman taisteli Espanjassa, ja pelkästään tasavaltalaisten puolella taisteli vapaaehtoisia kaikkiaan 52 eri maasta. Suurimmat tukijat falangistien puolella olivat Francon (laittoman) hallituksen jo marraskuussa 1936 tunnustaneet Saksa ja Italia. Jo saman vuoden joulukuussa ensimmäiset saksalaiset ja italialaiset joukot liittyivät Francon joukkoihin. Espanjan tilanne herätti kansainvälisen mielenkiinnon paitsi juuri vaarallisen yleiseurooppalaisen tilanteen takia, niin myös sen vuoksi, että suurvallat halusivat päästä kokeilemaan uusia aseita ja menetelmiä taisteluissa. Espanjan sisällissodan tarjoama tilaisuus toimi suurelta osin suurvaltojen interventioiden kannustimena. Espanjan sisällissota ei ollutkaan sanan varsinaisessa merkityksessä sisällissota, koska juuri samaan aikaan tulevat akselivallat valmistautuivat testaamaan salassa kehitettyjä aseitaan. Beevorin mukaan tämä ja Espanjan

---

¹²⁶ Haapala 2009a, 16; Tikka 2009a, 221.

¹²⁷ Forrest 2000, 70; Beevor 2006, 203.

strateginen sijainti johtivat siihen, että Espanjaan suorastaan tulvi ulkomaisia neuvonantajia, tarkkailijoita, teknisiä asiantuntijoita ja sotilaita – tosin lähinnä kansallismielisten puolelle.¹²⁸

Alkukesällä 1936 koko Euroopan poliittinen tilanne oli kiristynyt. Hitler oli rikkonut Versaillesin rauhansopimusta ryhtyessään militarisoimaan uudelleen Reininmaata ja valmisteli Itävallan liittämistä Saksaan. Mussolini hyökkäsi puolestaan Abessiniaan ja valmistellessaan Italian Pohjois-Afrikan imperiumin laajentamista. Ranskassa sen sijaan kansanrintama voitti vaalit ja uuden hallituksen pääministeriksi tuli oikeiston voimakkaasta reaktiosta huolimatta sosialistien Léon Blum. Olikin odotettavissa, että myös Ranskassa olisi syntynyt väkivaltaista poliittista kuohuntaa.¹²⁹

Francon falangistit saivat runsaasti varusteluapua Saksalta ja Italialta, ja ensimmäinen asetoimitus Espanjaan saapui jo elokuun alussa 1936, vain kuukausi taistelujen alkamisesta. Saksa toimitti sodan loppuun saakka Francon joukoille aseita tasaisin väliajoin.¹³⁰

Vuoden 1936 alussa, puoli vuotta ennen sotaa, joukko karlistiupseereita oli saanut sotilaskoulutusta Mussolinin avulla Italiassa samanaikaisesti, kun karlistien johtajat solmivat asekauppoja Saksan kanssa. Keväällä karlistit perustivat Ranskan rajan tuntumaan Ylimmän sotilasneuvoston, joka alkoi suunnitella kapinaa yhteistyössä oikeistolaisen Unión Militar Españolan, armeijan oikeistolaisten upseerien, alfonsolaisten monarkistien sekä falangin kanssa. Elokuun puoliväliin mennessä Francon kapinalliset olivat saaneet pelkästään Italiasta 48 ja Saksasta 41 lentokonetta – kun tasavaltalaiset olivat samanaikaisesti onnistuneet haalimaan kokoon ainoastaan 19 hävittäjää ja pommikonetta, jotka nekin olivat kaikki vanhentuneita. Joulukuuhun 1936 mennessä Italia oli varustanut kansallismielisiä jo 100 lentokoneella sekä panssarivaunuilla, tykistöllä ja konekivääreillä, ja ennen joulua ensimmäiset italialaiset, kaikkiaan 50 000 sotilaan ”vapaaehtoisjoukko” saapui Espanjaan.¹³¹

Öljystä oli tullut 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana tärkeä sodankäynnin hyödyke – jopa yhtä keskeinen kuin aseista ja ammuksista. Yhdysvallat jousti puuttumattomuuspolitiikassaan kuitenkin öljykaupan kohdalla ja myi Francolle velaksi 3,5 miljoonaa tonnia öljyä – yli kaksinkertaisesti sen määrän kuin tasavallan koko öljyntuonti oli. Erityisen keskeinen henkilö tässä toiminnassa oli Texas Oil Companyn pääjohtaja, joka ihaili fasisteja. Kuultuaan Espanjan kapinasta, hän alkoi myydä öljyä Espanjan hallituksen sijasta kapinallisille. Muita yrityksiä, jotka ohittivat puut-

---

¹²⁸ Ilvessalo 1985, 2; Beevor 215.

¹²⁹ Beevor 2006, 97.

¹³⁰ Beevor 2006, 212.

¹³¹ Beevor 2006, 91 ja 215; Forrest 2000, 71-72.

tumattomuuspolitiikan kaupankäynnillään ja tukivat siten kansallismielisiä, olivat esimerkiksi Standard Oil of New Jersey, Ford, Studebaker ja General Motors. Espanjan ulkoministeriön alivaltiosihteeri José María Doussinague myönsikin vuonna 1945, että kansallismieliset eivät olisi ikinä voittaneet sisällissotaa ilman yhdysvaltalaisista öljyä, kuorma-autoja ja luottoa.¹³²

Pohdittaessa Hitlerin ja Mussolinin motiiveja Francon joukkojen avustamiseen on myös muistettava, että Italia ja Saksa olivat solmineet Japanin kanssa kommunisminvastaisen sopimuksen vuonna 1936. Esimerkiksi Saksan kansanvalistus- ja propagandaministeri Joseph Goebbels korosti vuonna 1937 pitämässään ”Totuus Espanjasta” -puheessaan nimenomaan pyrkimystä bolševismin peittoamiseksi. Hitlerin voidaankin nähdä laskelmoineen materiaaliavullaan jo tulevaa maailmansotaa, luomalla hyvät suhteet Ranskan eteläiseen naapuriin – Francon voittaessa Ranska menettäisi Espanjan liittolaisuuden Saksan hyväksi.¹³³ Toisaalta espanjalainen intellektuelli Ramos Oliveira totesi sisällissodan vielä jatkuessa, että ”sota alkoi koska fasismia haluttiin Saksan ja Italian avulla levittää, ei siksi että kommunismilta olisi välttytty”.¹³⁴

Historiantutkijat ovat varsin yksimielisiä siitä, että Saksan avun ensisijainen motiivi oli strateginen: Hitler halusi kääntää kansainvälisen huomion pois Keski-Euroopasta, missä poliittinen tilanne oli kesällä 1936 jännittynyt Saksan alettua militarisoida uudelleen Reininmaata vastoin Versailles’n rauhansopimusta. Samalla Saksa saattoi hyödyntää tarjoutuneen mahdollisuuden kouluttaa miehiä ja kokeilla saksalaisia varusteita ja taktiikkaa. Lisäksi fasisistisesta Espanjasta olisi uhkaa sekä Ranskalle että Ison-Britannian meriyhteydelle Suezin kanavalle. Hitler havitteli myös sukellusvenetukikohtia Atlantin rannikolle. Toisaalta hän halusi pitää Mussolinin Italian tiukasti kiinni Espanjan sodassa, jotta Mussolini ei kiinnostuisi Hitlerin tavoin Euroopan valtaamisesta – toisaalta Hitler myös tarvitsi Italiaa ruokkimaan Francon sotakoneistoa, johon Saksa ei halunnut tuhjata resurssejaan enempää kuin oli välttämätöntä.¹³⁵

Mussolini sen sijaan odotti innolla, että Välimerelle syntyisi uusi fasistivaltio – ja aivan erityisesti sellainen, joka olisi hänelle kiitollisuudenvelassa. Mussolini pyrki kilpailemaan Iso-Britannian merimahdin kanssa ja hän suunnitteli Ranskan haastamista Pohjois-Afrikassa. Francon johtama Espanja olisi ollut oivallinen tuki ja liittolainen Mussolinin pyrkimyksille. Sodan pitkittyminen sopi sekä

---

¹³² Forrest 2000, 71; Beevor 2006, 213.

¹³³ Goebbels 1937.

¹³⁴ Oliveira 1937, 40-41 ja 46.

¹³⁵ Beevor 2006, 97 ja 212; Forrest 2000, 76-77.

Hitlerille, jonka laajentumispyrkimyksistä Espanjan tapahtumat veivät huomiota, että Mussolinille, joka halusi ”innokkaasti näyttää sotilaallista mainetta Euroopassa”.¹³⁶

Toisaalta Saksan ja Italian diplomaattisuhteet muihin valtioihin ja puuttumattomuuskomiteaan mahdollisti se, että molemmat maat olivat tunnustaneet Francon Espanjan valtion päämieheksi jo marraskuussa 1936. Näin Saksa ja Italia pystyivät vetoamaan siihen, että ne pelkästään tukivat Espanjan hallitusta. Useasta lähteestä ilmenee, että Franco pyrki pitkittämään sisällissotaa monin eri keinoin, lähinnä Saksan ja Italian avulla. Hitler ja Mussolini olivat turhautuneita Francon toimien hitauteen, mutta Francon ”salaisena” päämääränä oli tuhota kaikki tasavaltalaiset ja sosialistit. Nykykäsityksen mukaan Franco pyrki siis toteuttamaan Espanjassa kansanmurhan.¹³⁷

Espanjan sisällissodan päätyttyä kansallismielisten voittoon ja toisen maailmansodan jo alettua vuonna 1940, Mussolini teki päätöksen liittyä sotaan Saksan puolelle. Sen sijaan Francon Espanja jättäytyi nimellisesti sodan ulkopuolelle, vaikkakin tarjosi akselivalloille moraalista, taloudellista ja sotilaallista tukea. Marraskuussa 1944 Franco ilmoitti United Pressille antamassaan haastattelussa, että kansallismielinen Espanja ei ole koskaan ollut fasistinen eikä kansallissosialistinen, eikä ollut koskaan liittoutunut akselivaltojen kanssa. Ymmärrettävästi Hitler ei ilahtunut tästä Francon ilmoituksesta, vaan leimasi tämän epälojaaliutta osoittavan ilmoituksen Francon käsittämättömän röyhkeyden piikkiin.¹³⁸

Demokraattiset suurvallat ja kansainväliset yhtiöt karsastivat Beevorin mukaan tasavaltalaisia - Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian omat talousedut edistivät jopa huomattavasti kansallismielisten voittoa. Sekä aktiivinen apu Francon kapinahallinnolle että tasavallan boikotointi, muun muassa häiritsemällä kauppaa ja hidastamalla pankkiluottojen välittämistä ja maksatusta lailliselle hallitukselle. Ison-Britannian omia taloudellisia ja strategisia näkemyksiä ei tulisikaan väheksyä arvioitaessa, miksi Iso-Britannia oli niin vahvasti tasavaltalaisten – eli Ison-Britannian näkökulmasta mahdollisten häviäjien – tukemista vastaan. Iso-Britannia oli myös huolissaan tasavaltalaisten ideologiasta ja mahdollisesta neuvostokommunistisen ideologian leviämisestä Länsi-Eurooppaan. Espanjan tasavalta saattoi luottaa suurvalloista ainoastaan Meksikon ja Neuvostoliiton tukeen.¹³⁹

---

¹³⁶ Beevor 2006, 209 ja 288-289.

¹³⁷ Forrest 2000, 72; ks. myös Beevor 2006.

¹³⁸ Beevor 2006, 572-573.

¹³⁹ Beevor 2006, 213; Forrest 2000 78-79.

Meksiko ei suostunut sitoutumaan eurooppalaisten valtioiden puolueettomuuspyrkimyksiin eikä allekirjoittamaan puuttumattomuussopimusta. Puutteellisista resursseistaan huolimatta Meksiko toimitti tasavaltalaisille aseita, ammuksia ja ruokaa. Tasavaltalaisten merkittävin ulkomainen tukija oli kuitenkin Neuvostoliitto, joka vaikkakaan ei tukenut tasavaltalaisia juuri taloudellisesti tai varustamalla, kokosi ja organisoiki kansainväliset prikaatit. Prikaatit eivät nekään suoranaisesti olleet Neuvostoliiton lähettiläitä, vaan ne organisoitiin Kominternin Pariisin toimistossa. Prikaateja pidettiin – vaikkakin sotilaallisen ulottuvuuden omaavina – solidaarisuuden osoituksena.¹⁴⁰

Neuvostoliiton motiivi auttaa tasavaltalaisia oli pitkälti ideologinen. Stalinin Neuvostoliitto ymmärsi, että Neuvostoliiton oli tuettava Espanjan tasavaltalaisia säilyttääkseen uskottavuutensa ja eurooppalaisten veljespuolueiden uskollisuuden. Ongelmaksi nousi kuitenkin Ison-Britannian suhtautuminen ulkovaltioiden sekaantumisesta Espanjan sisällissotaan. Stalin piti Ison-Britannian hallitusta mahdollisena liittolaisenaan. Neuvostoliitto ei halunnut provosoida toisaalta saksalaisiakaan, joten maan apu Espanjan hallitukselle oli lähinnä nimellistä, ei riittävää ratkaistaakseen sisällissodan tasavaltalaisten hyväksi.¹⁴¹

Solidaarisuuttaan osoittivat myös kansainvälisesti tunnetut taiteilijat ja älyköt, joista ylivoimaisesti suurin osa oli tasavallan puolella. Kuitenkin älymystön antama tuki oli useimmiten enemmän moraalista kuin käytännöllistä, vaikkakin jotkut kirjailijat, joista ehkä tunnetuimmat olivat George Orwell ja Ernest Hemingway.¹⁴² Kumpikin osallistui kansainvälisen prikaatin toimintaan. Lisäksi tasavaltalaiset olivat ylivoimaisia kansallismielisiin nähden propagandatoimissaan, ja käyttivät median kaikkia aloja hyväkseen alkaen pamfleteista ja kirjoista ja päätyen lehdistön ja radion kautta elokuvaan ja teatteriin.¹⁴³

Euroopassa Espanjan konfliktin pelättiin laajenevan uudeksi suursodaksi. Kriisin eskaloitumista vastaan pyrittiin taistelemaan rajaamalla konflikti alueelliseksi selkkaukseksi puuttumattomuuspolitiikan avulla. Sitä ylläpidettiin kahdella periaatteessa merkittävällä foorumilla, Kansainliitossa ja erityisesti Espanjan tilannetta varten luodussa puuttumattomuuskomiteassa.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ Carr 1977, 137 ja 141; Beevor 2006, 215.

¹⁴¹ Beevor 2006, 214.

¹⁴² Heidän teoksensa, Orwellin *Katalonia Katalonia* vuodelta 1938 ja Hemingwayn *Kenelle Kellot soivat* vuodelta 1940, perustuvat nimenomaan omakohtaisiin kokemuksiin Espanjan sisällissodassa.

¹⁴³ Beevor 2006, 351 ja 355.

¹⁴⁴ Ilvessalo 1985, 1 ja 174

Elokuussa 1936 solmittu kansainvälinen puuttumattomuussopimus sai alkunsa Ison-Britannian ja Ranskan aloitteesta ja sen tarkoituksena oli estää ulkomaiden sekaantuminen Espanjan sotaan ja sodan laajeneminen kansainväliseksi konfliktiksi. Tarkoitus oli ehkäistä uhkaavan suursodan mahdollisuus pitämällä Espanjan konflikti puhtaasti kansallisella tasolla. Sopimusta valvomaan nimitettiin kansainvälinen puuttumattomuuskomitea. Sopimukseen liittyivät ja komiteaan osallistuivat kaikki Euroopan maat Sveitsiä lukuun ottamatta. Mielenkiintoista on, että Saksa ja Italia allekirjoittivat myös puuttumattomuussopimuksen elokuun lopussa 1936, vaikka samanaikaisesti tukivat avoimesti ja säännöllisesti kansallismielisten joukkoja.¹⁴⁵

Puuttumattomuuspyrkimyksistä huolimatta Espanjan sisällissota laajeni kuitenkin jo aivan alkuvaiheesta kansainväliseksi konfliktiksi. Puuttumattomuuskomitea ja Kansainliitto epäonnistuivat tavoitteissaan täysin. Syitä oli useita. Ensinnäkin Kansainliitto oli 1930-luvun puolivälissä jo käytännössä kuollut kirjain, eikä sitä voinut pitää varteenotettavan poliittisena toimijana. Toisaalta suurvallat eivät osoittaneet kunnioitusta puuttumattomuuskomiteaa kohtaan. Mikko Aho on kuvannut komitean toiminnan ”näivettyneen rahan puutteeseen ja jäsenten keskinäiseen vihamielisyyteen”. Puuttumattomuuskomitean suurin ongelma olikin juuri sen heikkous – puuttumattomuussopimus ei ollut sitova edes kansainvälisessä lainsäädännössä. Puuttumattomuuskomiteaa onkin pidetty jälkikäteen esimerkkinä siitä, miten rauhaa ei voida turvata.¹⁴⁶

Beevor on tulkinnut, että kolmesta tärkeimmästä puolueettomasta maasta Ison-Britannian rooli oli tärkein. Yhdysvallat oli pyrkinyt koko maailmansotien välisen ajan isolaatio-politiikkaan, ja se oli Beevorin mukaan kyllästynyt solmimaan kansainvälisiä sopimuksia. Ranska oli puolestaan huolestunut Saksan varustautumisesta, ja pääministeri Léon Blum oli myönteinen tasavaltalaisten pyytäessä apua. Ranskan kiristynyt poliittinen ilmapiiri ja vasemmistolaisten ja fasisistien ryhmien keskeiset katutappelut Ranskassa uhkasivat eskaloitua sisäpoliittiseksi ongelmaksi ja pahentua, mikäli olisi ilmennyt, että Ranska olisi sotkeentunut Espanjan tilanteeseen. Yleisesti ottaen Ranska oli kah-tijakautunut suhtautumisessaan Espanjan kysymykseen. Kun puolueettomuuspolitiikan tien valinneet valtiot, erityisesti Iso-Britannia ja Ranska olivat haluttomia tasavaltalaisten avustamiseen – Beevorin mukaan Iso-Britannian ulkoministeriö varoitti Ranskaa näistä suunnitelmista pelätessään niiden rohkaisevan Hitleriä ja Mussolinia – ainoaksi vaihtoehdoksi jäi estää ulkomaisen avun pääsy Francon joukoille.¹⁴⁷

---

¹⁴⁵ Aho 2006, 16; Forrest 2000, 71.

¹⁴⁶ Aho 2006, 16 ; Forrest 2000, 81.

¹⁴⁷ Beevor 2006, 203-204; Forrest 2000, 78-79.

Ison-Britannian ulkoministerin Anthony Edenin on sanottu ymmärtäneen Hitlerin ja Mussolinin vaarat täysin vasta vuonna 1937. Tämä johti huhtikuussa 1938 angloitalialaiseen sopimukseen, joka antoi hiljaisen hyväksynnän italialaisten sekaantumiselle Espanjan asioihin. Sopimus oli vakava isku Espanjan hallitukselle. Se oli toivonut viime hetkeen saakka kansainvälistä tukea. Toivon romutti lopulta syyskuussa 1938 solmittu Münchenin sopimus, joka huipensi myönnytyspolitiikan. Juan Negrín oli uskonut, että sisällissodan eskaloitua eurooppalaiseksi sodaksi Ranska ja Iso-Britannia olisivat olleet ikään kuin pakotetut auttamaan tasavaltaa. Ison-Britannian intressi oli nimenomaan välttää sodan kansainvälinen laajentuminen ja Münchenin sopimus oletettavasti siirsi maailmansodan alkua.¹⁴⁸

Ison-Britannian hallituksen suurin huoli oli uusi eurooppalainen sota, ja sen välttääkseen britit olivat valmiita, Beevoria siteeraten, uhraamaan Espanjan kansan. Ison-Britannian puolueettomuuspolitiikka oli siinäkin mielessä ymmärrettävää, että maa ei halunnut Espanjan joutuvan kansallissosialistisen Saksan, fasistisen Italian tai punaisen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Näin ollen Iso-Britannia ikään kuin sulki silmänsä tilanteen kehittymiseltä ja odotteli ainoastaan lopputuloksen syntymistä.

Paradoksaalista kyllä, Ilvessalon arvion mukaan puuttumattomuuspolitiikka ja sen epäonnistuminen hyödyttivät lopulta, jopa ratkaisevasti, Francon joukkoja, joiden Saksalta ja Italialta saamaa tukea se ei kyennyt estämään.¹⁴⁹

Espanjan sisällissodasta kirjoittaneet historioitsijat ovat pyrkineet arvioimaan useassa yhteydessä ulkomaiden vaikutusta sodan lopputulokseen. Yksimielisyyteen tässä ei ole toistaiseksi päästy. Beevor on pitänyt turhana pohtia molempien osapuolten vastaanottaman avun määrää, sillä esimerkiksi sotajoukkojen koulutuksen taso ja varusteiden laatu vaikuttivat suuresti avun tuottamaan hyötyyn. Esimerkiksi saksalaisten lentokoneet ja lentäjät olivat huomattavasti laadukkaampia kuin neuvostoliittolaiset. Joka tapauksessa voidaan kiistatta osoittaa, että italialaisten antaman avun merkitys Francon joukkojen voittoon oli todella suuri. Vaikka Neuvostoliiton väliintulo todennäköisesti pelasti Madridin tasavallan marraskuussa 1936, ei kuitenkaan ole epäilystäkään, että saksalaisten ja italialaisten joukkojen mukana olo lyhensi sotaa merkittävästi kansallismielisten eduksi. Silti ei kuitenkaan voida varmuudella sanoa, että saksalaiset ja italialaiset olisivat ratkaisseet sodan. Mutta

---

¹⁴⁸ Beevor 2006, 208 ja 503.

¹⁴⁹ Ilvessalo 1985, 2.

Saksan ja Italian sekaantuminen Espanjan sisällissotaan, samoin kuin ”puuttumattomuuskomitean ajatus Espanjan kansan uhraamisesta”, aiheuttivat sen, että Espanjan sisällissodasta muotoutui lopultakin sota kansainvälisestä fasismista.¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Beevor 2006, 582; Forrest 2000, 77.

3.3. Kirkon rooli

Juan J. Linz on todennut, että tutkittaessa uskontoa ja politiikkaa, täytyy aina myös tarkastella uskonnon ja nationalismin suhdetta. Esimerkiksi eurooppalaiset liberaalit samoin kuin monet konservatiivit näkevät kirkon (ja aivan erityisesti kansainvälisen kirkon) uhkana kansalliselle integraatiolle. Toisaalta kirkonmiehet usein näkevät kansallisen identiteetin kirkon ja kansakunnan yhtälönä. Heille kirkon ja kansakunnan yhteys tarkoittaa samaa kuin nationalismi ja kansallinen integraatio – ne jotka eivät usko kirkkoon, eivät kuulu kansakuntaankaan. Kirkko voidaan yhtäältä nähdä kulttuurin, kielen ja kansakunnan suojelijana vierasta kulttuuria ja ideologiaa vastaan. Toisaalta sekularisaation kannattajat puolustavat uskonnon ja ajatuksen vapautta, johon ei voida yltää ennen kuin valtio ja kirkko on erotettu toisistaan.¹⁵¹

Kirkon rooli oli merkittävä sekä Suomen että Espanjan sisällissodassa. Suomessa vuonna 1918 kirkko asetui virallisesti valkoisen Suomen puolelle ja vaurioitti vielä sodan jälkeenkin Suomen punaisen väestöosan ja kirkon välistä suhdetta. Espanjassa kirkon voidaan nähdä joutuneen sodan jalkoihin, kun Espanjan tasavaltalaiset suuntasivat yhteiskunnan eriarvoisuutta kitkiessään kritiikkiä myös kirkkoa kohtaan. Linz onkin todennut, että Espanjan kansallismielisten kansannoususta kehkeytyi puolivahingossa osaltaan myös ristiretki.¹⁵²

Tässä luvussa pohditaan kirkon asemaa Suomessa sisällissotaa edeltävänä aikana sekä vuonna 1918 ja Espanjassa sisällissotaa edeltävänä aikana sekä vuosina 1936–1939.

3.3.1. Kirkko Suomen sisällissodassa

Kirkon asemaa Suomen sisällissodassa vuonna 1918 ei ole tutkittu kovinkaan laajasti, mutta sen toiminnasta on kuitenkin luotu varsin kattava kuva. Tämä luku tukeutuu erityisesti Ilkka Huhdan toimittaman teoksen *Sisällissota ja kirkko 1918* (2009) artikkeleihin sekä Aleksii Halmeen pro gradu -tutkielmaan ”*Uskonto puoluepyyteiden palveluksessa*” – *Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien suhde kirkkoon ja uskontoon Suomen sisällissodan aikana 1918* (Helsingin yliopisto 2011).

---

¹⁵¹ Linz 1991, 163.

¹⁵² Linz 1991, 163-164.

1900-luvun alun Suomessa kirkon institutionaalista asemaa on pidetty erittäin vahvana. Käytännössä kaikki kuuluivat kirkkoon eikä kirkon virallista asemaa kiistetty.¹⁵³ Myös työväestö osallistui uskollisesti kirkolliseen elämään, eivätkä varsinkaan maaseudun työväenyhdistykset käsitelleet kriittisesti uskontoon tai kirkkoon liittyviä asioita ennen suurlakkoa vuonna 1905. Oikeastaan vasta suurlakon yhteydessä kysymykset kirkon erottamisesta valtiosta ja uskonnonvapaudesta nousivat ensimmäistä kertaa vakavampaan keskusteluun. Kirkon voi nähdä politisoituneen avoimesti vuoden 1917 eduskuntavaaleissa, jolloin osa papistoa teki vastoin arkkipiispan kieltoa näkyvää työtä ei-sosialististen puolueiden voiton takaamiseksi.

Virallisen kirkon asenne sisällissotaan oli selvä. Kirkko oli valkoisten ja hallituksen puolella ja tuomitsi kapinan. Kuitenkaan papisto ei toiminut kovinkaan aktiivisesti valkoisten puolella, sillä vain noin 50 pappia oli mukana suojeluskunnissa ja valkoisen armeijan sotilaspappeina toimi toiset 50. He edustivat kymmenettä osaa Suomen papistosta. Sodan jälkeen Suomessa vakiintui pitkäksi aikaa näkemys ”kristityistä valkoisista ja jumalattomista punaisista”, mutta vastakkainasettelu oli Haapalan mukaan ennemminkin seurausta poliittisista rintamista ja sosiaalisista eroista, ei niinkään maailmankatsomusten kuilusta.¹⁵⁴

1800-luvun lopulla muodostunut työväenliike pyrki aluksi sivistyneistön tukeman wrightiläisen linjan mukaisesti estämään työnantajien ja työntekijöiden välisten suhteiden kärjistymistä. Kuitenkin myöhemmin liikkeen omaksuttua radikaalimpia, yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen uudistukseen tähtääviä tavoitteita, katsoivat kirkon vanhaluterilaiseen yhteiskuntanäkemykseen nojanneet papit ja piispat kyseiset muutospyrkimykset jonkinlaisena nousuna jumalaa vastaan. Lisäksi kirkon johdon Saksasta saamat vaikutelmat työväenliikkeen kirkon- ja kristinuskonvastaisuudesta vaikuttivat siihen, että useat kirkon johtajat esittivät jyrkän kielteisiä lausuntoja työväenliikkeestä. Kirkon edustajat olivat Halmeen mukaan ”vakuuttuneet työväenliikkeen jumalattomuudesta jo ennen kuin sosialismi oli edes vakiintunut suomalaisessa työväenliikkeessä”.

Kirkon kielteinen suhtautuminen aiheutti vastareaktioita työväenliikkeessä. *Työmies*-lehdessä alkoi 1890-luvun puolivälissä kirkon ja papiston vastainen kirjoittelu. Kirkon oppi ja ”alkuperäinen” kristinuskko haluttiin erottaa toisistaan - ainoastaan jälkimmäisen katsottiin olevan sopusoinnussa työvä-

---

¹⁵³ Uskonnonvapauslaki tuli voimaan vasta 1922, jolloin kirkosta eroaminen tuli ensimmäistä kertaa mahdolliseksi.

Kuitenkin Huhta (2009, 12; sekä 2008, 8) on osoittanut, että tuolloin sisällissodan punaisten osaltakin kirkosta eroaminen oli vähäistä.

¹⁵⁴ Haapala 2009d, 20-21; Hartikainen 2008, 137 ja 151.

enliikkeen edustamien aatteiden kanssa. Kuitenkin on muistettava, että kirkon ja papiston vastainen mieliala oli 1900-luvun alkuun menessä levinnyt vasta suppean kärkiryhmän keskuuteen.¹⁵⁵

SDP:n vuoden 1903 periaateohjelmassa (Forssan ohjelma) vaadittiin uskonnon julistamista yksityisasiaksi, kirkon erottamista valtiosta sekä uskonnonopetuksen lakkauttamista kouluista. Vaatimuksen taustalla oli näkemys valtiokirkosta kapitalistisen yhteiskuntajärjestyksen tukipilarina, joka esti sosialistien yhteiskunnallisten pyrkimysten toteutumisen. Pykälästä oli kokouksessa keskusteltu runsaasti, ja sitä oli vastustanut kolme työväenyhdistystä. Tämän voi tulkita osoittavan, ettei kirkon- ja uskonnonvastaisuus ollut vielä lyönyt itseään läpi työväenliikkeen aktiivijoukoissa. Papiston- ja kirkonvastaista mielialaa oli lähinnä kaupunkien ja teollisuuskeskusten teollisuustyöväen keskuudessa, mutta vuoden 1905 suurlakon myötä se levisi myös maaseudulle, jossa perustettiin lisäksi lukuisia uusia työväenyhdistyksiä.¹⁵⁶

Kirkon katsottiin edustavan vanhaa taantumuksellista järjestelmää. Tyytymättömyys kirkkoa kohtaan purkautui kun vuonna 1917 uskontokysymys nousi esiin ja monin paikoin järjestetyissä kansalliskokouksissa vaadittiin kirkon ja valtion eroa sekä uskonnonopetuksen lakkauttamista Forssan ohjelman mukaisesti. Osa sivistyneistöä oli erkaantunut kirkon opeista jo vuosisadan vaihteessa, mikä näkyi kulttuuriväen ja eliitin maailmankatsomuksellisenä epävarmuutena.¹⁵⁷

Puoliksi sosialidemokraateista ja puoliksi porvallisista puolueista kootulla Oskari Tokoin senaatilla oli selkeä kirkon ja valtion eroon tähtäävä linja ja se asetti komiteat valmistelemaan uskonnonvapautta sekä kirkon ja valtion eroa. Molempien jäseniksi tuli useita hyvin kriittisesti kirkkoon suhtautuneita. Kesällä 1917 eduskunta hyväksyi jumalanpilkkua ja jumalan pyhän sanan, uskontokuntien oppien, sakramenttien ja kirkollisten tapojen pilkkaamista koskevien säännösten poistamisen rikoslaista sekä lievennykset uskonnonharjoitusta suojeleviin pykäliin. Esitys sai huomattavaa kannatusta myös porvarillisilta ryhmiltä. Papisto näki toimet järjestelmällisestä kristinuskon ja kirkon halveksunnasta lähteneiksi.¹⁵⁸

Syksyn 1917 eduskuntavaaleissa kirkko oli ensi kertaa porvarillisten puolueiden kampanjoissa puolustettavien arvojen joukossa. Lisäksi vaalilistoilla oli ennennäkemätön määrä pappeja, jotka olivat puolueiden kampanjoissa näkyvästi mukana. Kirkollinen vaalikampanja kärjisti sosialidemokraatti-

---

¹⁵⁵ Halme 2011, 13-14.

¹⁵⁶ Halme 2011, 14-16.

¹⁵⁷ Mustakallio 2009, 26 ja Haapala 2009d, 20.

¹⁵⁸ Halme 2011, 19.

en ja kirkon suhteita. Kampanjalla ei kuitenkaan ollut kirkon johdon tukea takanaan, ja erityisesti arkkipiispa Gustaf Johansson sekä Savonlinnan piispa Otto Immanuel Colliander tuomitsivat aktiivisuuden ankarasti. Piispojen mukaan kirkon pyhyys tahriutui pappien politiikkaan sekaantumisen mukana – piispat pelkäsivät kirkon leimautumista ja pitivät kampanjaa ”niin perusteiltaan kuin seurauksiltaan arveluttavana”.¹⁵⁹

Kirkon piirissä puhuttiin veljessodasta, ja vuoden 1918 tapahtumat nähtiin ”veljesten” kääntymisenä toisiaan vastaan, kun samaan aikaan kirkko tuki aktiivisesti valkoista osapuolta. Onko arvioitava, että kirkko hajosi sisällissodan yhteydessä? Tapahtuiko kirkolle sama kuin koko vanhalle yhteiskuntajärjestykselle? Haapala on todennut, että sisällissodassa ”kansankirkko” instituutiona hajosi samalla tavalla kuin yhteiskunnan muutkin instituutiot. Tämä oli aivan luonnollista silloisessa yhteiskunnallisessa kriisissä, mutta ei kuitenkaan välttämätöntä. Kirkon hajoaminen oli siis Haapalan mukaan osa yhteiskunnan hajoamista.

”Kun yhteiskunta hajoaa, se tarkoittaa, että ennen kaikkea yhteiskunnan instituutiot, joiden varaan järjestys on rakennettu, menettävät legitimitettinsä ja toimintakykynsä. Kirkko oli keskeinen ja arvostettu suomalaisen yhteiskunnan ja identiteetin instituutio. Kun sekin ”hajosi”, kyse ei olekaan sivuseikasta, poliittisen kuohunnan pärskeistä, vaan suuremmasta asiasta: kirkon hajoaminen oli osa sitä tapahtumaketjua, prosessia, jonka päässä oli sisällissota. Tämä hypoteesi ei tee kirkosta ”syyllistä” sotaan, mutta muistuttaa, ettei se ollut ulkopuolinenkaan. Kirkko oli osa arkea, jossa ihmiset elivät ja ratkaisunsa tekivät.”¹⁶⁰

Valtionkirkon hajottua kirkko asettui valkoisten puolelle punaisia vastaan. Kirkon asema kansalaisten silmissä muuttui. Esimerkiksi työväenliikkeen kirkonvastaisuus kiihtyi poliittisen kriisin edetessä. Valtionkirkon katsottiin tukevan porvarillista yhteiskuntaa ja valtionkirkon jumalan katsottiin olevan yksinomaan rikkaiden jumala – uskonnon ja kirkon antamaa oikeutusta eriarvoisuudelle ei hyväksytty. Kuitenkaan tätä kirkonvastaisuutta ei voida pitää niinkään kristinuskon vastaisuutena, vaan ennemminkin katsottiin, että kirkko oli pettänyt oman asiansa eli kansan asian.¹⁶¹

On arvioitu, että punaisen kansanvaltuuskunnan tavoitteena oli saattaa valtio uskonnollisesti neutraaliksi. Kansanvaltuuskunnan toimenpiteet tähtäsivät lähinnä uskonnollisten yhdyskuntien aseman yhdenmukaistamiseen ja uskonnon ”yksityistämiseen”. Luterilaisen kirkon erityisasema haluttiin murtaa ja saattaa kirkko samanlaiseen asemaan muiden uskonnollisten ryhmien kanssa. Punaisten tavoitteissa korostettiin nimenomaan maailmankatsomuksellisesti neutraalia tieteellisyyttä. Ta-

---

¹⁵⁹ Halme 2011, 20.

¹⁶⁰ Haapala 2009d, 17-19

¹⁶¹ Haapala 2009d, 20; Halme 2011, 37.

voitteena oli uskonnonvapaus, ei uskonnollisten ryhmien kieltäminen. Ajatukseltaan sen voi katsoa edustaneen Tokoin senaatin uskontoasianreformin tavoitteita.¹⁶²

Suomessa papisto ei kuitenkaan koskaan joutunut kapinoinnin erityiseksi kohteeksi vastaavalla tavalla kuin Espanjassa. Aktiivisiin toimiin seurakuntien toiminnan rajoittamiseksi ryhdyttiin Suomessa varsin harvoin. Kun Espanjan sisällissodassa tasavaltalaiseen sotapropagandaan kuului myös uskonnonvastainen kampanja, Suomessa kapinointi kohdistui suurimmaksi osaksi muualle. Espanjan sisällissodan aikana surmattiin yhteensä liki 6 000 katolista pappia, munkkia tai nunnaa ja tuhansia kirkkoja tuhottiin. Suomessa sodan aikana 31 pappia pidätettiin ja 10 tapettiin; 82 pappilaa ryöstettiin ja kymmenen poltettiin. Tämän lisäksi kirkollisia toimituksia häirittiin kaikkiaan 55 seurakunnassa. Luvut ovat kuitenkin suhteellisen pieniä tuhannen papin ja yli 500 seurakunnan maassa. Lisäksi surmatut papit olivat avoimesti vastavallankumouksellisia – tai heitä ainakin epäiltiin sellaisiksi – ja näin ollen punaisilla oli ideologinen motiivi luokkavihollisten surmaamiseen.¹⁶³

Sisällissodan sytyttyä kirkon ja pappien keskuudessa oli epätietoisuutta, miten alkaneeseen sisällissotaan tulisi suhtautua. Vaikka papiston sympatiat olivat käytännöllisesti katsoen kokonaan valkoisten puolella, aseisiin tarttuminen oli sille kuitenkin vieras ajatus. Yleisesti ottaen papit vapautettiin virkatehtäviensä vuoksi asepalveluksesta sekä valkoisella että punaisella puolella. ”Ase kädessä valkoista Suomea puolustamaan” lähti vain kolme pappia. Lisäksi suojeluskunnassa vartiopalvelusta suoritti puolenkymmentä pappia ja viitisenkymmentä pappia oli mukana perustamassa paikallista suojeluskuntaa tai osallistui sen toimintaan. Myöhemmin keväällä 1918 valkoiseen armeijaan perustetun kenttäpappijärjestelmän palkkalistoilla oli yhteensä 36 pappia. Kenttäpappeina toimineita oli kuitenkin de facto enemmän, koska osalle papeista maksettiin palkka heidän kotiseurakunnastaan. Punakaartin aseelliseen toimintaan osallistui ainoastaan yksi pappi, mutta yhteistyöstä punaisten kanssa epäiltiin yhteensä neljää pappia.¹⁶⁴

Sodan jälkeen kirkko osallistui yhteiskunnan jälleenrakennukseen, edelleen, ”valkoiselta puolelta”. Pappeja tarvittiin suojeluskuntien kasvatustehtävissä, henkisinä valmentajina. Papisto osallistui myös erilaisiin suojeluskuntien juhlallisuuksiin: valatilaisuuksiin ja vuosijuhliin. Lisäksi kirkon apua käytettiin punavankien ja punaorpojen kasvattamiseen.¹⁶⁵

---

¹⁶² Halme 2011, 35-36 ja 56. Ks. myös Kena 1977, 63.

¹⁶³ Huhta 2009, 9-10; Haapala 2009d, 21. Ks. myös Halme 2011, 47 ja 49.

¹⁶⁴ Halme 2011, 44-45.

¹⁶⁵ Tikka 2009b, 136.

Kirkon näkökulmasta punaiset naiset olivat hylänneet luterilaisen opetuksen määrittelemän kutsu-
mustehtävän, ”jossa naisten tuli palvella Jumalaa perheenemäntinä, vaimoina, äiteinä, tyttärinä ja
palvelijattarina”. Punaisella puolella toimineitten naisten katsottiin aiheuttaneen kansallisen häpeän,
ja valkoinen osapuoli leimasi heidät neljään kategoriaan: asekaartilaisiksi, agiteeraaviksi äideiksi,
ryssänmorsiamiksi ja lemmensisariksi. ”Siveettömät punaiset naiset” eivät olleet voittaneiden mie-
lestä kyvykkäitä kasvattamaan lapsia – päinvastoin, lapset tuli pelastaa heiltä. Punaisten äitien rak-
kauden voimaan ei enää luotettu tai uskottu. Sodan jälkeen suunniteltiin kristillisten järjestöjen
ylläpitämiä kasvatustaitoksia, joihin sijoitettaisiin orvot ja lapset, joilla katsottiin olevan huono äiti.
Punaorpojen sijoittaminen ei kuitenkaan toteutunut suunnitellussa laajuudessaan, ja enemmistö pu-
naorvoista jäi äitiensä luokse. Asiaan vaikutti myös punaorpojen määrä. Eivät he olisi mahtuneet
muutamaan kasvatustaitokseen. Sodan jälkeen punaorpoja kuitenkin huostaanotettiin ja sijoitettiin
sijaiskoteihin, jopa niinkin kauaksi kotoa kuin Ruotsiin saakka.¹⁶⁶

Kirkon kasvatustehtävä ulottui myös vankileireille, mutta nälkäkuoleman partaalla hoippuvia tut-
kintovankeja ei kuitenkaan ollut helppoa herättää kiinnostumaan uskonnollisista kysymyksistä.
Paitsi leirien katastrofaliset olosuhteet, myös määrärahojen puute häiritsi kasvatustyötä. Leireillä
työskennelleet papit kokivat tilanteen kauhistuttavaksi, ja pyysivät turhaan parannuksia leirien joh-
toportaalta, jopa valtionhoitaja P. E. Svinhufvudilta. Parannuksia odoteltaessa elokuussa 1918 pi-
dettiin yhteensä 1 560 jumalanpalvelusta, 200 esitelmää, 5 600 yksityiskeskustelua ja annettiin rip-
pikouluopetusta 120 oppilaalle.¹⁶⁷

Sodan jälkeen kirkon virallinen kanta ei jäänyt epäselväksi. Vallankumouksellisuus tulkittiin juma-
lan tahdon vastaiseksi toiminnaksi. Arkkipiispa Gustaf Johanssonin mukaan sosialismi oli levittä-
ytynyt ”viruksen tavoin kansakuntaan ja sairastuttanut kansan sielun”. Sairauden edetessä anarkia ja
väkivalta olivat puhjenneet, kun sairastunut osa kansasta oli luopunut jumalasta. Näin ollen sisällis-
sota olikin arkkipiispan mielestä looginen seuraus sille, että jumalan tahto oli syrjäytetty ja kansa-
laiset olivat ”perusteettomasti vaatineet itselleen oikeutta osallistua valtiolliseen toimintaan”.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Markkola 2009, 67 ja 75-77; Kaarninen 2009a, 87-88; Kaarninen 2009b, 366.

¹⁶⁷ Pekkalainen 2009, 101 ja 109.

¹⁶⁸ Huhta 2008, 7.

3.3.2. Kirkko Espanjan sisällissodassa

Toisin kuin Suomessa, Espanjassa on kirkon roolia sisällissodassa tutkittu paljon. Osittain tämä johtuu siitä, että vuosien 1936–1939 aikana Espanjan katolinen kirkko joutui ”osalliseksi” sotaan paljon laajamittaisemmin kuin Suomen kirkko vuonna 1918. Erilaisia tutkimuksia ja selvityksiä on tehty runsaasti. Keskeisiä teoksia tämän luvun osalta ovat José Sánchez Herreran *Historia de la Iglesia en España e Hispanoamerica. Desde sus inicios hasta el siglo XX.* (2008); Gonzalo Redondon *Historia de la Iglesia en España 1931–1939. Tomo II La Guerra Civil (1936–1939).* (1993) sekä Vicente Cárcel Ortín *Historia de la Iglesia en la España contemporánea.* (2002).

Teokset on valittu lähteiksi sillä perusteella, että Sánchez Herrera ja Redondo ovat molemmat historian professoreita ja kirjat kattavia historiantutkimuksia Espanjan kirkon historiasta. Cárcel Ortín teoksessa sen sijaan näkyy varsin selvästi kirjoittajan tausta (Cárcel Ortí on paitsi kirkkohistorian tutkija, myös paavin nimeämä prelaatti ja piispainkokouksen kirkkoherra), ja näin ollen teokset antavat siis keskenään varsin erilaisia näkökulmia aiheeseen. Lisäksi Juan J. Linzin vuonna 1991 *Daedalus*-lehdessä ilmestynyt artikkeli *Church and State in Spain from the Civil War to the Return of Democracy* on merkittävä lähde tämän luvun osalta.

Sotaa edeltävinä vuosina Espanjassa oli jatkuva uhka mahdollisesta kommunistisesta vallankumouksesta (jonka uskottiin seuraavan Venäjän vuoden 1917 esimerkkiä). Toisaalta pelättiin armeija-johtoista kansannousua ja valtavaa uskonnollista vainoa. Redondon mukaan Espanjan sisällissodalla olikin monta erilaista lähtölaukausta, monta erilaista näkökulmaa. Espanjan sisällissota oli yhtäältä kansallinen kapina, toisaalta uskonnollinen vaino ja kolmannesta näkökulmasta yhteiskuntapoliittinen, kulttuurinen sota joka repi maan.¹⁶⁹

Espanjan sisällissota sai alkunsa monesta eri tekijästä, poliittisista, sotilaallisista, diplomaattisista, sosiaalisista ja uskonnollisista kysymyksistä. Sánchez Herreran mukaan mitään näistä näkökulmista ei pitäisi unohtaa tutkittaessa Espanjan sisällissotaa. Uskonnolliset kysymykset olivat nousseet jo vuosisadan vaihteessa Espanjan poliittiseen päiväjärjestykseen, sillä jo 1800-luvun lopulta lähtien oli alkanut esiintyä vaatimuksia kirkon ja valtion erottamisesta. Vuonna 1856 Espanjan Cortes salli perustuslain muutoksessa ensimmäistä kertaa muiden kuin katolisen uskonnon yksityisen harjoittamisen. Yhtenä tämän muutoksen tekijänä oli ensimmäisen tasavallan presidentti Emilio Castelar

---

¹⁶⁹ Redondo 1993, 12.

(1832–1899), jonka mukaan ”valtiolla ei ole, valtiolla ei tulisi olla, eikä valtiolla voi olla uskontoa”. Vuonna 1868 perustuslakia muutettiin jälleen, tällä kertaa korostamaan katolisen kirkon ja valtion yhteyttä. Kuitenkin tasavaltalaiset jatkoivat valtion ja kirkon täydellisen eron tavoittelua. Kuitenkin vielä 1920-luvullakin kirkko vastusti voimakkaasti muiden uskontojen julkista harjoittamista.¹⁷⁰

Espanjan katoliset eivät olleet juuri koskaan olleet organisoituneita poliittiseen tai sosiaaliseen toimintaan. Monista yrityksistä huolimatta esimerkiksi katolisten työntekijöiden järjestäytyminen tai oman ammattiyhdistyksen perustaminen katolisille työntekijöille ei koskaan toteutunut. Yhtenä syynä oli, että sosialistiset ammattiyhdistykset suhtautuivat varsin karsaasti kilpailuun. Espanjasta poiketen esimerkiksi Ranskassa oli vahva kristillispohjainen ay-keskusjärjestö kommunistien CGT:n (Confédération générale du travail) ja sosialistien CNT-f:n (Confédération nationale du travail) rinnalla. Sen sijaan Espanjan valtio oli suojellut katolisuutta. Järjestely oli antanut kirkolle valtaa senaatissa, varmistanut katolisen kirkon julkisen tunnustuksen, rajannut muiden uskontojen aiheuttamaa kilpailua ja turvannut kirkolle vapaan toiminnan kehittämisen.¹⁷¹

Monarkian ja myöhemmin Primo de Riveran diktatuurin aikana kirkko oli tiiviisti sidottu poliittiseen ja julkiseen elämään. Paikallisen valtarakenteen ja kirkon ”fuusiota” pidettiin luonnollisena ja itsestään selvänä, ja vasta sosiaalisen konfliktin yhteydessä, alempien luokkien noustessa puolustamaan oikeuksiaan, tämä yhteys kyseenalaistettiin ja tuomittiin illegaaliksi ja epämoraaliseksi. Huolimatta kansan uskonnollisuudesta, kirkko koettiin valtaapitävien rikkaiden ja etuoikeutettujen liittolaiseksi. Toinen merkittävä syy kirkon kyseenalaistamiselle löytyi tieteestä ja kulttuurista, Espanjan henkistä takapajuisuutta muihin läntisiin valtioihin selitti pitkälti kirkon konservatiivinen asennoituminen tiedettä ja kulttuuria kohtaan. Kirkko esimerkiksi valvoi kaikkea opetusta, ja ”varjeli suojellen koko kansan ajatuksia polttamalla kirjat ja pitämällä uskonnollisen ja poliittisen väääröoppi-suuden poissa”.¹⁷²

Kun katolisia arvoja puolustaneet poliittiset voimat kokivat tappion vuoden 1931 vaaleissa, loi se samalla tilaisuuden antiklerikalismiin (kirkkokritiikin) ja uskonnonvastaisuuden nousulle ja 1930-luvun edetessä antiklerikalismi alkoi saada yhä enemmän kannatusta kansalaisten joukossa. Yksi vaalit voittaneiden tasavaltalaisten reformien peruspilareista oli sekularisaation kehittäminen. Uuden perustuslaillisen järjestyksen tehtävänä oli suojella ajattelun ja mielipiteen vapautta ja vähentää

---

¹⁷⁰ Sánchez Herrero 2008, 401; Braden 1934, 209–212.

¹⁷¹ Linz 1991, 159–160.

¹⁷² Linz 1991, 160–162; Beevor 2006, 41.

katolisen kirkon painoarvoa poliittisesta päätöksenteosta ja heikentää sen roolia julkisena moraalin-vartijana. Kaikkiaan 468 perustuslakivaliokunnan jäsenestä 371:n voidaan nähdä olleen uskonnon-vastaisia. Lisäksi tasavallan presidentti Alcalá Zamora painotti kuutta asiaa uudessa perustuslaissa: elinkeinovapautta, kokoontumisvapautta, omaisuudensuojaa, koulutuksen vapautta, yhdistymisva-pautta ja uskonnonvapautta. Kun ”punainen vallankumous” annettiin Espanjan massoille, niin Lin-zin mukaan koulutuksen vapaus (*la Institución Libre de Enseñanza*) annettiin johtajille ja esimiehil-le. Kevään 1931 aikana esimerkiksi koulujen pakollinen uskonnonopetus muutettiin vapaaehtoisek-si.¹⁷³

Kirkko ja erityisesti Vatikaani suhtautuivat muutoksiin karsaasti, ja esimerkiksi kardinaali Eugenio Pacelli (myöhemmin paavi Pius XII) ehdotti, että espanjalaiset seuraisivat saksalaisten jalanjäljissä muodostaen kaikista katolisista yhteisen puolueen tai vastavoiman kommunismia vastaan. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista 1930-luvun Espanjassa, jossa katoliset jakautuivat monarkisteihin, fasisteihin, karlisteihin, tasavaltalaisiin, liberaaleihin, autonomian kannattajiin ja separatisteihin. Cárcel Ortín mukaan jo vuodesta 1931 alkaen luotiin kirkonvastaista ilmapiiriä, jossa suosittiin kir-konvastaisia hyökkäyksiä eikä tuomittu hyökkäyksiin syyllisiä.¹⁷⁴

Kirkon lähestymistapaa talouteen ja sosiaalisiin kysymyksiin kritisoitiin taantumukselliseksi ja kirkkoa syytettiin kielteisyydestä kulttuuria ja intellektuellia toimintaa kohtaan. Kirkon koettiin liittoutuneen etuoikeutettujen luokkien kanssa eikä sen uskottu välittävän sosiaalisista ongelmista. Vuonna 1931 pääministeri Manuel Azaña ilmoitti, että Espanja oli lakannut olemasta katolinen (*Espanña ha dejado de ser católica*).

Espanjan uskonnonvastaiset intellektuellit eivät tukeutuneet väkivaltaan, päinvastoin he pyrkivät välttämään sitä. Heille tärkein ”ase” oli ”tunkeutua espanjalaisten aivoihin opetuksen ja koulutuksen avulla”, kuten Cárcel Ortí on muotoillut. Toisin sanoen, vaikka suurin osa yliopistojen ja koulujen opiskelijoista ja henkilökunnasta pyrkikin edistämään separatismia, uskoivat he kuitenkin ennem-min kynään kuin miekkaan aseena. Yleinen antiklerikalismi oli kuitenkin pitkälti tunnepohjaista ja väkivaltaista. Tämä ilmeni erilaisina väkivallan purkauksina kirkonväkeä kohtaan. Jo ennen sotaa alettiin luoda ”kauhun ilmapiiriä” (un clima de terror), jonka pääkohteeksi kirkko asetettiin.¹⁷⁵

---

¹⁷³ Linz 1991, 160; Sánchez Herrero 2008, 390-392.

¹⁷⁴ Sánchez Herrero 2008, 386; Cárcel Ortí 2002, 169.

¹⁷⁵ Linz 1991, 160; Sánchez Herrero 2008, 400-402.

Kuitenkin on myös muistettava, että katolisen kirkon vallanpitäjät olivat ilmaisseet vihamielisyytensä tasavaltaa ja tasavaltalaisia kohtaan viimeistään vuodesta 1931. Yleinen vihamielisyys kirkkoa kohtaan kärjistyi ensimmäisen kerran, tähän nähden myöhään, vuoden 1934 tapahtumien aikana, jolloin 37 pappia ja pappiseminaarilaista surmattiin. Mutta varsinaisesti vasta vuoden 1936 pronunciamiento laukaisi vainot. Uskonnonvastaisuus ei kuitenkaan kytenyt ainoastaan vasemmiston piirissä, sillä Francon falangistit näkivät myös Vatikaanin vaikutuksen Espanjan sisäpolitiikassa uhkana, ja tunsivat tästä syystä epäluuloa sekä CEDA:a että kirkkoa kohtaan. Kansannousu muotoutuikin Linzin mukaan lopulta jonkinlaiseksi ristiretkeksi.¹⁷⁶

On arvioitu, että kirkon ja kansan välien kiristymisen syynä oli paitsi pitkään ratkaisemattomana ollut kysymys kirkon ja valtion välisistä suhteista, myös se, että 1930-luvulla kirkon asetuttua jollekin kannalle sosiaalipoliittisissa kysymyksissä, syntyi julkisyhteisöissä välittömästi voimakkaita reaktioita asian puolesta tai sitä vastaan. Cárcel Ortí on kritisoinut historioitsijoita, sekä espanjalaisia että ulkomaalaisia, myös siitä, että kirkon on nähty taistelleen sisällissodan molempia osapuolia vastaan – Cárcel Ortín mukaan tulisi muistaa, että vain kuusi kuukautta ennen sisällissodan alkua valtaan päästetty kansanrintama todellisuudessa johti Espanjan sosiaaliseen kaaokseen ja kontrolloimattomaan väkivaltaan.¹⁷⁷

Redondon mukaan voidaan kiistattomasti todeta, että Espanjan sisällissodan alkuun vaikuttivat huomattavasti uskonnolliset kysymykset.¹⁷⁸ 1930-luvulla valtaosa espanjalaisista oli katolisia, ja näin ollen onkin mielenkiintoista, kuinka laajalti väkivaltainen antiklerikalismi vaikutti sisällissodan aikana. Sodan aikana ilmeni erityyppisiä jännitteitä. Erilaisia vastakkainasetteluja sodassa edustivat perinteisen tasavaltalaiset – kansallismieliset -asetelman lisäksi myös muun muassa katoliset – ei-katoliset, Espanjan kansallismieliset – baskinationalistit mutta myös katoliset – katoliset. Suomen tavoin myös Espanjassa sisällissotaa voi tässä mielessä kutsua myös veljessodaksi. Cárcel Ortí pitää Espanjan sisällissota yhtä lailla paitsi sosiaalis-poliittisena konfliktina, myös uskonnollisena sotana ja ”ristiretkenä”.¹⁷⁹

Kaikki katoliset espanjalaiset eivät siis suinkaan kannattaneet Francon kansallismielisen armeijan kansannousua, vaan osa katolisista espanjalaisista pysyi uskollisina tasavaltaisille instituutioille, monet muut (joita kutsutaan tässä yhteydessä usein ”sosiologisiksi katolisiksi”, *católicos so-*

---

¹⁷⁶ Linz 1991, 161-163; Beevor 2006, 81.

¹⁷⁷ Cárcel Ortí 2002, 8.

¹⁷⁸ Redondo 1993, 9-10.

¹⁷⁹ Cárcel Ortí 2002, 11.

ciológicos) taas eivät koskaan nousseet oppositioon uskontoaan kohden, vaan ennemminkin oppositioon kansallismielisten kapinaa vastaan. Monilla oli vaikeuksia tuntea sympatiaa Francon joukkoja kohtaan: suhtautuminen kapinaa kohtaan oli Redondon mukaan useimmiten vastenmielisyyttä tai tympääntymistä. Perinteisesti sosialisteilla ei varsinaisesti ollut ollut historiallisesti kiinnostusta uskonnollisiin kysymyksiin, sillä he kokivat luokkataistelun lähinnä porvariston ja työläisten väliseksi. Sen sijaan anarkistit ilmaisivat antikleristisiä ja uskonnonvastaisia mielipiteitä.¹⁸⁰

Suurella osalla kansalaisista oli kolmekymmentäluvun aikana herännyt näkemys, että kirkon ei tule olla osallinen julkisessa elämässä, eikä sillä pitäisi olla mitään sanottavaakaan julkiseen elämään. Redondon mukaan tämän voidaan nähdä olleen yksi selitys sille, miksi Espanjassa koettiin sisällissodan aikana katolisen kirkon ja uskonnon vaino (yleisesti tästä käytetään nimitystä *la persecución*). Kun kansalaiset halusivat kirkon pois julkisesta elämästä ja politiikasta, niin ymmärrettävästi kirkon piiristä tähän ei suostuttu, vaikka sodan aikana kansan toiveet kirkon ja valtion erottamisesta radikalisoituivat ajatukseksi, että kirkon tulisi hävitä kokonaan.¹⁸¹

Cárcel Ortí asettaa tutkimuksessaan syyllisiksi vainoon vallankumoukselliset¹⁸² poliitikot, jotka pääasiassa olivat ateisteja tai agnostikkoja, ja näin ollen myös antiklerikalisteja. Hänen mukaansa nämä poliitikot olivat vastuussa ideologiasta, joka johti vainoon. Useimmassa tapauksessa inhottavimpia tekoja tekivät puolueiden ja ammattiyhdistysten kaikkein radikaaleimmat tukijat. Kuitenkin aatteen johtavat poliitikot olivat Cárcel Ortín mukaan moraalisessa vastuussa teoista.¹⁸³

Kenraalikapinan manifesteissa uskontoa ei nostettu motiiviksi, vaan joukkoja kannustettiin lähinnä pelastamaan perhe, sivilisaatio ja isänmaa. Kuitenkin esimerkiksi Emilio Mola, kansallismielisten komentaja, totesi: ”Olemme katolisia, mutta kunnioitamme niitä uskomuksia [uskontoja] jotka eivät ole [katolisia]. Uskomme että kirkon tulee olla erillään valtiosta kaikkien molempien toimijoiden eduksi”.¹⁸⁴

Edellä esitetyn perusteella tutkijoiden kesken ei ole kiistaa kirkon roolista ennen kapinaa. Se ei osallistunut kansannousuun tai liittynyt kansallismielisten puolelle, vaan itse asiassa papisto pysyt-

---

¹⁸⁰ Redondo 1993, 15; Linz 1991, 161.

¹⁸¹ Redondo 1993, 16-17.

¹⁸² Oletettavasti Cárcel Ortí viittaa tällä vasemmistopoliitikkoihin, jotka kuitenkin eivät olleet vallankumouksellisia, vaan vallanpitäjiä. Käsitteellisesti tässä tulisi siis viitata tasavaltalaisiin eikä vallankumouksellisiin, joita de facto kansallismieliset Francon joukot olivat.

¹⁸³ Cárcel Ortí 2002, 170-171.

¹⁸⁴ “Somos católicos pero respetamos las creencias religiosas de quienes no lo son. Creemos que la Iglesia debe estar separada del Estado para beneficio de ambas instituciones”. Sánchez Herrero 2008, 402.

teli varsin hiljaisena koko alkuvuoden 1936. Kuitenkin heinäkuun puolella, pian kapinan alettua, piispat alkoivat manifestoida kansannousun puolesta. Lisäksi katolisen äärikonservatiivisen Opus Dein on todettu tukeneen Francon joukkoja. Myös kansallismielisten näkökulma uskuntoon muuttui ilmapiirin muutoksen myötä, ja esimerkiksi Mola ilmoitti todellisen Espanjan olevan katolinen Espanja (*verdadera España, la católica España*).¹⁸⁵ Franco pyhitti katolisen uskon valtion uskonnoksi, mutta pyrki välttämään tilannetta, jossa uskonto olisi saavuttanut sosiaalisen ja poliittisen ylivalan.¹⁸⁶

Uskonnollinen vaino syntyi siis sosiaalisen vallankumouksen yhteydessä tai sisällä. Espanjan sosiaalisen rakenteen ja vuoden 1936 yhteiskuntapoliittisen tilanteen radikaalin muutoksen ensimmäisenä askeleena nähtiin, että kirkko poistettiin espanjalaisesta elämästä Neuvostoliiton esimerkin mukaisesti. Pappien ja uskovaisten vainoa vastustaneet pyrkivät tuomaan esille, että kirkolla ei ollut mitään tekemistä armeijan johtaman kansannousun suunnittelussa tai toteutuksessa. Vastalauseita ei juurikaan kuultu – tai kuunneltu. Uskonnollinen vaino oli vahvimmillaan Espanjassa sisällissodan ensi kuukausien aikana kesällä 1936.¹⁸⁷

Espanjan sisällissodan aikaista uskonnollista vainoa on pidetty suurimpana Espanjan kirkkoa koskaan kohdanneena tragediana. Vuoden 1936 elokuussa päivittäin keskimäärin 70 henkilöä päivittäin menetti henkensä uskontonsa takia. Kaikkiaan uskonnollisessa vainossa menehtyi 6 832 henkilöä, joista 13 piispaa, 4 184 hiippakuntien pappia tai pappiseminaarilaista (noin yksi seitsemästä), 2 356 munkkia (noin yksi viidestä) sekä 283 nunnaa (noin kolme prosenttia). Kiistatonta tilastoa siitä, kuinka monta henkilöä menetti henkensä Espanjan sisällissodassa pelkästään uskuntoon liittyvistä syistä, ei ole. Määrän on arveltu olevan noin 20 000. Myöhemmin useita vainon uhreja on julistettu katolisen kirkon pyhimyksiksi, ja edellinen paavi Johannes Paavali XVI julisti lähes 500 uhria autuaaksi vuonna 2007. Lisäksi noin tuhat Espanjan sisällissodan uskonnollisen vainon uhria odottaa vielä Vatikaanin päätöstä autuaaksi julistamisesta.¹⁸⁸

Tasavaltalaisten hyökkäyksiä papistoa ja kirkkoa vastaan on paheksuttu ja erityisesti ulkomailla. Tutkimuksen perusteella katolisen kirkon poliittinen rooli oli vielä 1930-luvun Espanjassa hyvin

---

¹⁸⁵ Tämä on mielenkiintoinen väittäjä jo siinäkin mielessä, että jo ennen sisällissotaa Espanjassa käytiin kirkossa vähemmän kuin missään muussa kristityssä maassa – alle viidesosa espanjalaisista kävi messussa ja itse asiassa melkein kaikkialla Guadarramavuoriston eteläpuoleisilla alueilla luku oli alle viisi prosenttia. Beevor 2006, 68.

¹⁸⁶ Sánchez Herrero 2008,404; Cárcel Ortí 2002, 11.

¹⁸⁷ Redondo 1993, 25-26.

¹⁸⁸ Sánchez Herrero 2008, 406. Suhteessa eniten kärsi pieni Pohjois-Espanjalainen kaupunki, Barbastro, jossa kaikkiaan 88 prosenttia papistosta surmattiin. Sama kylä menetti väestöään sodan jälkeen vielä uudelleen, kun Francon joukot vangitsivat ja teloittivat lukuisia tasavaltalaisia ja kommunisteja.

vahva ja katolinen kirkko oli, kuten Beevor on todennut, Espanjan konservatiivisten tuki ja turva ja oikeiston määrittelemän espanjalaisen sivilisaation perusta. Lisäksi liberaalit katoliset ovat myöhemmin huomauttaneet, ettei pappien tappaminen ollut pahempaa kuin se, että oikeisto tappoi jumalan nimessä vasemmistolaisia. Kansallismielisessä Espanjassa elikin pitkään ajatus ”*limpiezasta*” eli puhdistuksesta – olihan Francon perimmäinen päämäärä sisällissodassa hänen vihollistensa täydellinen tuhoaminen.¹⁸⁹

Sisällissodan jälkeen Franco palautti kirkolle kaikki sen etuoikeudet ja rikkaudet sekä vallan opetusasioihin. Kirkon valvonta palautettiin kouluihin, ja tuhansia opettajia, satoja yliopistonlehtoreita sekä professoreita puhdistettiin epäiltynä marxilaisuudesta tai juutalaisuudesta. Francon kuolema (1975), demokratiaan palaaminen ja uusi perustuslaki (1978) sekä sosialistien valtaannousu (1982) eivät Linzin mukaan olleet yhtä traumaattisia kirkolle kuin vuoden 1931 tasavaltaan siirtyminen.

Itse asiassa kirkko ei pitänyt tätä muutosta edes uhkana itselleen ja toiminnalleen. Sama koski myös vasemmistoa, erityisesti kommunistista puoluetta, jossa pyrittiin välttämään yhteenottoa kirkon kanssa viimeiseen saakka. Tilanne oli siis päinvastainen 1930-lukuun verrattuna. Vuoden 1978 perustuslaki erotti kirkon ja valtion toisistaan virallisesti. Kirkko ei halunnut enää samaistua klerikalismiin, epäsuvaitsevaisuuteen ja jäykkyyteen, eikä vasemmisto halunnut elvyttää uskonnonvastaisuuden ja uskonnonvainon haamua, jotka molemmat olivat Linzin mukaan edelleen assosioituneet 1930-luvun konfliktiin ja sisällissotaan. Nykyään Espanjan katolinen kirkko ei ole varsinaisesti epäpoliittinen, mutta se toimii niin sitoutumattomasti kuin on mahdollista.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Beevor 2006, 140, 148 ja 474.

¹⁹⁰ Linz 1991, 171-172 ja 175; Beevor 2006, 560.

4. VALTATYHJIÖSTÄ VÄKIVALTAAN: SUOMEN JA ESPANJAN TILANTEIDEN VERTAILUA TARROW’N MAHDOLLISUUSRAKENTEN KAUTTA

Pertti Haapala on todennut, että tapahtumat muuttuvat historiaksi samalla kun ne tapahtuvat. Sen jälkeen ne eivät enää muutu, mutta sen sijaan kertomus menneestä alkaa erota siitä, mitä on tapahtunut. Vähitellen kertomus erkaneeko kokemuksesta – lopulta myös muistamisesta. Historiankirjoitus alkaa kuitenkin usein vasta siitä vaiheesta, kun suuri osa on jo unohdettu. Leopold von Ranken mukaan historiankirjoittajan tärkein tehtävä onkin pyrkiä selvittämään ”*wie es eigentlich gewesen*”, mitä todella on tapahtunut ja miksi.

Tässä luvussa näkökulma muuttuu aiemmasta. Edellisissä luvuissa on hahmotettu kuvaa Suomen ja Espanjan yhteiskunnallisista oloista ennen sisällissotaa, Suomen osalta 1900-luvun alussa ja Espanjan osalta 1930-luvulla. Molempia sotia on tutkittu tapahtumahistoriallisesta näkökulmasta laajasti. Käytössä on siten ollut laaja tutkimusaineisto, joka on syntynyt vuosikymmenien kuluessa ja eri näkökulmista. Aineistosta on tämän tutkielman pohjaksi valittu sellaiset teokset, joiden avulla on voitu luoda eheä pohja kolmen teeman (talouden, kansainvälisen näkökulman ja kirkon roolin) vertaamiselle ja rinnastamiselle. Tässä luvussa pyritään selvittämään, mitä yhtäläisyyksiä Suomen ja Espanjan tilanteissa tutkimus- ja muun kirjallisuusaineiston perusteella de facto oli. Voidaanko sodista puhua samassa lauseessa, onko niiden rinnastaminen ylipäätään mielekäästä? Vastaus pyritään löytämään käyttäen teoreettisena apuna Sidney Tarrow’n mahdollisuusrakennetta.

Michael Howard on esittänyt, että kilpailevien kansojen konfliktihakuisuus johtuu aina vallasta.¹⁹¹ Näkemys on mielenkiintoinen. Voidaanko tätä ajatusta sitten jatkaa ja laajentaa koskemaan myös saman kansan sisäistä konfliktihakuisuutta? Voitaisiinko ajatusta hyödyntää myös kansallisten konfliktien ja sisällissotien tutkimukseen? Onko niissä kyse vallan ohella myös taloudellisista tai ideologisista päämääristä?

Suomen ja Espanjan tapauksissa syitä kansalliseen konfliktiin voidaan nähdä ja hakea lukuisista eri asioista (yhteiskunnan taloudellinen ja sosiaalinen tila, kansalaisten kurjuus ja köyhtyminen sekä tietysti poliittisesti räjähdysaltis kansainvälinen ilmapiiri), unohtamatta että sotien todellinen syy ja selitys oli nimenomaan, Howardiin tukeutuen, yksinkertaisesti vallantavoittelusta johtunut ideologinen törmäys.

---

¹⁹¹ Howard 1983, 8.

Ajatusta voi puolustaa myös esimerkiksi Tarrow'n mahdollisuusrakennetta hyödyntäen. Tarrow on luonut teorian selittämään kollektiivista toimintaa. Vaikka Tarrow'n teoriaa ei sinänsä ole luotu konfliktitilanteiden selittämiseen, tarkastellaan siinä nimenomaan kansalaistoimintaa murrosaikana. Murrosajastahan sisällissodassakin on kyse, joten teoriolla voidaan nähdä olevan mahdollisuuksia selittää myös sisällissodan kollektiivista toimintaa. Myös esimerkiksi Teemu Sinkkonen on tutkissaan Espanjan sisällissotaa hyödyntänyt Tarrow'n mahdollisuusrakennetta.¹⁹²

Tarrow'n mahdollisuusrakenteen mukaan viisi tekijää mahdollistaa konfliktille suotuisan tilan:¹⁹³

- 1) uusille toimijoille aukeaa mahdollisuus osallistua päätöksentekoon
- 2) vallitseva poliittinen kenttä on ryhmittymässä uudelleen
- 3) vaikutusvaltaisia liittolaisia ilmaantuu lähinnä opposition puolelle
- 4) vallitsevan eliitin yhtenäisyys rakoilee
- 5) valtion halu tai kapasiteetti tukahduttaa sitä haastavia liikkeitä vähenee

Mikäli yhteiskunnassa on vahva, legitiimi hallinto ja yhteiskunnallinen tila on vakaa, on eri organisaatioiden poliittinen strategia huomattavasti rauhanomaisempi kuin yhteiskunnassa, jossa Tarrow'n mahdollisuusrakenteen osoittamat viisi kohtaa toteutuu. Konfliktihakuinen kollektiivinen liike syntyy silloin, kun mahdollisuudet sen ajaman asian onnistumiseen vaikuttavat todennäköisiltä: kun uusilla toimijoilla on mahdollisuus osallistua päätöksentekoon ja ne saavat vaikutusvaltaisia liittolaisia vallitsevan poliittisen kentän ryhmittymässä uudelleen ja kun vallitsevan eliitin yhtenäisyys rakoilee ja kyky suojata itseään uusilta toimijoilta heikkenee.

Sotia tutkittaessa yleinen kysymys on, olisiko sota voitu jotenkin välttää, ja oliko sodan syttyminen vältettävissä oleva vai ei. Historia on tarjonnut esimerkkejä sodista, jotka ovat alkaneet varoittamatta, ilman selkeitä merkkejä tai vahvoja perusteita aggressioille. Samoin historiasta löytyy sotia, joissa konfliktin rauhanomaisen ratkaisun löytyminen ilman sotaa näyttäisi olleen mahdoton, jolloin sota on osoittautunut aikanaan välttämättömäksi seuraukseksi edeltäneistä tapahtumista. Kuinka oli Suomessa vuonna 1918 ja Espanjassa vuonna 1936?

---

¹⁹² Tarrow 1998, 71-90. Ks. myös Sinkkonen 2002, 22-25.

¹⁹³ Tarrow 1998, 77-81. Suomennukset Sinkkonen 2002, 22.

Espanjan valtiomuoto muuttui muutamassa vuosikymmenessä useaan otteeseen. Espanjassa 1700-luvulta asti vallassa ollut Bourbon-suvun monarkia palasi valtaan ensimmäisen tasavalta-kokeilun (1873–1874) jälkeen vuonna 1875 ja piti valtaa aina toisen tasavallan syntyyn vuoteen 1931 asti. Vuosien 1872–1931 aikana monarkiasta siirryttiin ensimmäiseen tasavaltaan, joka toimi hallitusmuotona kuitenkin ainoastaan runsaan vuoden ajan. Tämän jälkeen palattiin jälleen monarkiaan vuonna 1875.

Tutkittavana olevan ajanjakson monarkian loppuaikaan sijoittui Primo de Riveran sotilasdiktatuuri vuosina 1923–1930, jolloin kuningasta ei kuitenkaan syösty vallasta. De Riveran diktatuurin kaaduttua 1930 perustettiin Espanjan toinen tasavalta vuonna 1931. Toinen tasavalta kesti aina sisällissodan päättymiseen, vuoteen 1939, jolloin alkoi Francon diktatuuri. Vasta Francon kuoleman jälkeen vuonna 1975 Bourbon-suku palasi jälleen valtaan, ja siitä lähtien Espanja on ollut parlamentaarinen monarkia.

Moa on esittänyt, että Espanjan osalta ei ole suuriakaan epäilyksiä, että siirtyminen toiseen tasavaltaan vuonna 1931 tapahtui demokratian hengessä, ja että tasavallan tarkoituksena oli edistää espanjalaisten rauhanomaista rinnakkaineloa ja vapautta. Pian kuitenkin ilmeni, että kehitys johti poliittiseen epävakaisuuteen ja väkivallan polarisaatioon. Uudessa tilanteessa syntyi myös tilaisuus avoimelle sodankäynnille, vaikkakaan se ei merkinnyt sitä, että sisällissota olisi ollut deterministisesti vääjämätön. Asturian kapinalla vuonna 1934 oli merkittävä osuus sisällissodan syntyyn. Se olisi jo itsessään saattanut johtaa sotaan, kuten kapinan vallankumouksellisilla johtajilla on myöhemmin väitetty olleen tavoitteena. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, mutta vuoden 1934 kapina jakoi Espanjan kansan lopullisesti kahtia.¹⁹⁴

Vuoden 1936 Cortesin vaaleista on esitetty, että riippumatta vaalien voittajasta, olisi oppositioon jäänyt osapuoli aloittanut vallankaappauksen tai sisällissodan joka tapauksessa. Historiantutkimuksen on usein hyödytöntä jossitella, näin myös tässä tapauksessa. Mielenkiintoinen on historiantutkijoiden yleisesti hyväksymä käsitys, että sisällissota oli vääjämätön lopputulos Espanjan 1930-luvun yhteiskunnallisessa kehityksessä. On arvioitu, että huolimatta niinkin suuresta vaikutusmahdollisuudesta kuin parlamenttivaaleista, ei sisällissotaa olisi pystytty välttämään. Moan mukaan oikeisto pelkäsi erityisesti kansanrintamahallituksen mahdollisesti ajamaa Neuvostoliiton mallin mukaista sosialisointia. Mitä sosialisointi olisi de facto koskenut ja kuinka laajaa se olisi maanomistusolojen

---

¹⁹⁴ Moa 2004, 159.

lisäksi ollut, ei ole tutkielmassa käytetystä kirjallisuudesta ilmennyt.¹⁹⁵ Vuoden 1936 hävittyjen vaalien jälkeen enemmistö oikeistolaisista päätyikin sille kannalle, että demokratia ei voinut toimia Espanjassa.¹⁹⁶

Espanjassa valtatyhjiö syntyi hitaammin kuin Suomessa. Ensimmäinen merkki valtatyhjiöstä Espanjassa ilmeni tammikuussa 1930, jolloin Primo de Riveran diktatuurin hajosi. Tämä synnytti kysymyksen, joka olisi vaatinut kiireisen vastauksen: mikä voisi olla uusi poliittinen järjestelmä? Sánchez Herrero on todennut, että Espanjan oli mahdotonta palata aikaisempaan järjestelmään kuin mitään ei olisi tapahtunut, mutta toisaalta mitään uutta järjestelmääkään ei ollut tarjolla. Yleinen mielipide oli, että vanha politiikka haluttiin hylätä, ja sen myötä ”Espanjan intellektuellit” alkoivatkin valmistella tasavaltaa. Tasavallan julistaminen vuonna 1931 saikin kansan täyden tuen. Tasavaltaa ajoi myös vaalit vuonna 1931 voittanut vasemmisto.¹⁹⁷

Valtatyhjiö oli sekä Suomen itsenäistymisvaiheen että Espanjan 1930-luvun alkuvuosien poliittiselle tilanteelle yhtenäinen merkittävä tekijä. Kumpikin maa toimi tutkijoiden mukaan byrokraattisen tahmeasti eikä kenelläkään ollut viimeistä sanaa maan hallinnossa tai legitimizeettiiä kansan silmissä. Yhteistä molemmille maille oli myös, että ylin poliittinen eliitti oli menettänyt vallan käsistään, ja molemmissa maissa oltiin vaipumassa jonkinasteiseen anarkiaan.

Suomessa valtatyhjiö syntyi ensisijaisesti vuoden 1917 aikana – helmikuun vallankumouksessa keisarivalta kumottiin, jolloin heräsi myös (ensimmäistä kertaa) kysymys Suomen suuriruhtinaskunnan ylimmästä vallanhaltijasta. Ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheessa Suomessa ei ollut pysyvää hallitusta ja kymmenen vuoden aikana oli järjestetty kahdeksat eduskuntavaalit. Lisäksi itsenäisyydeltä Suomelta puuttui valtiomuoto, joka saatiin vasta sisällissodan jälkeen vuonna 1919. Suomi ei ollut parlamentaarisesti hallittu maa ennen vuotta 1918. Valtiollista toimeenpanovaltaa käyttivät hallitsijan nimittämät virkamiehet, kuten kenraalikuvernööri, ja senaatti.

Suomi oli ylhäältä alas rakentunut kansalaisyhteiskunta (top-down), mistä osaltaan johtui, että hallinto oli enemmän eliitin vallankäytön väline kuin paikallista (rahvaan) aktiivisuutta. Eduskuntaan ei kyennyt toimimaan ”normaalisti”, kun keisari rajoitti sen toimintaa hajottamalla sen lähes vuosittain. Eduskunta nousi ensimmäisen kerran vallantäyteiseksi vasta vuonna 1917 keskusvallan

---

¹⁹⁵ Ks. tarkemmin luku 2.1. s. 13; luku 2.2. s. 23 ja luku 3.1.2. s. 33-34.

¹⁹⁶ Moa 2004, 168-169.

¹⁹⁷ Sánchez Herrero 2008, 377.

hajottua helmikuun vallankumouksessa. Vuonna 1918 ei ollut olemassa suomalaista valtiollista tai poliittista parlamentaarista yhteiskuntaa. Näin ollen voidaan päätellä, että Suomen sisällissodan alkaminen oli erityisesti valtiovallan epäonnistumisen seuraus. Oma kuriositeettinsa on, voidaanko punakapinallisten sanoa nousseen laillista hallitusvaltaa vastaan, kun de facto sellaista ei vielä ollut.

Espanjassa taas oli luovuttu monarkiasta viisi vuotta ennen sisällissodan alkamista. Poliittinen tilanne oli kaikkea muuta kuin selkeä, pääministerin ja presidentin välistä hierarkiaa ja asemaa ei ollut selkeästi määriteltä. Muutaman vuoden sisällä pidetyt kolmet vaalit muuttivat Cortesin (parlamentin) voimasuhteet vaali vaalilta ja poliittinen tilanne kärjistyi sisällissodaksi kesällä 1936. Maria Ángeles Montoya Tamayo on korostanut, että nimenomaan tämä byrokraattinen sekavuus, kun vanha yhteiskuntajärjestelmä yritettiin mahduttaa uuden hallitustavan muottiin, oli pääsyy sisällissotaan ajautumiselle.¹⁹⁸

Tarrow'n konflikteille suotuisa mahdollisuusrakenne koostuu viidestä tekijästä. Konflikti on mahdollinen kun uusille toimijoille aukeaa mahdollisuus osallistua päätöksentekoon ja vallitseva poliittinen kenttä on ryhmittymässä uudelleen, vaikutusvaltaisia liittolaisia ilmaantuu lähinnä opposition puolelle, vallitsevan eliitin yhtenäisyys rakoilee sekä valtion halu tai kapasiteetti tukahduttaa sitä haastavia liikkeitä vähenee. Seuraavassa taulukossa esitellään, kuinka nämä tekijät ilmenivät lähdemateriaalin perusteella Suomessa vuonna 1918 ja Espanjassa 1936–1939.

Taulukko 1. Konflikteille suotuisan mahdollisuusrakenteen tekijöiden esiintyminen ennen sisällissotaa Suomessa ja Espanjassa.¹⁹⁹

Mahdollisuustekijät	Suomi	Espanja
Uudet toimijat päätöksentekoon	* Suurlakko 1905 * Yhteiskunnalliset uudistukset 1906	* Tasavalta 1931 * Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus 1933
Poliittisen kentän uudelleen ryhmittäminen	* Säädystä parlamentarismiin * Venäjän vallankumoukset 1917	* Monarkia → diktatuuri → tasavalta * Parlamentin voimasuhteet 1931, 1933 ja 1936
Vaikutusvaltaiset liittolaiset	* Valkoiset: Saksa ja Ruotsi * Punaiset: Neuvosto-Venäjä	* Saksa, Italia, USA * Neuvostoliitto, Meksiko, Kansainväliset prikaatit
Eliitin yhtenäisyys rakoilee ja kapasiteetti vähenee*	* Keisarin Venäjällä ei kapasiteettia * Bolševikeillä ei halua	* Cortesilla ei kapasiteettia * Maan eliitillä ei halua

* Tarrow'n mahdollisuusrakenteen neljäs ja viides tekijä on yhdistetty taulukossa

¹⁹⁸ Montoya Tamayo 2001, 121.

¹⁹⁹ Tarrow 1998, 77-81; Sinkkonen 2002, 22. Suomea ja Espanjaa koskevat tiedot koottu tutkielman kolmannen luvun perusteella.

Uusien toimijoiden mahdollisuus osallistua päätöksentekoon

Venäjän vuoden 1905 suurlakko antoi ensimmäistä kertaa mahdollisuuden kollektiiviseen toimintaan Suomen alueella ja Suomessa avautuikin ensimmäistä kertaa koko kansalle mahdollisuus osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Suurlakon saavutuksena oli eduskuntauudistus, joka sisälsi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden.

Espanjassa tasavalta avasi vuonna 1931 tien uusille poliittisille toimijoille. Poliittinen valta vaihtui 1930-luvulla käytännössä kaikkien parlamenttivaalien jälkeen. Espanja oli eurooppalaisesta näkökulmasta takapajuinen maa paitsi talouden ja teollisuuden näkökulmasta, myös monilta osin poliittisen päätöksenteon näkökulmasta. Vuonna 1931 syntynyt tasavalta loikin puitteet parlamentaariseen demokratialle ja vuoden 1933 parlamenttivaaleissa oli käytössä ensimmäistä kertaa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus.

Vallitseva poliittinen kenttä on ryhmittymässä uudelleen

Eduskuntauudistuksen (1906) myötä Suomen vallitseva poliittinen kenttä ryhmittyi uudelleen. Sääty-yhteiskunnasta siirryttiin parlamentaariseen demokratiaan, jossa ensimmäistä kertaa oli edustettuna työväestö ja maaton agraariväestö. Rajoittavana tekijänä suvereenille valtiolle oli Suomen asema suuriruhtinaskuntana osana Venäjän keisarikuntaa. Rajoite poistui vuoden 1917 vallankumousten ja Suomen itsenäistymisen myötä. Valtaa pitänyt keisari kumottiin ensin helmikuussa 1917 ja myöhemmin saman vuoden lokakuussa kaatui väliaikainen hallitus. Suomen itsenäistyminen loppuvuodesta 1917 ”mursi” vallitsevan poliittisen kentän ja synnytti valtatyhjiön luoden toisaalta samalla mahdollisuuksia uusille toimijoille.

Tarrow'n mahdollisuusrakenteen näkökulmasta suurlakko aiheutti kaksi merkittävää seurausta: uusille toimijoille (eli työläisille ja maaseudun väestölle) aukeni mahdollisuuksia osallistua päätöksentekoon (yleinen ja yhtäläinen äänioikeus) ja vallitseva poliittinen kenttä ryhmittyi uudelleen.

Espanjan hallitusmuoto vaihtui monarkiasta diktatuurin kautta tasavallaksi alle kymmenessä vuodessa ja ancien régime kaatui lopullisesti vuonna 1931 toisen tasavallan muodostamiseen Primo de Riveran diktatuurin kaaduttua. Kolmet peräkkäiset parlamenttivaalit muuttivat parlamentin voimasuhteet joka kerralla. Lisäksi molemmat, myöhemmin sisällissodassa vastakkain taistelleet osa-

puolet, valmistelivat oppositiossa ollessaan vallankumouksia läpi 1930-luvun aina kesän 1936 oikeistolaiseen vallankaappaukseen saakka. Myös Espanjassa oli valtatyhjiö.

Vaikutusvaltaisia liittolaisia ilmestyy

Vaikutusvaltaisia liittolaisia ilmaantui sekä Suomessa että Espanjassa kummankin osapuolen tueksi, Suomessa erityisesti valkoisten puolelle. Valkoisia tukivat Saksa ja Ruotsi, punaiset saivat tukea entisestä emämaasta, V. I. Leninin Neuvosto-Venäjältä.

Espanjassa sekä laillista valtiovaltaa edustanut tasavaltalaisten puoli että kenraali Francon joukot saivat merkittävää apua ulkomailta. Tasavaltalaisia tukivat paitsi Neuvostoliitto ja Meksiko, niin myös kansainväliset prikaatit, jotka koostuivat usean eri maan vapaaehtoisista. Francon joukkoja tuki erityisesti natsi-Saksa ja fasistinen Italia. Lisäksi Francon joukot saivat merkittävää taloudellista tukea Yhdysvalloista.

Vallitsevan eliitin yhtenäisyys rakoilee ja valtion halu tai kapasiteetti tukahduttaa sitä haastavia liikkeitä vähenee

Vallitseva eliitti Suomessa tarkoitti ensin keisaria, jonka kukistuttua valta siirtyi A. F. Kerenskin väliaikaiselle hallitukselle ja lopulta bolševikeille, kunnes Suomi itsenäistyi joulukuussa 1917. Vallitseva eliitti oli hajanainen eikä Venäjän valtiolla ollut kapasiteettia eikä uuden valtionpäämiehen Leninin johtamilla bolševikeilla ollut lopulta enää haluakaan tukahduttaa itsenäiseksi julistautunutta Suomen suuriruhtinaskuntaa. Espanjan eliitti ei puolestaan välttämättä ollut hajanainen tai haluton kukistamaan sitä uhkaavaa liikettä (falangisteja), mutta vasemmistolainen Cortes oli jokseenkin aseeton tukahduttamaan upseerikapinaa.

Kehitys kohti sisällissotaa oli siis sekä Suomessa että Espanjassa samankaltainen ja molemmissa tapauksissa voidaan nähdä Tarrow'n mahdollisuusrakenteen kaikkien viiden osa-alueen täyttyneen. Hypoteesina oli, että molempien sotien tärkein taustatekijä oli valtatyhjiö, joka täyttyi tai täytettiin väkivallalla. Käytetyn tutkimusaineiston perusteella on osoitettavissa, että Suomen ja Espanjan sisällissotia edeltävä yhteiskunnallinen tilanne oli varsin yhtenevä. Voidaankin todeta, että yhteiskunta-teoreettinen tarkastelu tukee alussa esitettyä oletusta näiden sisällissotien rinnastamisen mielekkyydestä.

5. JOHTOPÄÄTÖKSET

Suomen vuoden 1918 sisällissodan on sanottu aloittaneen sekä symbolisesta että kulttuurisesta näkökulmasta tarkasteltuna sellaisten sisällissotien aikakauden, jossa punainen ja valkoinen puoli ottivat yhteen, aikakauden, jossa sisällissotien osapuolet, kansainväliset joukot mukaan lukien, olivat joko kommunismin tai fasismin kannalla. Esimerkiksi Casanova on esittänyt, että keskeisimpiä vastakkainasetteluja näissä kahdessa tutkimuskohteena olleessa sisällissodassa olivatkin punaiset vastaan valkoiset (Suomi), fasismi vastaan demokratia (Espanja), kapitalismi vastaan kommunismi (Suomi ja Espanja) ja vallankumous vastaan vastavallankumous (Suomi ja Espanja).

Tutkielmassa on esitelty aiemman tutkimuksen pohjalta kahden sisällissodan syttymiseen johtaneita tekijöitä. Tekijät on luokiteltu kolmeen eri kategoriaan, talouden, kansainvälisten joukkojen ja kirkon sekä uskonnon vaikutuksiin (luku 1.1., sivulla 2). Niitä vertaamalla on ollut mahdollista hyödyntää tutkielmassa Haapalan esittämää hypoteettista lähtökohtaa siitä, että molempien sotien tärkein taustatekijä oli valtatyhjiö, joka täyttyi tai täytettiin väkivallalla.

Suomen ja Espanjan sisällissotia edeltäneissä yhteiskunnallisissa tilanteissa oli useita merkittäviä yhtäläisyyksiä. Poliittinen valta oli karannut vallanpitäjien käsistä, taloudellinen kriisi kiristi työväestön ja porvariston välejä, oli puutetta sekä leivästä että työstä. Lisäksi sekä Suomessa 1918 että Espanjassa 1936–1939 sodan molemmilla osapuolilla oli ulkomaisia tukijoita, siksi kansallinen konflikti molemmissa maissa herätti kansainvälistä huomiota; aikakauden ja sodan keston vuoksi Espanjassa Suomea enemmän. Molemmissa maissa poliittista tilannetta voidaan kuvata käsitteellä valtatyhjiö, joka täyttyi vastakkainasettelun kärjistymisenä ja purkautui väkivallan yleistyessä sisällissodaksi.

Helmikuun vallankumous ja siitä aiheutunut Venäjän keisarikunnan häviäminen johti myös Suomessa keisarivallan kaatumiseen sekä valtiolliseen sekasortoon, mikä puolestaan synnytti kiivaan debatin maan tulevaisuudesta. Helmikuun vallankumouksen seurauksena Suomi ajautui kaaokseen, jota ei onnistuttu selvittämään ennen lokakuun vallankumousta huolimatta syksyllä 1917 järjestetyistä eduskuntavaaleista. Vaalitulokset muuttivat eduskunnan kokoonpanon, joka puolestaan johti vakaviin järjestyshäiriöihin. Loppuvuoden 1917 aikana yhteiskunnalliset levottomuudet levisivät ympäri Suomen.

Espanjassa Primo de Riveran diktatuurin kaatuminen vuonna 1930 johti hegemoniakriisiin; monarkia hylättiin vuonna 1931 ja perustettiin toinen tasavalta. Monessa maassa tämä olisi saattanut riittää yhteiskunnan vakauttamiseen, mutta Espanjassa tilanne poikkesi yhdessä merkittävässä mielessä muista Länsi-Euroopan maista: kaikki työläiset, suuri osa maanviljelijöistä sekä kaikki naiset olivat suljettuja poliittisen päätöksenteon ulkopuolelle. Espanjaan saatiin vasta vuonna 1933 yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Espanjan toisen tasavallan aloittaessa suuri osa väestöstä oli suljettu päätöksenteon ulkopuolelle. Lisäksi poliittinen päätöksenteko oli korruptoitunut ja ainoastaan näennäisesti parlamentaarinen. Toinen tasavalta tarjosi Espanjassa mahdollisuuden valtatyhjiön sekä demokraatiavajeen aiheuttamien ongelmien korjaamiseen. Kuitenkin taloudellinen tilanne, kahden täysin vastakkaisen aatemaailman (ja puolueen) keskinäinen kilpailu sekä maatalouskysymyksen kärjistyminen veivät pohjan uudistuksilta.

Suomessa ja Espanjassa valtatyhjiö ilmeni myös siinä, että menetettyään väkivallan monopolinsa valtio ei enää kyennyt estämään lähinnä etuoikeutettuihin luokkiin kohdistunutta väkivaltaista vallankumousprosessia. Se sai vastaansa omistavan luokan tukena olleet oikeistolaiset kaartit, falangistit ja suojeluskunnat. Molempiin maihin ilmaantui kilpailevia vallanpitäjiä; kaksi erillistä hallitusta piti valtaa ja toimi suurten joukkojen hyväksymänä vallanpitäjänä. Vallankumoukselliset eivät kyenneet kummassakaan maassa ottamaan haltuunsa keskitettyä valtaa eli toteuttamaan ”todellisen” vallankumouksen. Espanjassa oikeiston vallankaappausyritys ei myöskään olisi voinut päättyä toiseen *pronunciamientoon*, sillä poliittisen ja sosiaalisen mobilisoitumisen myötä työväenluokka oli noussut 1930-luvun kuluessa poliittisesti niin merkittäväksi tekijäksi, että sen sulkeminen poliittisen järjestelmän ulkopuolelle oli käynyt mahdottomaksi.

Valtatyhjiö loi kumpaankin maahan sellaiset yhteiskunnalliset olosuhteet, että sisällissodan oli mahdollista alkaa. Espanjassa poliittisia ongelmia ja sosiaalisia konflikteja ei voitu ratkaista parlamentaarisin keinoin. Suomessakin parlamentaariset keinot ohitettiin käytännössä, mikä osaltaan johtui valtatyhjiöstä. Millään instituutiolla ei ollut riittävän vahvaa legitiimiä valtaa ylläpitää yhteiskunnallista järjestystä. Espanjassa tämä järjestelmä oli käytännössä olemassa, mutta ongelma oli, ettei silläkään ollut tarvittavaa voimaa estää sisällissodan syttyminen.

Suomen vuoden 1918 ja Espanjan vuosien 1936–1939 tapahtumien keskeisenä erona on pidetty sitä, että Espanjan sisällissota alkoi selvästi oikeiston aloittaman vallankaappauksen epäonnistumisen jälkeen, kun taas Suomessa vasemmiston vallankumous ei ollut ainoa syy sisällissodan alulle. Val-

koisten vapaussota olisi oletettavasti joka tapauksessa laajentunut paikallisia kahakoita suuremmaksi konfliktiksi.

Esimerkiksi Howard on esittänyt, että konfliktinhakuisuus johtuu aina kilpailevien kansojen vallasta. Valta taas koostuu monesta eri tekijästä, joista yhtenä keskeisimmistä voidaan nykyaikaisten valtioiden näkökulmasta tarkasteltuna pitää taloutta. Talous itsessään on sisällissodan ”sytykkeenä” ja syynä varsin tavallinen.

Espanjan ja Suomen sisällissotia koskevassa tutkimuskirjallisuudessa yhteiskunnallisten olojen vaikutusta on selvitetty laajasti. Johtopäätöksenä on ollut, että yhteiskunnallinen eriarvoisuus, joka ilmeni alempien sosiaaliluokkien alistetussa asemassa, heijastui konflikteissa. Sekä Suomessa vuonna 1918 että Espanjassa vuonna 1936 ristiriidan ratkaisuksi valikoitui vallankumous. Suomessa talouden ja yhteiskunnallisten olojen merkitys sisällissodan syttymiseen korostui, kun työväenluokka yritti parantaa yhteiskunnallista asemaansa, Espanjassa puolestaan omistava luokka yritti palauttaa menettämänsä tai uhatun aseman.

Kummankin sisällissodan aikana kansainvälinen politiikka ja ilmapiiri oli kiristynyt. Vuonna 1918 ensimmäinen maailmansota oli loppuillaan, maiden rajat olivat muuttuneet, uusia valtioita oli syntynyt tai syntyessä. Vuonna 1936 Neuvostoliitto oli noussut Saksan tavoin ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä alennustilastaan. Lisäksi maat toteuttivat uutta ideologiaa. Saksan osalta se liittyi elintilaan ja suur-Saksan luomiseen, kun taas Neuvostoliitto keskittyi kehittämään uutta yhteiskunnallista tapaa hallita aluettaan. Molempiin ideologioihin liittyi kiinteästi myös tarve levittää omaa, vahvasti mielipiteitä jakavaa aatettaan. Kansainvälisen tilanteen kiristyessä, Espanjasta tuli koekenttä ja Espanjan sisällissodasta toisen maailmansodan ”esinäytös”.

Sekä Suomessa että Espanjassa ulkomaisten joukkojen osallisuus (mutta ei suora interventio) osoitti kuinka sisällissodat ja vallankumoukset olivat kytköksissä kansainvälisen politiikan muutoksiin maailmansotien välisenä aikana. Molemmissa maissa soti vieraiden maiden joukkoja, samoin ulkomaat antoivat taloudellista ja sotilaallista tukea. Espanjassa kansainvälinen huomio oli poikkeuksellisen suuri, ja kansainvälisen tuen voidaankin nähdä lopulta ratkaissees Espanjan – kuten kaksi vuosikymmentä aikaisemmin Suomen – sodan. Sisällissodat alkoivat lähinnä sosiaalisten ongelmien kumuloiduttua ja valtarakenteiden heikkouden luotua tilaisuuden konfliktin väkivaltaiselle ratkaisulle.

Aineiston perusteella kirkon rooli oli merkittävä molemmissa sisällissodissa. Tärkeä ero oli siinä, että Suomen sisällissodassa kirkkoa ei voida pitää sodan varsinaisena osapuolena toisin kuin Espanjassa. Suomessa vallankumous ei kohdistunut ensisijaisesti kirkkoon tai papistoon, vaikka kirkon nähtiinkin olevan osa vanhaa yhteiskuntajärjestystä ja kuuluvan porvarillisen yhteiskunnan jäänteisiin. Suomessa papiston maltillisuudesta ja ainakin jonkinasteisesta pyrkimyksestä puolueettomuuteen seurasi se, ettei papisto joutunut vastaavan punaisen terrorin kohteeksi kuten Espanjassa kaksi vuosikymmentä myöhemmin. Espanjassa ideologinen taistelu sai rinnalleen myös vahvan uskonnollisen konfliktin. Tutkimuksen kannalta kirkon merkitys hajoavan valtion sisällissodassa osoittautuikin samalla tavalla tärkeäksi tekijäksi kuin talous ja kansainvälinen näkökulma.

Vielä vuosikymmenten kuluttua on molempien sotien jälkeen esitetty julkisia anteeksipyyntöjä ja jopa viritetty oikeudenkäyntejä. Paavi Johannes Paavali XVI julisti vuonna 2007 Vatikaanin kantana ennätysmäärän, lähes 500 Espanjan sisällissodan uhria, autuaaksi. Lisäksi noin tuhat Espanjan sisällissodan uskonnollisen vainon uhria odottaa vielä Vatikaanin päätöstä autuaaksi julistamisesta. Pauli Kettusen mukaan tällainen toiminta kuvastaa yhtäältä ihmisoikeuksien nousua politiikan arvioinnin universaaliseksi perusteeksi ja toisaalta kansallisvaltiollisen jatkuvuuden korostamista. Esimerkiksi anteeksipyyntöt ovat erityisen huomionarvoisia, sillä ne tuottavat jatkuvuutta (tai ainakin jatkuvuuden tunnetta).

Historian läsnäolo on usein suurempi ongelma kuin myyttien rikkomisen ja traumojen parantamisen ohjelmat antavat olettaa. Kettunen on huomauttanut, että historiantutkimuksen ei pitäisikään rajoittua osoittamaan, miten sisällissodan kokemukset ovat kantautuneet nyky-yhteiskuntaan muistoina tai traumoina, koska silloin näkökentän ulkopuolelle jää sodan seurausten tärkeitä puolia. Vallankumouksen ja vastavallankumouksen konflikti, samoin kuin sisällissota, ei jätä jälkiään ainoastaan ihmisten muistiin (riippumatta siitä puhutaanko yksilöllisestä vai kollektiivisesta muistista), vaan konflikti rakentuu yhtä lailla myös yhteiskunnallisiin instituutioihin kuten kirkkoon, politiikkaan, oikeuteen, tieteeseen, taiteeseen, koulutukseen sekä työelämän suhteisiin. Kettunen muistuttaakin, että ”toimintatavoiksi jähmettyneinä nuo jäljet ovat voineet olla kätkeytyneempiä mutta myös pysyvämpiä kuin muistot ja kertomukset”.²⁰⁰

Sisällissodan jälkeen Suomessa alettiin selvittää ja parantaa kansallista traumaa. Vaikka Suomessa niin kutsuttu valkoinen terrori jatkuikin eri muodoissaan (kuten Suomen Lukko, Lapuan liike ja

---

²⁰⁰ Kettunen 2005, 55-57.

Isänmaallinen Kansanliike), toteutuivat sisällissodassa taistelleiden punaisten (tasavaltalaisten) tavoitteet kuitenkin myöhemmin yllättävänkin nopeasti. Suomen vasemmisto toipui sisällissodasta nopeasti ja Sosialidemokraattinen puolue muodosti hallituksen jo vuonna 1926 – vain kahdeksan vuotta sisällissodan päättymisen jälkeen. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi kommunistinen puolue oli kielletty vuosina 1918–1944, ja Suomessa eduskunta sääti vuonna 1930 niin kutsutut kommunistilait, joilla pyrittiin estämään vasemmistolainen toiminta. Espanjassa vuosina 1939–1977 vasemmiston puolueet ja organisaatiot olivat laittomia. Vasta seitsemän vuotta Francon kuoleman jälkeen, vuonna 1982, sosialistit nousivat suurimmaksi puolueeksi voitettuaan parlamenttivaalit ja Felipe Gonzálezista tuli ensimmäinen sosialistinen pääministeri sitten 1930-luvun.

Keskeinen ero Suomen ja Espanjan sisällissotien välillä on Casanovan²⁰¹ mukaan se, että Espanjassa sisällissotaa seurasi pitkä rauhattomuus. Espanjan virallinen näkemys sisällissodasta jakoi osapuolet ”voittajiin ja kukistettuihin”, ”isänmaallisiin ja pettureihin” ja ”kansallismielisiin ja punaisiin”. Vankeusrangaistukset, teloitukset ja karkoitukset pakottivat tasavaltalaiset, vasemmiston sekä ammattiyhdistysliikkeen maanalaiseen toimintaan. Toiminta siirtyikin ulkomaille, koska kotimaassa se ei ollut mahdollista. Kaiken kaikkiaan sisällissodan päättymisen jälkeen Espanjassa tapettiin 30 000 henkilöä. Laiton toiminta jatkui aina vuoden 1977 vaaleihin saakka.

Espanjan hitaan paluun demokratiaan aiheutti kansainvälinen tilanne. Toisen maailmansodan jälkeinen kylmä sota auttoi Francon juurruttamaan diktaattorin asemansa. Suomessa järjestettiin vuonna 1919 ensimmäiset vapaat vaalit, vain vuosi sodan päättymisen jälkeen. Espanjassa vapaita vaaleja jouduttiin odottamaan aina Francon kuolemaan (1975) ja vuoteen 1977 saakka; lähes 40 vuotta sisällissodan päättymisestä. Suomessa on 1920-luvulta lähtien ollut suhteellisen toimiva semi-presidentiaalinen järjestelmä, kun taas Espanjassa valtiollinen toipuminen sisällissodasta kesti huomattavasti kauemmin.

Haapalan mukaan Suomen sisällissota päättyi tavallaan tasapeliin ja poliittiseen kompromissiin. Tähän vaikuttivat paitsi kansainvälinen poliittinen tilanne, mutta myös suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Työväenliike oli sodassa kokemastaan tappiostaan huolimatta niin vahva, ettei sitä voitu sulkea yhteiskunnan ulkopuolelle. Toisaalta yläluokka ei ollut tarpeeksi vahva oikeistodiktatuurin pystyttämiseen, kuten Espanjassa.

---

²⁰¹ Casanova 2000, 530-531.

Nykyään molemmat maat ovat parlamentaarisia demokratioita, Espanjan valtiomuoto on monarkia, Suomen tasavalta. Molemmat maat kuuluvat Euroopan unioniin ja jakavat sitäkin kautta yhtenäisiä yhteiskunnallisia piirteitä keskenään. Kuitenkin sekä Suomessa että Espanjassa toipumistyö sisällissodasta on edelleen kesken.

Minkälaisia yhtymäkohtia kahden eri maan sisällissodan taustat siis sisältävät? Tutkimusaineiston perusteella on todettavissa, että huolimatta hyvin erilaisesta kansainvälisestä asemastaan ja historiastaan, Suomi ja Espanja kävivät hyvin samankaltaiset sodat lähtökohdiltaan ja lopputuloksiltaan. Sodat päättyivät oikeiston voittoon ja johtivat oikeiston diktatuuriin Espanjassa ja erittäin oikeistolaiseen politiikkaan myös Suomessa. Casanovan ja Kekkonen havaintoja sotien yhtäläisistä piirteistä voi kehittää edelleen siten, että Suomi ja Espanja kulkivat läpi 1900-luvun hyvin samanlaista kehityspolkuja pitkin, kolmannen valtakunnan ”myötäkulkijuudesta” kohti integroituvaa Eurooppaa ja Euroopan unionia, jälleen kerran, peräjälkeen. Vaikkakaan maiden hyvin samankaltainen teollistumisen ja poliittiseen kriisiin johtanut historia ei ollut ainoa, oli se kuitenkin huomattava syy siihen, miksi näin tapahtui. Tältä osin tutkittavaa riittää edelleen, muistaen Kekkonen metodisen ohjeen:

Vertailun avulla voidaan selvittää, mitkä tekijät ovat kansallisia ja toisaalta mitkä yleisempiä selittäjiä. Lisäksi tutun kohteen peilaaminen vertailukelpoisia tapauksia vastaan saattaa herättää uusia, hedelmällisiä kysymyksiä. Vertailujen etuna voidaankin pitää sitä, että niiden kautta saattaa aueta mahdollisuus eriasteisiin yleistyksiin, jotka toistuvat eri paikoissa ja eri aikoina. Näin ollen vertailut voivat toimia myös teorianmuodostuksen perustana. Yleistysten kautta vertaileva historiantutkimus voikin antaa aineksia myös nykyaikaisten kriisien hallinnasta käytävään keskusteluun.

Tutkielmassa on vastattu tutkimuskysymyksiin vertailun keinoin ja tutkielman alussa esitettyä hypoteesia siitä, että molempien sotien keskeisin taustatekijä oli valtatyhjiö, joka täyttyi tai täytettiin väkivallalla, on tarkasteltu yhteiskuntatieteellisen teorian avulla. Käytetty metodi ei kuitenkaan mahdollistanut tutkimuskirjallisuuden vertailua, joka olisi vaatinut historiografisempaa tutkimusotetta. Esitettyihin tutkimuskysymyksiin vastattiin nimenomaan tapahtumahistoriallisen vertailun näkökulmasta, mutta pohdintaa olisi mielenkiintoista jatkaa vielä historiografisesta näkökulmasta, mikä antaisi mahdollisuuden myös pitemmälle meneviin tulkintoihin ja kenties myös sisällissotia koskevan teorian muodostukseen.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Aho, Mikko, *Espanjan asia on meidän. Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana*. Suomen historian pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto 2006.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik, 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan'. Teoksessa Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kristian & Stenius, Henrik (toim.), *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä Oy, Helsinki 1989 (2. p).

Alapuro, Risto, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Tammi, Helsinki 2001 (3. p.)

Alapuro, Risto, 'Historiallisia vertailuja'. Teoksessa Alapuro, Risto & Arminen, Ilkka (toim.) *Vertailevan tutkimuksen ulottuvuuksia*. WSOY, Vantaa 2004.

Barciela López, Carlos, *Guerra civil y primer Franquismo (1936-1939)*. Teoksessa Comín Francisco & Hernández, Mauro & Llopis Enrique (toim.) *Historia económica de España. Siglos X-XX*. CRÍTICA, S. L. Diagonal, Barcelona, Espanja 2002.

Beevor, Antony, *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–1939*. Alkuteos: *The Battle of Spain. The Spanish Civil War 1936-1939*. Suom. Matti Kinnunen. WSOY, Juva 2006.

Black, Jeremy, *Studying History*. Palgrave Publishers, New York, Yhdysvallat 2000 (2. p.).

Bookchin, Murray, 'The Tragic Week'. Teoksessa *The Spanish Anarchists. The Heroic Years*. http://flag.blackened.net/revolt/spain/tragic_book.html 10.2.2010.

Braden, Charles S., *Church and State in Spain*. Artikkelilehdestä *Church History*. Vol.3, No. 3, 1934.

Cameron, Rondo, *Maailman taloushistoria. Paleoottiselta kaudelta nykypäivään*. Suom. Tapio Helen. WSOY, Juva 1995.

Cárcel Ortí, Vicente, *Historia de la Iglesia en la España contemporánea*. Ediciones Palabra, S.A. Madrid, Espanja 2002.

Carr, Raymond, *The Spanish Tragedy. The Civil War in Perspective*. Weidenfeld and Nicolson, Lontoo, Iso-Britannia 1977.

Casanova, Julián, *Civil Wars, Revolutions and Counterrevolutions in Finland, Spain and Greece (1918-1949): A Comparative Analysis*. Artikkelit lehdestä *International Journal of Politics, Culture and Society*. Vol. 13, No. 3, 2000.

Forrest, Andrew, *The Spanish Civil War. Questions and Analysis in History*. Routledge, Lontoo, Iso-Britannia 2000.

Gannes, Harry ja Repard, Theodore, *Spain in Revolt. A History of the Civil War in Spain and a Study of its Social Political and Economic Causes*. Victor Collanz LTD, Lontoo, Iso-Britannia 1936.

Goebbels, Joseph, *Totuus Espanjasta*. Puhe valtakunnan puoluepäivillä Nürnbergissä. M. Müller & Sohn, Berliini, Saksa 1937.

Gripenberg, G.A., *Diplomaatin arkipäivä*. Suom. Tauno Kuusa. WSOY, Porvoo 1965.

Haapala, Pertti, 'Työväenluokan synty'. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1990.

Haapala, Pertti, 'Suomalainen yhteiskunta'. Teoksessa Manninen, Ohto (toim.) *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 3. Katse tulevaisuuteen*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1992.

Haapala, Pertti, *Suuntaviivoja. Yksi vai monta totuutta?* Artikkelit lehdessä *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1993.

Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Kleio ja nykypäivä –sarja, Helsinki 1995.

Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.) *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2008.

Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009.

Haapala, Pertti, 'Sota ja sen nimet'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009a.

Haapala, Pertti, 'Vuoden 1917 kriisi'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009b.

Haapala, Pertti, 'Yhteiskunnallinen kompromissi'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009c.

Haapala, Pertti, 'Kun kansankirkko hajosi'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009d.

Hako, Matti & Huhtanen, Heimo & Nieminen, Matti (toim.), *Aatteet ja Aseet*. Tammi, Helsinki 1967.

Halme, Aleks, "*Uskonto puoluepyyteiden palveluksessa*" – Punaisen hallinnon edustajien ja kannattajien suhde kirkkoon ja uskontoon Suomen sisällissodan aikana 1918. Poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto 2011.

Harrison, Joseph, *The Spanish Economy in the Twentieth Century*. Croom Helm Ltd, Kent, Iso-Britannia 1985.

Harrison, Joseph, *La economía española. De la Guerra Civil a la Comunidad Europea*. Colección Fundamentos n.º 146. The Economic History Society. Ediciones ISTMO, S. A., Madrid, Espanja 1995.

Hartikainen, Esko, 'Kansa vai kaikkivaltias?' Teoksessa Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.) *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2008.

Hemingway, Ernest, *Kenelle kellot soivat*. Suom. Tauno Tainio. Tammi, Helsinki 1976. (5. p.)

Hemminki, Tiina, *Ilmajoen ja Nordmalingin talonpoikien varallisuuden ja luottosuhteiden vertailu perukirjojen mukaan vuosina 1796—1830*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2008.

Hentilä, Seppo, 'Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen'. Teoksessa Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY Oppimateriaalit Oy, Helsinki 2006 (5. u.p.)

Hoppu, Tuomas, 'Suomi ja ensimmäinen maailmansota'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009a.

Hoppu, Tuomas, 'Sisällissodan puhkeaminen'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009b.

Hoppu, Tuomas, 'Taistelevat osapuolet ja johtajat'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009c.

Hoppu, Tuomas, 'Helmikuun rintamataistelut'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009d.

Hoppu, Tuomas, 'Punaisten maaliskuun hyökkäys'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009e.

Hoppu, Tuomas, 'Valkoisten voitto'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009f.

Howard, Michael, *The Causes of Wars and Other Essays*. Harvard University Press, Cambridge, Iso-Britannia 1983.

Huhta, Ilkka, *Evankelis-luterilaisen kirkon rooli sisällissodassa*. Artikkelit lehdessä Työväentutkimus. Vuosikirja 2008.

Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009.

Huhta, Ilkka, 'Kirkko ja 1918'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009.

Ilvessalo, Jaakko, *Espanjan sisällissodan poliittinen tausta. Ensimmäisen kansanrintaman nousu... ja tuhon taival 1936 – 1939*. Helsinki: Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia. Sarja B. 1985.

Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY Oppimateriaalit Oy, Helsinki 2006 (5. u.p.)

Jussila, Osmo, 'Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917'. Teoksessa Jussila, Osmo & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2006*. WSOY Oppimateriaalit Oy, Helsinki 2006 (5. u.p.)

Kaarninen, Mervi, 'Kirkko, lapset ja sisällissota'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009a.

Kaarninen, Mervi, 'Sotaorvot'. Teoksessa Haapala, Pertti ja Hoppu, Tuomas (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Porvoo 2009b.

Kalela, Jorma, "'Yhteiskunnallinen kysymys" ja porvarillinen reformismi'. Teoksessa: Pernaa, Ville ja Niemi, Mari K. (toim.): *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Kleio, Helsinki 2005.

Kekkonen, Jukka, *Rättslig repression efter inbördeskrigen i Finland (1918) och Spanien (1936-39) – tankar om möjligheten av rättshistorisk komparation*. Artikkel i lehdessä RETFÆRD: nordisk juridisk tidskrift. Nr. 68, 18. Årgang 1995.

Kekkonen, Jukka, *Kriisit, valta ja oikeus. Näkökulmia oikeushistoriaan*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1996.

Kekkonen, Jukka, *Vertailevan tutkimuksen haasteita*. Artikkelilehdessä Tieteessä tapahtuu. Numero 3-4, 2008.

Kettunen, Pauli, *Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat*. Artikkelilehdessä Työväentutkimus. Vuosikirja 2008.

Kuisma, Markku, *Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920*. WSOY, Helsinki 2010.

Lackman, Matti, *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia*. Otava 2000.

Lackman, Matti, 'Jääkäriiliike'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009.

Lalaguna, Juan, *Matkaopas historiaan: Espanja*. Suom. Kirsi Kankaansivu ja Ritva Sneek. Puijo, Kuopio 1992.

Lehén, Tuure, *Punaisten ja valkoisten sota*. Kansankulttuuri, Kuopio 1967.

Lintunen, Tiina, 'Naiset sodassa'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009.

Linz, Juan J, *Church and State in Spain from the Civil War to the Return of Democracy*. Artikkelilehdessä Daedalus. Summer 1991; 120, 3.

Markkola, Pirjo, 'Kirkko, naiset ja sisällissota'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009.

Martín Aceña, Pablo, 'Problemas económicos y reformas estructurales'. Teoksessa Santos, Juliá (toim.), *Politica en la segunda republica*. Ayer 20*1995. Marcial Pons, Madrid, Espanja 1995.

Martín Aceña, Pablo, 'La economía de la guerra civil: perspectiva general y comparada'. Teoksessa Martín Aceña, Pablo & Martínez Ruiz, Elena (toim.), *La economía de la guerra civil*. Marcial Pons, Ediciones de Historia, S. A., Madrid, Espanja 2006.

Martín Aceña, Pablo & Martínez Ruiz, Elena (toim.), *La economía de la guerra civil*. Marcial Pons, Ediciones de Historia, S. A., Madrid, Espanja 2006.

Moa, Pío, *1934: Comienza la Guerra Civil. El PSOE y la Esquerra emprenden la contienda*. Altera, Barcelona, Espanja 2004 (4. p.).

Moa, Pío, *Franco. Un balance histórico*. Planeta, Barcelona, Espanja 2005.

Montoya Tamayo, María Ángeles, *Teoría y Práctica de la Ética Republicana (1931-1936)*. Ediciones Libertarias, Espanja 2001.

Mustakallio, Hannu, 'Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009.

Myllyntaus, Timo, 'Vertaileva tutkimus – yhteiskunnan peili'. *Tieteessä tapahtuu*. Numero 1, 1995.

Orwell, George, *Katalonia, Katalonia*. Suom. Taisto Nieminen. WSOY, Porvoo 1974.

Paastela, Jukka, *Sosialismin sanakirja*. SNK, SONK ja TSL, Turenki 1976 (2. p.).

Paavolainen, Jaakko, *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi, Helsinki 1971.

Payne, Stanley G., *Falange. A History of Spanish Fascism*. Stanford University Press, Yhdysvallat 1962.

Payne, Stanley G., *The Franco Regime*. The University of Wisconsin Press, Yhdysvallat 1987.

Payne, Stanley G., *Spain's First Democracy. The Second Republic, 1931–1936*. The University of Wisconsin Press, Yhdysvallat 1993.

Pekkalainen, Tuulikki, 'Punavankien kasvattajat'. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009.

Peltonen, Ulla-Maija, Sisällissodan muistaminen. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009.

Polvinen, Tuomo, *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920. Osa I. Helmikuu 1917 – toukokuu 1918*. WSOY, Helsinki 1987 (3. p.).

Punainen julistus. Tampereen yliopiston www-sivuillaan julkaisema elektroninen dokumentti. <http://www.uta.fi/koskivoimaa/dokut/pjulistus.htm> 14.2.2010.

Ramos, Oliveira A., *On the Eve of Civil War in Spain*. Lontoo, Iso-Britannia 1937.

Rasila, Viljo, *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki 1968.

Redondo, Gonzalo, *Historia de la Iglesia en España 1931-1939. Tomo II. La Guerra Civil (1936-1939)*. Ediciones RIALP, S.A., Madrid, Espanja 1993.

Sánchez Herrero, José, *Historia de la Iglesia en España e Hispanoamérica. Desde sus inicios hasta el siglo XXI*. Sílex ediciones S. L., Madrid, Espanja 2008.

Sinkkonen, Teemu, *Tarve väkivaltaiseen poliittiseen strategiaan. Espanjan anarkistinen ja fasistinen liike sisällissodan kynnyksellä*. Valtio-opin pro Gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto 2002.

Spain: The Elections of February 16, 1936. Lontoo, Iso-Britannia: Spanish Embassy.

Soikkanen, Hannu, *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisiin eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo 1961.

Suodenjoki, Sami, 'Vankileirit'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009.

Suomen sotaurmat 1914-1922. *Tilastotietoja sotaoloissa 1914-1920 surmansa saaneista*. <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/stat> 26.2.2010.

Tarrow, Sidney, *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, Iso-Britannia 1998 (2. p.).

Tikka, Marko, 'Mitä tapahtui?' Teoksessa Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.) *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki 2008.

Tikka, Marko, 'Sodan kokonaistappiot'. Teoksessa Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2009a.

Tikka, Marko, 'Kirkko ja suojeluskunnat. Järkiavioliitto, pakkoavioliitto vaiko epäpyhä allianssi?' Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009b.

Terrero, José ja Reglá, Juan, *Historia de España. De la prehistoria a la actualidad*. Editorial Optima, Barcelona, Espanja 2002.

Upton, Anthony F, *Vallankumous Suomessa 1917–1918. 1. osa*. Suom. Antero Manninen. Kirjayhtymä, Jyväskylä 1980.

Muut lähteet:

Historiantutkimuksen myytit, kaavat ja kliseet -luentosarja. 28.1.2008. Jukka Kekkosen luento: *Poliittiseen väkivaltaan liittyvät historiantutkimuksen myytit – Esimerkkinä Suomen ja Espanjan historia*.